

Джон Толкін

Володар Перснів: Хранителі Персня

Переклад Назара Федорака

Уривок

< . . . >

Частина перша

Розділ 1. НЕЗВИЧАЙНИЙ БЕНКЕТ

Розділ 2. ТІНЬ МИНУЛОГО

Розділ 3. ВТРЬОХ ВЕСЕЛІШЕ

Розділ 4. НАВПРОСТЕЦЬ ПО ГРИБИ

Розділ 5. ВИКРИТТЯ ЗМОВИ

Розділ 6. СТАРИЙ ЛІС

Розділ 7. ГОСТЮВАННЯ У БОМБАДИЛА

Розділ 8. ІМЛА НАД МОГИЛЬНИКАМИ

Розділ 9. ПІД ВИВІСКОЮ «ГРАЙЛИВОГО ПОНІ»

< . . . >

Частина перша

Розділ 1. НЕЗВИЧАЙНИЙ БЕНКЕТ

Коли поважний Більбо Торбинс із Торби-на-Кручі повідомив, що бажає якимось особливим чином відсвяткувати свій наступний – 111-й – день народження, весь Гобітон завирував та тільки про це й говорив.

Про Більбо, особу заможну й загадкову, ось уже років 60 судив і рядив увесь Край, з того часу, як він таємниче зник і несподівано повернувся. Про скарби, здобуті ним у далеких краях, ходили легенди, і загальна думка була така, попри протилежні твердження старих людей, нібито весь пагорб Кручі поритий тунелями, і там повно-повнісінько тих скарбів. Цього вже було досить, щоб прославитися, а йому ж дістався ще й довгий вік: літа минали, а пан Торбинс не марнів. На дев'яностому році він був усе такий же, як і в п'ятдесят, на дев'яносто дев'ятому сусіди почали говорити: «непогано зберігся», але доречніше було б казати: «зовсім не змінився». Дехто, хитаючи головою, додавав, що це вже занадто: чи то справедливо, коли у ті ж самі руки

потрапляє і вічна (без сумніву!) молодість, і невичерпне (як кажуть) багатство! Де ж це бачено? Від такого добра не діждешся!

Але поки що саме добра у пана Торбинса було аж надто, і розподіляв він його щедро, а тому товариство охоче вибачало йому і чудернацькі витівки, і багатство. Він робив, як годиться, візити усім родичам (зрозуміло, крім Кошелів-Торбинсів), а скільки відданих шанувальників набув серед простого люду та бідноти, то й злічити не можна. Але близьких друзів не мав, поки не підросли його племінники.

Найстаршим та найулюбленішим з-поміж них був Фродо Торбинс. Коли Більбо стукнуло 99, він призначив Фродо своїм спадкоємцем, ущент розвіявши надії Кошелів-Торбинсів.

Дядько з племінником умудрилися народитися в один день, 22 вересня; тож одного разу Більбо сказав: «Може, переїдеш до мене, малий? Буде приємно відзначати разом два дні народження!» Фродо був тоді ще в «недозрілих літах», як кажуть гобіти про тих, хто розміняв легковажне друге десятиріччя і ще не дожив до повноліття, себто до 33 років.

Минуло ще дванадцять літ. Кожного року Торбинси весело святкували подвійні дні народження у Торбі-на-Кручі. Але цим разом готувалося щось грандіозне. Більбо виповнялося 111 – а то й цифра красива, і вік чималенький (славетний Старий Тук, і той дожив лише до 130), а Фродо – 33, тож він ступав на поріг зрілості.

Язики заторохтіли і в Гобітоні, і в Поріччі, чутки про подію, що наближалася, розійшлися по всьому Краю. Походження та пригоди Більбо Торбинса знову стали головною темою розмов, і попит на спогади, на превелику радість підтоптаних дідів, раптом підскочив.

Але нікому, мабуть, не дісталось поважніших слухачів, ніж Хему Гемджи, якого всюди звали просто Дід. Годинами просиджував він у харчевні «Під плющем» при дорозі та просторікував сміливо, адже майже сорок років служив садівником у Торбі-на-Кручі, та й раніше допомагав старому Норчику. Тепер уже й сам він постарів, авжеж, усі кісточки в нього ломило, – цілком зрозуміло, що працював здебільшого його молодший син, Сем. Батечко з сином обоє були великими друзями Більбо та Фродо, а мешкали на самій Кручі, у будинку № 3 по Торбиному узвозі, трохи нижче садиби.

– Наш Більбо дуже порядний пан та достойник, яких мало, я це завжди казав, – раз у раз повторював Дід, і цілком мав рацію: Більбо звертався до нього завжди ввічливо, називав «майстром» і часто радився відносно догляду за овочами; в усьому, що торкалося «зеленини», особливо картоплі, усі

вважали Діда найдосвідченішим знавцем (він проти цього ніколи не заперечував).

– Ну, а цей Фродо, що з ним мешкає? – спитав дядько Нукас із Поріччя. – Зветься він, звісно, Торбинсом, але ж, кажуть, наполовину, а то й більше, Брендібок. Ніяк не второпаю, задля чого Торбинс із Гобітона додумався шукати собі жінку у Забоччі – адже там одні диваки!

– Авжеж, – устряв у розмову дідусь Троєніг, ближній сусід Гемджи. – Станеш диваком, як поживеш на тому боці Брендівіні, та ще й на самому краєчку Старого Лісу! Якщо хоч половина правди те, що балакають, місця там глухі, недобрі...

– Правду кажеш, друже! – згодився майстер Хемфаст. – Брендібоки, ясна річ, у лісі не мешкають, але чудернацька, в них порода. Отаке вигадали – на човнах по річці плавати! Де ж це бачено? З такими витівками, гай-гай, до біди недалеко. А втім, пан Фродо – чудовий юнак, кращого й не забажаєш! Дуже схожий на пана Більбо, та не тільки з лиця. Що не кажіть, а з боку батька він усе ж таки Торбинс. Порядний, поважний гобіт був Дрого Торбинс, нічого особливого про нього й не чути було, доки не втопився.

– Утопився? – підхопили відразу кілька голосів. Звичайно, і цю небилицю, й інші, ще страшніші, чули вони вже сто разів, але гобіти так захоплюються родинними історіями, що завжди готові слухати.

– Отож, так розповідають, – завів Дід. – Пан Дрого, бач, оженився на бідолашній Примулі Брендібок. Вона доводилась нашому Більбо кузиною з материнського боку (матінка її – молодша дочка Старого Тука), а Дрого – троюрідним. Виходить, що Фродо йому племінник з обох боків, так би мовити. Второпали? Дрого часто приїжджав на гостини у Брендідар до тестя, старого пана Горбадока (любив поласувати смачненьким, а там же пригощали на повну губу!) І їздили вони «кататися» на човнах по Брендівіні, ось там і втопився разом з жінкою, а пан Фродо був ще малий, і таке інше.

– Я чув, вони після вечері попливли, коли місяць зійшов, – тут втрутився Нукас, – а Дрого був досить огрядний, отож човен і перевернувся.

– А мені казали, ніби вона його необачно штовхнула, і вони удвох шубовснули у воду, – заперечив Шекун, гобітанський мірошник.

– Не все, що кажуть, варто пам'ятати, – обірвав його Дід, бо не дуже шанував мірошника. – «Штовхнула, шубовснули!» Не знаєш нічого, а туди ж, базікаєш! Човни – річ підступна, навіть без якогось там штовхання загинути можна. Так чи інакше, пан Фродо залишився сиротою, викинуло його, так би мовити, на берег до Брендібоків. То він і виріс у Брендідарі, а там, щоб ви знали, справжній мурашник: старий Горбадок менше ніж двісті родичів при

собі не тримав. Пан Більбо добре діло зробив, що узяв парубка до себе, пожити в порядному товаристві. Зате тим Кошелям це було як ніж гострий: вони ж бо гострили зуби на Торбу, ще коли Більбо запропастився. І ось він зненацька заявляється й випроваджує їх геть, а далі живе собі й живе, і зовсім, нівроку, не старіє! Тепер до того ж знайшовся спадкоємець, усі папірці понаписувані як годиться. Не увійдуть Кошелі до покоїв Торби, так їм і треба!

– Там, кажуть, чималенька сума прихована, у підземеллі, – зауважив якийсь відвідувач, що приїхав у своїх справах з Великих Нор у Західній чверті. – Геть чисто усюди скрині з сріблом, та золотом, та діамантами... Так я чув.

– Ну, то значить, що пан чув більше за мене, – обурився Дід. – Відносно діамантів нічого не знаю. Пан Більбо досить заможний, це так, але підземель у нього ніяких нема. Сам бачив, як він повернувся додому, ще парубком був, десь літ шістдесят тому – саме я став за учня при Норчику (він моєму батькові брат у других). Коли розпродаж почався, звелів він мені відганяти народ, щоб не потоптали сад, не сплюндрували. Та ось у самий розпал під'їжджає Більбо, на поні, з грубезним таким лантухом і двома скринями. Ясна річ, там були різні скарби з чужодальніх країн – десь там, кажуть, золоті гори стоять. Але підземелля тим наповнити не вистачило б. Спитали б краще в мого молодшого, бо ж він у Торбі всі ходи й виходи знає. А щодо оповідей про давнину, то його від Більбо відірвати годі. Більбо його також грамоті навчив, так просто, нічого поганого на думці не маючи, розумієте? Сподіваюся, хлопець це якось переживе. «Ельфи та дракони! – кажу йому. – А як на мене, то ліпше капуста з картоплею. То й ти не лізь у панські справи, бо виростеш, як кіт навсидячки!» Так ось учу його, та й інших можу повчити, – додав він, зиркнувши скося на приїжджого та на мірошника.

А все ж таки Дід не переконав слухачів. Надто вже міцно засіли легенди про багатство Більбо у головах молодшого покоління.

– Хай що він там привіз, але ж відтоді напевно додав дещо, – вперто вів своєї мірошник. – Дім свій часто покидає. А хто до нього ходить? Самі чужинці: то гноми вночі причалапають, то старий чаклун Гандальф, а то й взагалі невідомо хто. Базікайте що хочете, Діду, але Торба-на-Кручі – дивне місце, а господарі його ще дивніші!

– Це ти можеш, Піскуне, молоти язиком, чого сам в тямки не візьмеш, – буркнув Гемджи, відчуваючи до мірошника ще більшу неприязнь, ніж досі. – Якщо вони дивні, то, значить, в нашій окрузі на дивноту недорід. Та тутечки тільки поглянь – такі дивні знайдуться, що й не здогадаються пригостити сусіда пінтою пива, хоч він живе у норі з золотим денцем. А в Торбі знають,

як належить поводитися. Сем каже, до гулянки усіх запросять, і подарунки будуть, не пізніше цього самого місяця, аж ніяк не інакше!

І ось настав цей самий місяць – вересень. Погода стояла як на замовлення. За пару днів по тому поповзла чутка, мабуть, від добре обізнаного Сема, що готується феєрверк, так-так, саме феєрверк, якого не бачили в Гобітанії років сто, ще з того часу, як помер Старий Тук.

Час минав, великий день наближався. Якось увечері чудернацький візок з незрозумілою поклажею прокотився по Гобітону й зупинився під Торбою-на-Кручі. Здивовані гобіти вискакували з домівок, де вже заходилися світити лампи, щоб подивитись на нього. З фургона вилізли гноми з довгими бородами, у каптурах, насунутих на очі. Кілька гномів так і залишилися у Торбі. В середині вересня з боку Брендівіни повз Поріччя проїхав ще один візок; правив ним дивного вигляду старий у високому синьому капелюсі, довгому плащі та сріблястому шарфі. В нього були довга біла борода та кущуваті брови, що сягали врівень з крисами капелюха. Дітлахи-гобітенята бігли за візком по всьому селищу нагору до Кручі; вони здогадалися, що це прибули ракети для феєрверка. Біля парадного ганку Більбо старий заходився вивантажувати великі низки вертушок найрізноманітніших видів та форм, а ще кожна мала ярлик з руною «Г» та ельфійським знаком:

То були, звичайно, Гандальфові знаки, бо старий цей і був Гандальф-чарівник, ушавлений у Гобітанії саме завдяки своєму мистецтву робити чудеса з вогню та диму. Інші його заняття були куди складніші та небезпечніші, але малий народ Краю про це нічого не знав. Для них він став ще одною принадою свята. Тому-то так і раділи гобітенята. «Де знаки, там чарівники!» – гукали вони, а Гандальф посміхався до них. Вони вже бачили його раніше, хоча чарівник зрідка навідувався до Краю й ніколи надовго не затримувався; але ні діти, ні навіть найстарезніші старожили не бачили вогняної потіхи – вона залишилась лише у переказах.

Більбо з гномами допомогли старому впоратися з розвантаженням. Коли все скінчили, Більбо роздав кожному малюкові по грошику, але жодної вертушки чи хлопавки вони, на великий жаль зівак, не одержали.

– Біжіть собі! – промовив до них Гандальф. – Усього матимете досхочу – але у свій час.

По тому вони з Більбо увійшли в оселю, і двері за ними зачинилися. Гобітенята ще хвилинку покліпали очима на двері, а потім пішли, відчуваючи, що до гулянки не доживуть.

А Більбо з Гандальфом сиділи біля прочиненого вікна у маленькій кімнаті вікнами на захід. Стояв тихий, ясний полудень. Садочок ряснів квітами; були

там ротики, соняшники, а настурції, що вилися по стінах будинку, зазирали у круглі віконця.

– Надзвичайний у тебе садок! – мовив Гандальф.

– Авжеж! Я його дуже люблю – більше ніж увесь старий добрий Край. А все ж таки мені потрібен відпочинок.

– Отже, ти насправді зібрався...

– Так. Я це вирішив уже кілька місяців тому і не передумав.

– Ото й добре! Тоді годі й говорити про це. Дотримуйся лише плану, не відступай ні на крок, і все обернеться на краще і для тебе, і для нас усіх.

– Якби ж так! Принаймні, хоч порозважаюсь у четвер. Я хочу трохи пожартувати...

– От тільки чи буде смішно? – промурмотів Гандальф, хитаючи головою.

– Побачимо! – відповів Більбо.

Вранці прикотили нові фургони, потім ще, та ще; навкруги почали невдоволено бурчати: «своїх забули», але протягом того ж тижня з Торби дощем посипалися замовлення на харчі, на посуд та на найрозкішніші речі, які тільки можна знайти у Гобітоні, Поріччі та усій чверті. Хвилювання зростало. Народ викреслював дні з календарів, і в кожному куточку нетерпляче чекали на листоношу: коли ж це надійде запрошення?

І запрошення не забарилися; поштова контора у Гобітоні весь тиждень була переобтяжена, а в Поріччі пошту й зовсім завалили кучугурами листів, отож довелося кликати на допомогу добровольців. Нескінченною вервечкою снували листоноші по дорозі на Кручу, доставляючи чемні відповіді, усі одного й того ж змісту: «Дякую, неодмінно завітаю.»

На воротах Торби-на-Кручі повісили табличку: «Входити тільки у справах Бенкету», але навіть тих, у кого знаходилася справа (або хто зумів її вигадати), не дуже й пускали. Більбо був зайнятий: писав запрошення, читав відповіді, пакував подарунки, а ще готував щось для себе. А після приїзду Гандальфа він взагалі ховався від усіх,

Одного ранку гобіти дізналися, що на великій галявині на південь від воріт садиби вкопують жердини й тягнуть канати для шатрів та павільйонів. В укосі пагорба зробили новий хід до дороги та поставили високі білі ворота. Три родини з Торбиною узвозу, що огинав ту галявину, відразу потрапили у центр загальної уваги та заздросців. Дядечко Гемджи тепер уже й для годиться не працював у саду.

Почали ставити намети. Один павільйон, найбільший, збудували таким чином, що високе дерево, яке росло посеред галявини, опинилося у середині, ближче до того кінця, де мав стояти головний стіл. На гілках дерева

порозвішували ліхтарики. Ще цікавіша (на думку гобітів) була простора кухня просто неба у північному кутку галявини. Юрба куховарів із заїздів та трактирів на багато миль навкруги прибула на допомогу гномам та іншим іноземцям, що оселилися у Торбі-на-Кручі. Збудження досягло краю» і ось тоді зіпсувалася погода.

Це було у середу, напередодні Бенкету. Небо затягли хмари, усі збентежилися. Але нарешті зайнявся світ славетної днини 22-го вересня, зійшло сонце, хмари розтанули, прапори затріпотіли, і розваги почались.

Більбо Торбинс стримано назвав те «гулянкою», насправді ж то був, як то кажуть, «бенкет на всю губу». Запросили майже всіх, хто мешкав поблизу, а якщо когось, може, випадково забули, ті й самі з'явилися, ніскілечки не образившись. Були гості з інших чвертей Краю та навіть із-за кордону. Більбо особисто вітав усіх (і тих, кого запросив, і котрі самі прийшли) біля нових білих воріт і кожному вручав подарунок, а дехто ухитрився вислизнути у дальню хвіртку, знов пристати до черги та одержати вдруге подарунок. У гобітів є звичай обдаровувати гостей на своїх днях народження, може, не з такою щедротою, як Більбо, але взагалі звичай непоганий. Адже і в Гобітоні, і в Поріччі щодня хтось та народжувався, тому кожен міг розраховувати щонайменше на один подарунок бодай раз на тиждень. їм це ніколи не набридало.

З нагоди подвійного свята подарунки було дібрано відмінні. Гобітенята до того були в захваті, що навіть не відразу згадали про частування. Вони одержали іграшки досі небачені, усі дуже гарні, а то й зовсім чарівні. Більбо замовив їх заздалегідь, ще торік, а деякі привезли з-за гір, з Дейлу – ті були виготовлені гномами.

Коли усі гості з подарунками зібралися на лузі, пішли пісні, музика, танці та, само собою, наїдки й напої. Вважалося, що гостей запросили на сніданок, полудень та обід (чи вечерю). Отож усі вчасно тричі сідали разом до столів та їли гуртом. Але у проміжках теж їли й пили нарізно, хто де, з одинадцятої ранку та до пів на сьому, поки не почався феєрверк.

Тут вже про успіх подбав Гандальф. Усе, що привіз: штучні ракети, розсипні вогні, особливі фокуси, – він сам майстрував, та ще й запускав; втім, також подарував силу-силенну вертушок, хлопавок, іскристих зірок, і смолоскипів, і гном'ячих свічок, і ельфійських квіток, і орочого громобою, і все це було надзвичайне. Майстерність Гандальфова з плином часу вдосконалювалась.

Ракети злітали як мерехтливі птахи, під спів ніжних голосів. Зелені дерева зі стовбурами з тьмяного диму розпускались у небі; листя їх розкривалось,

немов навесні, і з сяючих гілок сипалися на захоплених гобітів сріблясті квіти, і танули, залишаючи солодкі запахи, ледь-ледь не торкнувшись задертих догори голів. Пурхали цілі рої ніжно-переливчастих метеликів; кольорові вогні, злетівши, обертались на орлів, або кораблі під вітрилами, або зграї білих лебедів; були там ще вогнисті блискавки, і золотий дощ, і ліс срібних списів, що злітали у повітря, немов атакуючи невідомого ворога, а потім падали у воду з сичанням тисячі змії. Наприкінці Гандальф приготував на честь Більбо особливий сюрприз, що геть-чисто вразив гобітів (чого, власне, чарівник і домагався). Усі вогні згасли. Великий стовбур диму піднявся й зігнувся, обернувся на гору, немов здаля побачену; на верхівці її спалахнули червоні та зелені язички полум'я, і звідти вилетів червоно-жовтий дракон – не те щоб натурального розміру, але жахливо натурального вигляду: з його пащеки бив струмінь вогню, очиська палали; ревучи ревма, він тричі пролетів над натовпом; глядачі поприсідали, дехто попадав долілиць на землю. Дракон пронісся, мов кур'єрський потяг, перевернувся й нарешті з приголомшливим гуркотом вибухнув над Поріччям.

– Нумо, тепер вечеряти! – відразу вигукнув Більбо, і гобіти, у ту ж мить позабувши усі жахи й переляки, позривалися на рівні ноги й гайнули до столів. Вечерю усім подали щедру, але окремо частували тих, кого запросили попоїсти у тісному родинному колі, у великому павільйоні під деревом. Таких обранців зібралось 12 дюжин (у гобітів це число називають ще «грос», хоч так лічать лише крам), з усіх родин, з якими Більбо та Фродо були споріднені, та ще декілька особистих друзів, як-от Гандальф. Батьки прихопили з собою своїх малих нащадків: гобіти охоче так поведуться, коли мають намір сидіти допізна, тим паче якщо на них чекає частування – адже дітлахам ніякої їжі не настає!

За тим столом зустрілися Торбинси, і численні Туки, і Брендібоки, та Мудрінси, різні Рясні (родичі Більбо з бабусиною боку) та Нерясні (а ті – від дідуся-Тука), був також широкий загал Копайнорів, Бульберів, Розпояссів та Нор-Бобрингів, Трюхстонів, Люлькасів, Мохноступів; та не забули й зовсім далеку рідню, дехто взагалі вперше приїхав до Гобітону, – навіть Кошелів-Торбинсів, Одо та його дружину Геранію. Вони недолюбливали Більбо й зневажали Фродо, але перед запрошенням золотим чорнилом на глянсовім папері усе ж не встояли. До того ж кузен Більбо багато років практикувався у кулінарному мистецтві і відзначався своєю вишуканою кухнею.

Усі сто сорок чотири гостя наперед смакували приємне проведення часу і побоювались лише післяобідньої промови господаря (обов'язковий пункт програми). Більбо любив прикрашати свої промови «поезіями», як він це

називав, а іноді перепустивши чарочку-другу, починав розпатякувати про свої безглузді й химерні пригоди. Але все вийшло щонайкраще: частування подали й справді першорядне, як кажуть, захоплююче: смачне, різноманітне, нескінченне. Після Бенкету в околицях Торби тижнів зо три ніхто не купував харчів, але власники комор, крамниць і погребів нічого не втратили – фуражири Більбо вигребли геть усе, отже, ніхто не потерпів.

: Коли впорались з їжею (більш-менш), настав уже й час на Промову. Тепер товариство перебувало у тому благодушному стані, що його гобіти звать «напхатись по самі вуха». Посмоктуючи улюблені напої та розгризаючи улюблені ласощі, вони нічого вже не боялись і готові були слухати що завгодно й зустрічати оплесками кожне влучне слово.

– Любі друзі! – почав Більбо, підводячись з місця. «Тихо! Тихо!» – закричали гості в один голос, утім, не дуже поспішаючи наслідувати власному заклику. Більбо підійшов до дерева, обвішаного ліхтариками, і виліз на стілець. Обличчя його сяяло посмішкою, сяяли золоті гудзики на камізельці, вишитій шовком. Тепер усі бачили, як він стоїть, розмахуючи одною рукою, а другу тримає у кишені.

– Дорогі мої Торбинси та Мудрінси, – почав він знову, – Туки та Брендібоки, Рясні, Нерясні, Копайнори, Нор-Бобринги, Трюхстони, Люлькаси та Мохностопи!

– Мохноступи! – вигукнув літнього віку гобіт з далекого кінця столу. Він, певно, заслуговував на звання Мохноступа: хто завгодно міг у тому впевнитися, подивившись на його здоровезні, вельми мохнаті ступні, що стирчали прямо над столом.

– Та Мохностопи, – повторив Більбо. – А також люб'язні Кошелі-Торбинси, котрих я радий привітати нарешті у Торбі-на-Кручі. Сьогодні в мене 111-й день народження: мені виповнилося 111 років.

– Ура! Ура! Вітаємо! – загомоніли тості і весело застукали по столах. Поки що Більбо поводився відмінно: коротко та ясно, якраз їм до смаку.

– Сподіваюсь, що ця зустріч потішить вас так само, як і мене, – вів далі Біяьбо. (Грім схвальних викриків. Вигуки: «Так! Так!» (А також «НІ!»)). Ревіння сурм і дудок, пищиків та барабанів, а також інших музичних інструментів. Як ми вжезгадували, серед гостей було чимало молоді, якій дісталися сотні музичних хлопавок з написом «Дейл»; та назва нічого не говорила більшості гобітів, але усі згодились, що хлопавки Напрочуд дивні. Всередині там знайшлися різні інструменти, маленькі, але майстерної роботи, приємного тону. Отож дехто з молодших Туків та Брендібоків вирішили, що дядько Більбо уже скінчив (бо він таки чимало сказав), і, зібравши

імпровізований оркестр у куточку, гримнули веселої. Молодший Еверард Тук з Мелісою БрендІбок аж скочили на стіл і, подзвонюючи дзвониками, виконали «Нумо до танку, скочимо з ганку» і гарний танок, хоч і не зовсім настільний. ,

Але Більбо ще не закінчив промови. Він вихопив ріжок з рученят малого, що саме прошмигнув поблизу, і тричі просурмив. Галас ущух.

– Я вас надовго не затримаю! – вигукнув він. (Зібрання відгукнулося радісним галасом). – Я покликав вас сюди з незвичайною метою.

Щось таке бриніло в його голосі, що гості таки вгамувалися. Настала майже повна тиша, і дехто з Туків нашорошив вуха.

– Навіть не з одною метою, а з трьома! - вів далі Більбо. -. Перш за все я хотів сказати, що дуже люблю вас усіх і за 111 років ще не втомився жити серед таких чудових, прекрасних гобітів. (Шквал схвального галасу), – Я ще не запізнався навіть з половиною з вас так близько, як хотів би, і менше ніж половину з вас люблю лише вполовину того, на що ви заслуговуєте, -т Це твердження було несподіване й незрозуміле. Залунали окремі оплески, але більшість мовчала, намагаючись дійти до суті та здогадатись, був то комплімент чи навпаки.

– По-друге, я хотів відсвяткувати мій день народження (нові вигуки «Ура!»), або, точніше, НАШ день народження, бо сьогодні народився ще й Фродо, мій племінник і спадкоємець. Сьогодні він входить у зрілі роки, а також набуває права спадщини. – Дорослі поблажливо поплескали, молодь повигукувала: «Фродо! Фродо! Старий Фродо!»; Кошелі-Торбинси насупилися та замислилися, до чого тут право спадщини. – ...Удвох ми сьогодні маємо 144 роки, стільки ж, скільки вас тут зібралося, можна сказати, рівно один gros. – Тиша. Недоречні жарти! Кошелі-Торбинси образилися, бо нарешті втямили, що запросили їх лише задля рівного рахунку. «Gros, ото вигдавав! Гостей він хотів бачити чи пақунки лічити? Жах, як вульгарно!»

– Сьогодні також, – якщо не заперечуєте, я звернуся до історії – річниця мого прибуття на барилі до Есгарогу, що на Довгім Озері, хоча тоді я геть забув про день народження: мені тоді виповнилося лише 51, тож я не надавав тій даті важливого значення. Щоправда, я все ж таки взяв участь у розкішному бенкеті, хоча тоді підхопив жахливу нежить, отож міг тільки гундосити: «Бдякую! Бдякую!». Тепер же я виголошу ці слова правильно: дякую вам за те, що відвідали моє маленьке свято.

Гості вперто мовчали. Усі напружено чекали, чи то у цю мить вибухне пісня, чи й того гірше, якісь віршики; усім уже добряче набридло слухати. Час

кінчити та дати присутнім випити за його здоров'я! Але Більбо не став ні співати, ні декламувати. Помовчавши хвилинку, він додав:

– По-третє й останнє, я хочу зробити одну ОБ'ЯВУ. – Він промовив це слово так гучно та несподівано, що всі, хто ще був здатний, відразу сіли прямо. – Я зі смутком заявляю, що, хоча за 111 років мені й не надокучило жити серед вас, зараз настав кінець. Я йду від вас. Я розстаюся з вами – тут і зараз. Прощайте!

Він ступив додолу зі стільця і щез у сліпучому спалаху світла. Гості заплющили очі, а коли знов відкрили, Більбо ніде не було видно. Сто сорок чотири очманілих гобіти мовчки кліпали очима одне на одного, немов їм відібрало мову. Старий Одо Мохноступ зняв ноги зі столу і затупотів. У мертвій тиші чутно було лише обурене сопіння. Та раптом, вдихнувши повітря, усі ці Торбинси, Мудрінси, Туки, Брендібоки, Рясні, Нерясні, Копайнори, Трюхстони, Нор-Бобринги, Люлькаси та Мохноступи загомоніли разом.

Усі одностайно згодились, що це був найбезглуздіший жарт, і лише чималі дози страв та напоїв допомогли гостям отямитись від потрясіння. «Божевільний він. Я завжди це казав», – повторювали родичі Більбо на всі боки. Навіть родина Туків (за малим винятком) визнавала, що Більбо пошився у дурні. У ту мить майже всі визнали його зникнення лише нечемною витівкою.

А от найповажніший Рорі Брендібок зовсім не відчував такої впевненості. Ні старість, ані величезна кількість поглинутих страв не затьмарили його розуму, і він сказав своїй невістці Есмеральді: «Щось тут негаразд, голубонько! Гадаю, цей навіжений Торбинс знову подався шукати вітра в полі. Старий дурень! Але нам нема чого хвилюватися. Адже частування він з собою не забрав!» – і він голосно звернувся до Фродо, щоб той звелів обносити гостей вином.

А Фродо так нічого й не сказав. Довго сидів він мовчки поряд з порожнім спустілим стільцем Більбо, не чуючи ані реплік родичів, ані запитань. Ясна річ, жарт потішив його, хоча він і знав про нього заздалегідь. Він ледве утримався від сміху, спостерігаючи обурення вражених гостей, але відчув також глибокий смуток: раптом він зрозумів, що дуже любив старого. Товариство незабаром повернулось до страв, жваво обговорюючи дивацтва Більбо, старі й нові (тільки обурені Кошелі-Торбинси пішли собі геть), а Фродо стало не до веселощів. Він розпорядився подати ще вина, підвівся, мовчки випив свій келих за здоров'я Більбо й крадькома вислизнув з павільйону.

Щодо винуватця переполоху, то, виголосивши свою промову, він намацав у кишені перстень – той самий, чарівний, котрий зберігав потай стільки років. Сходячи зі стільця, він сунув палець у перстень, і більше його в Краї не бачив жоден гобіт. Більбо поспіхом почимчикував до себе, тільки на порозі ненадовго затримався, з посмішкою прислуховуючись до дзижчання голосів у павільйоні та до веселого гомону на лузі. Потім увійшов у дім, зняв святковий костюм, склав вишивану камізельку і, загорнувши її у тонкий папір, сховав до комода. Потім швидко перевдягнувся у якесь старе ганчір'я, затягнув потертий шкіряний ремінь, причетів до нього короткого меча у подряпаних піхвах з чорної шкіри. Відімкнув скриню, геть усю пропахлу кульками проти молі, та дістав старий плащ з каптуром. Він очевидячки зберігався як скарб, той полатаний плащ, такий вицвілий, що темно-зелений колір годі було впізнати. До того ж він був Більбо не на зріст. Потім гобіт зайшов до кабінету, витяг із сейфа жмут паперів, загорнутий у ганчір'я, та рукопис у шкіряній обкладинці. Там ще лежав великий, туго набитий конверт. Рукопис і папери Більбо втиснув до подорожньої торби, що стояла на долівці, важка та майже з верхом повна; у конверт він поклав свій золотий перстень разом з тонким ланцюжком, запечатав і надписав ім'я Фродо. Потім уместив конверт на поличці над каміном, але відразу передумав і сунув собі до кишені. Але у цю мить двері відчинилися і швидкою ходою увійшов Гандальф.

– Вітаю! – сказав Більбо. – А я вже думав, чи ти встигнеш.

– Радий БАЧИТИ тебе, – відповів чарівник, опускаючись у крісло. – Мені схотілося сказати дещо наостанку. Ти, мабуть, впевнений, що все відбулося чудово й точнісінько за планом?

– Авжеж. Хоча спалаху я не чекав. Він навіть мене злякав, не кажучи вже про інших. Це маленьке доповнення від тебе, еге ж?

– Зрозуміло. Ти дуже мудро приховував перстень у таємниці всі ці роки, й мені здалося, що гостям треба щось підкинути, щоб вони могли якось пояснити твоє раптове зникнення.

– Але ти ледь не зіпсував усю штуку. Правду кажуть, дуже тобі подобається втручатися у будь-яку справу! – засміявся Більбо. – Ну, я ж розумію, тобі завжди краще знати.

– Це слушно – коли я щось знаю. Але у твоїй справі я ще не зовсім розібрався. Зараз вона підійшла до кінця. Ти зіграв свій жарт, збентежив та образив майже усю рідню й забезпечив Гобітанію темою для балачок на дев'ять, а то й на дев'яносто дев'ять днів наперед. Що ще збираєшся утнути?

– Мені потрібен відпочинок, тривалий відпочинок, я вже казав тобі. Можливо, я піду назавжди – навряд чи мені закортить повернутися. Адже я

так і розрахував, і всім розпорядився. Я старію, Гандальфе. Зовні цього не видно, але серцем я відчуваю... «Гарно зберігся!» – зітхнув він. – Але я відчуваю себе тонким-тонким, розумієш, немов мене розтягли, ніби масло по дуже великій скибці хліба. Це ж неприродно! Мені треба змінити життя, як завгодно змінити!

Гандальф зацікавлено, пильно глянув на нього.

– Атож, так не годиться, – сказав він задумливо. – Ти все ж таки правильно вигадав.

– Так чи інакше, я відважився. Мені хочеться знову побачити гори, Гандальфе, ГОРИ – а потім знайти якийсь куточок, де можна справді відпочити, спокійно й тихо, без натовпу родичів, що сують усюди свого носа, без тієї черги набридливих відвідувачів, що безперервно дзвонять біля дверей. Я шукаю таку місцину, де можна дописати нарешті книгу. Я вже й кінцівку гарну придумав: «А потім він жив щасливо до самого кінця своїх днів»...

Гандальф розсміявся:

– Сподіваюсь, так і станеться. Щоправда, ніхто не зможе прочитати твою книгу, хоч би як вона не скінчилася.

– Ну, може, комусь колись та знадобиться. Фродо вже читав дещо з готових розділів. Ти ж будеш піклуватися за Фродо, так?

– Обов'язково. Буду дивитися обома – коли знайду вільний час.

– Відверто кажучи, він пішов би зі мною – якби я запросив. Він уже й сам пропонував, саме цими днями. Та взагалі він ще не дуже того прагне. Мені вкрай потрібно знову побачити дикі землі та гори, поки живу; а він ще не навтішався Краєм, полями, лісами й річками. Йому тут усе до вподоби. Я все йому віддаю, крім деяких дрібничок. Він звикне самотійно давати собі раду та буде, я певен, цілком щасливий. Час уже йому ставати на власні ноги.

– Отже, все йому віддаси? – перепитав Гандальф. – Перстень теж? Наскільки я пам'ятаю...

– Мм-мм... так, здається... – зніяковів Більбо.

– Тоді де ж він?

– У конверті, якщо тобі так цікаво, – сердито відказав Більбо. – Там, на каміні... Ні! Він тут, у кишені! – гобіт заткнувся й додав стиха: – Чи ж не дивно? Проте, стільки літ минуло, чому я повинен його залишати?

Гандальф глянув на Більбо суворо, і очі його зблиснули.

– Більбо, його краще залишити тут, – мовив він поважно. – Адже ти того й бажав!

– Але... взагалі, так... чи ні. Зараз, як треба віддати, я чогось не можу... До того ж не дуже розумію, навіщо... Навіщо це тобі? – спитав він, і голос

його раптом змінився, став хрипким, у ньому забриніли досада й підозра. – Завжди ти мені дошкуляєш з приводу персня, а всілякі інші речі, що я здобув у поході, чогось тебе не турбують!

– Я маю тобі дошкуляти. Мені потрібна істина. Це дуже важливо. Чарівні персні, вони... чарівні, розумієш, рідкісна річ і цікава. Я ж бо чародій, маг, і твоїм перстеником цікавлюся тільки заради науки. Якщо тебе знову тягне у мандри, то я вважав би за краще знати, де він знаходиться. А ще мені здається, що ти й так задовго вже володів ним. Якщо не помиляюсь, Більбо, він тобі більше не знадобиться.

Більбо почервонів, сердитий вогник спалахнув у його очах. Добродушне, обличчя скривила гримаса люті.

– Чому це? – вигукнув він. – Яке тобі діло, як я розпоряджуся своїм майном? Воно моє, власне! Я його знайшов. Він сам до мене підкотився.

– Так-так, – погодився Гандальф. – Чого ж ти так розізлився?

– Бо ти мене дратуєш! Він мій, кажуть тобі! Власний. Мій скарб. Мій дорогий, бачиш, дорогесенький!

Обличчя чарівника скам'яніло, і лише у глибині очей причаїлися подив та неприховане занепокоєння.

– Його вже хтось так називав – набагато раніше за тебе.

– А тепер я називаю. Чому б ні? Я не винний, що Горлум його загубив. А я зберіг і зберігатиму!

Гандальф підвівся й промовив суворо:

– Якщо вчиниш так, то ти останній дурень, Більбо. З кожним словом мені це стає ясніше. Перстень занадто сильно тобою заволодів. Залиш його та рушай, куди заманеться.

– То й піду, куди захочу, і візьму все, що забажаю, – вперто повторив Більбо.

– Гей, тихше, любий гобіте! – зупинив його чарівник. – Усе твоє довге життя ми були друзями, і: ти мені дечим зобов'язаний. Отож-бо, виконуй, що обіцяв, діставай перстень!

– Як хочеш собі його забрати, так і скажи! – скрикнув Більбо. – Тільки дзуськи ти його одержиш. Я зі своїм скарбом не розлучусь, ось тобі й усе!

Гобітова рука потяглася до меча. Очі Гандальфа спалахнули.

– Ще трохи, і я теж розсерджуся. Ану, повтори ще раз! Тоді побачиш, який насправді Гандальф Сірій!

Чарівник зробив крок до гобіта, гнівно здійнявши брови, і немовби виріс; його тінь заповнила всю маленьку кімнату.

Більбо відсахнувся до стіни. Він важко дихав, долоня його гарячково притискувала кишеню. Так стояли вони, дивлячись віч-у-віч, і повітря у кімнаті дзвеніло. Помалу пальці Більбо розтиснулись, і він здригнувся.

– Що це з тобою, Гандальфе? – спитав він. – Ти таким раніше ніколи не бував. У чому, власне, справа? Перстень я знайшов, і Горлум убив би мене, якби я ним не скористався. Я не злодій, нехай що він там розпатякує!

– А я тебе злодієм ніколи і не вважав. Але я теж не злодій. Не пограбувати тебе хочу, а допомогти. Краще послухай-но мене, як досі слухав!

Він відвернувся, і тінь його зісковзнула зі стіни. Гандальф немов зсохнувся і став, як раніше, сивим дідом, стурбованим і похилим. Більбо прикрив рукою очі.

– Даруй, – сказав він. – Щось на мене найшло... Мені, мабуть, покращає, якщо позбудуся всієї цієї халепи. Останнім часом мені чогось так важко на душі! Іноді ввижається, нібито чиєсь око на мене вирячилось. І постійно кортить одіти персня та зникнути, або перевірити, чи він не загубився, дістати, щоб упевнитися. Я спробував його задімикати у шухляді, але якщо він не лежав у мене в кишені, я спокою не мав. Хтозна, чого це так. Мені й зараз ой як нелегко відірватися від нього...

– Тоді довір це мені, – сказав Гандальф. – Кажу тобі: рушай та залиш перстень тут. Відмовся від нього. Віддай його Фродо, а я пригляну, щоб усе було гаразд.

Більбо постояв ще мить, напружений та нерішучий, але нарешті мовив, зітхаючи:

– Гаразд. Так і зроблю. – Він знизав плечима й печально посміхнувся. – Адже я й гулянку затіяв саме для того ж: пороздавати купу подарунків, щоб легше відмовитися від перстеника. Мені, щиро кажучи, не полегшало, але ж буде шкода, якщо усі ті зусилля підуть за вітром. Увесь жарт змарную...

– Та й справді, без цього вся витівка стає безглуздою, – підтакнув Гандальф.

– Тоді хай так і буде. Перстень, отже, дістанеться Фродо разом з усім іншим, – він знов глибоко зітхнув. – А тепер мені вже дійсно час іти, аби ще хтось не затримав. Я вже всім сказав «прощайте», повторювати не треба.

Він підхопив свою торбу й попрямував до дверей.

– А перстень? – нагадав чарівник. – Він усе ще в кишені!

– Еге ж, у кишені, – зізнався Більбо. – І заповіт теж там, і деякі папери. Слухай, краще ти візьми його в мене та віддай. Так буде надійніше.

– Ні, персня я не візьму. Поклади його сам, скажімо, на каміні. Там він буде у безпеці, доки прийде Фродо. А я на нього почекаю.

Більбо витяг конверт і став підсовувати його під годинник, але рука його тремтіла, і конверт упав на підлогу. Не встиг гобіт нахилитися, як чарівник підхопив конверт і поклав на місце. Судом гніву знов пересмикнула гобітове обличчя, але відразу ж змінилась на лагідну посмішку.

– Оце вже й усе, – з полегшенням сказав Більбо. – Тепер я піду!

Удвох вони вийшли до передпокою. Більбо вибрав з підставки свою улюблену палицю для подорожей і свиснув. З трьох різних дверей вигулькнули трійко заклопотаних гномів.

– Усе готове? – поспитав Більбо. – Спаковано, написано?

– Усе, – відповіли гноми.

Тоді рушаймо негайно!

Він вийшов на ганок. Стояла чудова ніч, чорне небо всіяли зірки. Більбо задер голову, вдихнув свіжого повітря.

– Як гарно! Як це добре, знову піти у мандри, та ще й з гномами! Скільки років я нудгував без цього... А ви усі прощайте! – він окинув поглядом свій старий дім і вклонився вхідним дверям. – Ти теж прощай, Гандальфе!

– Скоріш, до побачення, Більбо. Бережи себе. У твоєму віці треба вже бути розсудливим!

– Берегти себе? Навіщо? Не турбуйся, Гандальфе! Я зараз такий же щасливий, як у найкращі мої дні, а це зовсім не мало! Час прийшов. Нарешті ноги понесуть мене геть звідси... – він неголосно, немов до себе, проспівав у темряві:

Біжить дорога сотні літ

Геть від дверей в широкий світ,

За обрій, ген за край долин...

А я – за нею навздогін.

Ногами радісними йду

Тоненьку стежечку веду

Зіллються у широкий шлях

Струмочки-стежечки.

А де кінець, – про те ще

Не писані книжки.

Більбо доспівав, постояв ще хвильку, а потім, не додавши більше жодного слова, відвернувся від світла та музики й зробив крок у пільму. Троє гномів слідом за ним звернули у садок та припустили клусом униз по довгій крутій стежці. Вона вела до перелазу у живоплоті. Один за одним четверо подорожніх перескочили через нього й пішли левадою, зникли в ночі, немов шурхіт вітру у травах.

Гандальф довго ще дививсь услід Більбо крізь темряву «Будь здоровий, любий мій гобіте, до нової зустрічі!» – тихо промовив він нарешті і повернувся в дім.

Коли незабаром з'явився Фродо, чарівник сидів без світла, глибоко замислений.

– Пішов? – спитав Фродо.

– Так. Пішов нарешті.

– Ой, шкода... Я ж до останньої миті сподівався, що то зостанеться тільки жартом. Хоч і відчував, що він ні жартує. У нього завжди серйозні речі криються під жартами... От лихо, не застав я його, не провів!

– Гадаю, що він мав саме такий намір – піти непоміченим. Не хвилюйся. З ним тепер усе буде гаразд. Він залишив для тебе пакунок. Ось подивись!

Фродо узяв конверт з полички, покрутив, але відкривати не став.

– Там має бути заповіт та інші папери, – сказав маг. – Ти відтепер власник Торби-на-Кручі. А ще, я думаю, ти знайдеш там золотий перстень.

– Перстень! – здивовано вигукнув Фродо. – Він його залишив мені? Навіщо, хотів би я знати? Втім, хтозна, може, до чогось він і придатний!

– Може, так, а може, й ні, – відповів Гандальф. – Я б тобі не радив користатися ним. У всякому разі, сховай його надійно та зберігай потай. Ну, а тепер я піду спати.

Як новий господар Торби-на-Кручі Фродо був тепер зобов'язаний, хоч не-хоч, провести гостей. Чутки про дивну пригоду розійшлися вже по всьому лузі, але Фродо усім казав тільки: «Безперечно, вранці все з'ясується». Близько півночі за найповажнішими гостями приїхали їхні екіпажі; один за одним увозили вони з Кручі цілком ситих, але не пересичених гобітів. Потім надійшли заздальгідь найняті садівники, позбирали та порозвозили у тачках по домівках тих, кого через недогляд забули.

Ніч поволі минала. Зійшло сонце. Гобіти теж підвелися, хоча й набагато лізніше. Вранці прийшли робітники (за викликом), щоб розібрати намети, віднести столи й лавки, ложки й ножики, пляшки й тарілки ліхтарики й діжки з квітами; вони підмели крихти та обгортки від хлопавок, попідбирали забуті рукавички, торбинки й носовички, а ще вони унесли все, чого гості не з'їли (але це завдання їм багато клопоту де завдало). Потім стали збиратися інші відвідувачі (без виклику): Торбинси та Мудрінси, Туки та Бульбери, та багато інших, хто мешкав поблизу чи залишився на ніч десь у сусідів. Опівдні, коли навіть ті, хто напередодні наївся досхочу, знов були не проти попрацювати щелепами, у Торбі зібралася вже ціла юрба. Господар їх не запрошував, але очікував.

Фродо зустрів усіх на ганку, посміхаючись, але вигляд мав натомлений і стурбований. Ніяких новин він, утім, не виголосив, а тільки відповідав на усі запитання: «Більбо Торбинс відсутній; наскільки я знаю, повернеться не скоро». Декількох родичів він запросив до дому, де на них чекали «гостинці» від Більбо.

У передпокої височіла ціла гора пакунків, коробочок, найрізноманітніших речей і навіть меблів. До кожного був прив'язаний ярличок з написом: прізвищем або взірцем гобітанського гумору. Наприклад, на парасольці: «Еделярові Туку, у ВЛАСНУ власність, від Більбо» (Еделяр був дуже здатний прихопити з гостин чужу парасольку); «Дорі Торбинс на пам'ять про ДОВГЕ листування, з пошаною від Більбо» – на великому кошику для паперів. Дора була сестрою Дрого і найстарішою з родичів Більбо та Фродо, їй вже виповнилося 99, отож протягом більше ніж півсторіччя вона перевела цілі гори паперу, щоб забезпечити їх добрими порадами; «Міло Копайнору з надією, що це знадобиться, від Б. Т.» – на золотій ручці та пляшці чорнила. Міло ніколи не відповідав на листи. Кругле опукле дзеркальце призначалося «від дядька Більбо» молоденькій Любисточці Торбинс, яка була у неприхованому захваті від власної зовнішності, а на пустій полиці для книжок стояло: «Для зібрання Гуго Розпоясса – від укладача» (Гуго часто позичав книги, але віддавав їх вельми неохоче). Коробочка зі срібними ложками призначалася «Геранії Кошіль-Торбинс – як ПОДАРУНОК». Більбо здогадувався, що вона встигла прибрати до рук чимало того добра, поки він мандрував світом. Геранія це усвідомлювала дуже добре. З'явившись пізніше того дня, вона відразу збагнула зміст напису, але від подарунка не відмовилася.

Такою була лише мізерна частка прощальних подарунків Більбо. Протягом багатьох років садиба його заросла всілякими речами та дрібничками – у гобітанських норах таке траплялося, передусім завдяки звичці дарити подарунки на день народження. Не те щоб, зрозуміло, ті подарунки були завжди НОВИМИ; два-три старовинних мегома, чие призначення вже геть давно забули, переходили з рук до рук по всій чверті; але Більбо звичайно дарував нові речі й не віддавав ті, що подарували йому. Отож тепер у старій норі стало трохи видніше.

На кожному подарунку Більбо зробив власноручний надпис і не жалкував жартів та прозорих натяків. Але, зрозуміло, більшість подарунків дійсно були потрібні тим, кому дісталися, й дуже їх потішили. Особливо пощастило незаможним гобітам з Торбиного узвозу. Дідусь Гемджи одержав два лантухи картоплі, нову лопату, вовняну камізельку та пляшечку мазі від ломоти у кістках. Рорі Брендібокові, на пам'ять про споконвічне хліброльство,

перепала дюжина «Старого Виногрона», міцного червоного вина з Південної чверті, добре витриманого: бо ж уклав їх до пивниці ще батько Більбо – а той був хлопець преславний.

Чималенько одержав і Фродо, а надто усіляких меблів, не кажучи вже про головні скарби – книги та картини. Проте ніде не було ані сліду, ані згадки про гроші або коштовності: нікому не перепало бодай грошика чи скляної намистинки.

Важкий то був день для Фродо. Вигадані чутки, що майно Більбо роздають безкоштовно, розлетілися зі швидкістю лісової пожежі, і невдовзі оселю виповнив цікавий люд, котрому робити там було нічого, а прогнати було марною справою. Ярлички повідривались, подарунки поперемишувались, зчинилися сварки. Дехто намагався влаштувати угоди та обмін у передпокої, інші намагались ухопити різні дрібнички, що не для них призначалися, або щось поцупити крадькома. Дорогу до воріт захаращували тачки й малі візки.

У самому розпалі метушні надійшли Кошелі-Торбинси. Фродо щойно перед тим пішов до себе перепочити хоч кілька хвилин і залишив свого друга Меррі Брендібока приглянути за розподілом. Одо голосно вимагав зустрічі з Фродо, але Меррі, чемно вклонившись, сказав:

– Він зараз не має бажання бесідувати. Він відпочиває.

– Точніше, ховається, – обірвала його Геранія. – Але ж нам необхідно його побачити, ото ж ми його побачимо. Йди та скажи йому!

Меррі надовго залишив їх самих у передпокої, і вони заходились шукати подарунок, що призначався для них. Знайшли ложки й розлютилися ще більше. Нарешті Меррі запросив їх до кабінету.

Фродо сидів за столом над купою паперів і справді не мав бажання розмовляти, у всякому разі з Кошелями-Торбинсами; все ж він підвівся їм назустріч, подзенькуючи чимось у кишені штанів, і промовив до них досить чемно.

Милі родичі були вкрай настирливими. Почали вони з того, що запропонували викидні ціни (аякже, ми ж рідні!) за різні коштовні речі без ярликів. Коли Фродо відповів, що вповноважений роздавати лише те, що сам Більбо мав намір віддати, вони заявили, що тут щось нечисто.

– Я, наприклад, тільки одне зрозумів! – верещав Одо. – Ти на всьому цьому непогано нагрієш руки! Я вимагаю показати заповіт!

Якби Більбо не всиновив Фродо, то спадкоємцем став би Одо. Тому він дуже уважно, з презирливим пирсканням, прочитав заповіт, але, на жаль, зміст був викладений ясно й точно, написаний згідно з законом, були навіть

обов'язкові, як то водиться у Краї, підписи сімох свідків), зроблені червоним чорнилом.

– Знову нас обдурили! – сказав Одо дружині. – Чи варто було чекати шістдесят років! Ложки! Що за нісенітниця!

Він клацнув пальцями під носом у Фродо і, старанно тупочучи, вийшов геть. Але позбавитися Геранії було не так-то легко. Трохи згодом Фродо виглянув з кабінету і застав її на гарячому: вона досліджувала затишні куточки та простукувала підлогу. Фродо твердою рукою випровадив її до виходу, не забувши перед тим витягнути кілька малих (але вельми цінних) сувенірів, що якось ненароком потрапили до її парасольки. При цьому Геранія мала такий вираз на обличчі, неважко було здогадатись: вона похапцем шукає якоїсь убивчої репліки на прощання; але спромоглася бовкнути лише найпростіше:

– Ти ще про це пожалкуєш, молокососе! І чого ти тут залишився? Ти ж не звідси родом! Навіть не Торбинс, а таке... просто Брендібок!

– Чув, Меррі? – спитав Фродо, зачинивши за нею двері. – Це вона хотіла мене образити.

– Навпаки, – відгукнувся Меррі, – вона тебе нагородила компліментом; а отже, то все побрехеньки!

Потім вони обійшли всю нору, турнули трьох підлітків (двох Мудрінсів та Бульбера), які колупали стіну в одному з льохів; потім Фродо мав сутичку з Санчо Мохноступом (онуком Одо), – той надумав розкопувати велику комору, де йому здалося, що є порожнеча за стіною. Легенди про золото Більбо збуджували великі сподівання; бо золото, що його отримано у таємничий (щоб не сказати темний) спосіб, як усім відомо, належить тому, хто перший знайде – аби не втрутилися інші.

Здолавши Санчо та виштовхнувши його за двері, Фродо повалився на стілець у передпокої.

– Все, Меррі, зачиняй крамницю! – сказав він. – Замкни на засув і не відкривай більше нікому, хай хоч зі стінобитним тараном прийдуть!

Час На чаювання вже давно минув, але поласувати смачненьким ніколи не пізно. Однак не встиг Фродо сісти до столу, як хтось стиха постукав у вхідні двері. «Це, мабуть, знов Геранія, – подумав він. – Вигадала нарешті якийсь дотеп і поспішає мені сказати. Хай зачекає!»

І Фродо заходився пити чай. Постукали знову, набагато гучніше, але він і вухом не повів. Раптом у вікні з'явилася голова чарівника:

– Фродо, якщо ти мене не впустити, я постукаю так, що твої двері вилетять крізь задні сіни!

– Гандальфе, любий! Хвилиночку! – підхопився Фродо і підтюпцем Помчав відчиняти. – Заходь мерщій, заходь! Я ж гадав, то Геранія!

– Ну, тоді я тобі вибачаю. Але можеш її не чекати: я щойно бачив, як вона котила у своїй двоколці у напрямку Поріччя, і обличчя в неї було таке, що й свіже молоко скисло б!

– Я сам від неї ледь не скис. Слово честі, ледве не надів перстеник Більбо, так хотілося куди-небудь зникнути.

– Не роби того! – сказав Гандальф, вмощуючись. – Бережися з тим перстеником і Фродо! Саме про це я й хотів з тобою поговорити насамкінець.

– Хіба він такий страшний?

– Та ти вже дещо, мабуть, знаєш?

– Тільки з розповідей Більбо. Я чув усю історію: як він знайшовся та як у пригоді став – себто у поході.

– Хотів би я знати, яку саме історію ти чув!

– Еге ж, зовсім не ту, яку він розповів гномам та записав у своїй книзі. Невдовзі після того, як я сюди переїхав, Більбо відкрив мені усю правду. Сказав, що ти дошкуляв йому, доки все не випитав, а тому мені краще те знати теж. «Між нами таємниць не повинно бути, – мовляв, – тільки б далі балачки не пішли. Так чи інакше, а перстеник мій!» –

– Цікаво, – проказав Гандальф. – І як це тобі сподобалось?

– Ти маєш на увазі усі ті вигадки щодо подаруночка? Як на мене, друга історія більше скидається на правду, і, щиро кажучи, не бачу, для чого її було приховувати. Це якось зовсім не схоже на Більбо, отож я й здивувався.

– Я теж. Але з власниками подібних скарбів усе що завгодно може трапитися – якщо вони ними користуються. Врахуй те та будь обережний. Те, що перстень робить тебе невидимим, коли заманеться, може бути не єдиною його властивістю.

– Не розумію! – сказав Фродо.

– Я й сам поки що не все розумію, – відповів чарівник. – Лише нещодавно я став розмірковувати щодо цього персня, а особливо вчора звечора. Турбуватися, щоправда, нема чого. Але коли прислухаєшся до моєї поради, користайся ним якомога менше, а краще й зовсім не чіпай. Та найголовніше: ні в якому разі не допускай, щоб пішли поговори та підозри. Ще раз повторюю: сховай як-надійніше та зберігай потай!

– Леле, до чого така таємничість? Чого ж ти побоюєшся?

– Я ні в чому не впевнений, тому нічого більше не скажу. Коли повернуся, зумію все розтлумачити ясніше. Вирушаю я негайно, тож давай прощатися. Він підвівся. Фродо вигукнув:

– Негайно? А я ж гадав, ти ще хоч тиждень у нас поживеш, допоможеш мені...

– Я й сам хотів, та не склалося. Може статися, що я довго не повертатимусь, але хай-но тільки буде нагода, обов'язково з'явлюся. Чекай на мене! Прийду я непомітно. Здається, мені тепер краще не показуватися мешканцям Гобітанії на очі. Я зробився підозрілою персоною. Кажуть, нібито я заважаю жити та порушую спокій. Дехто звинувачує мене, що підбурив Більбо втекти, а ще дехто верзе вже казна-що. Уявляєш, є навіть думка, що ми з тобою змовилися заволодіти багатствами Більбо!

– «Є думка!» – гмукнув Фродо. – Кажи прямо: це Одо та Геранія базикають. Огідно мені! Я б їм віддав Торбу-на-Кручі та взагалі усе, аби міг повернути Більбо й піти подорожувати з ним разом. У нашій Краї добре жити, але я вже майже жалкую, що не покинув його. От знати б, чи ми ще побачимось...

– Добре було б. Та я ще багато чого хотів би знати... Ну, тепер до побачення! Бережи себе! Та чекай – я з'явлюся, коли зовсім не сподіватимешся.

Фродо провів його до дверей; чарівник помахав востаннє рукою і пішов геть надзвичайно скорою ногою; але Фродо здалося, що він горбиться більше, ніж звичайно, немов несе важкий тягар. Наближався вечір, і постать чарівника, вкрита плащем, швидко розчинилась у сутінках. Фродо нескоро знову побачив його.

Розділ 2. ТІНЬ МИНУЛОГО

Пересуди не вщухли ані за дев'ять днів, ані за дев'яносто дев'ять. Друге зникнення Більбо Торбинса обговорювали у Гобітоні, та й по всьому Краю, і рік, і другий, а пам'ятали ще довше. Воно перетворилося на вечірню казку для малих гобітенят; з роду у рід, сидячи біля каміна, слухали вони про Очманілого Торбинса, котрий щезав з громом та блискавками, а потім знов з'являвся з повнісіньким лантухом золота й самоцвітів; він залишався улюбленим героєм легенд ще довго після того, як справжні події вже призабулися.

Але в той час усі сусіди згодилися, що Більбо й узагалі був трошки недоумкуватий, а згодом зовсім з глузду з'їхав і чкурнув світ за очі, а там уже, мабуть; звалився у який-небудь ставок чи річку, де й знайшов свій, хоч і сумний, але цілком вчасний кінець. Винуватцем вважали Гандальфа. «Дав би

клятий чаклун спокій хоч молодшому Торбинсові, – базікали сусіди, – може, ще дійде до розуму та споважніє?» І чарівник, здавалося, дійсно більш не чіпав Фродо, і той помалу таки «поважнів, хоч у галузі гобітанської розсудливості не дуже відзначався. Славу дивака він дістав у спадщину від Більбо. Він відмовився носити жалобу за дядьком і наступного року відсвяткував його 112-у річницю, хоча й досить скромно: запрошених було лише двадцятєро, зате до столу було подано гори наїдків та розливні озера напоїв, згідно з улюбленим прислів'ям гобітів.

Дехто обурився, але Фродо вперто святкував дні народження Більбо рік у рік, поки всі до цього звикли. Він стверджував, що Більбо живий, але коли питали, де ж він, Фродо лише знизував плечима.

Він жив самотником, як раніше Більбо, але мав багато друзів, особливо серед молоді (здебільшого туківського роду), що дітьми любили Більбо й часто навідувались до Торби: Фолько Мудрінс, Фредегар Бульбер, а ще найближчі – Перегрій Тук (зазвичай званий Піном) та Меррі Брендібок (повне ім'я в нього було Меріадок, але про це майже не згадували). Фродо брав їх з собою на далекі прогулянки по Краю, але частіше ходив сам. Як же дивувалися розсудливі особи, почувши, що його кілька разів зустрічали далеко від домівки, коли він гуляв по горбах і долах у світлі нічних зірок. Меррі та Пін підозрювали, що він зустрічається з ельфами, як колись Більбо.

Минали роки, і народ помітив, що Фродо теж «непогано зберігся». Він не втратив вигляду міцного і бадьорого гобіта, яким був десь у двадцять літ. «Дехто має вдачу більшу за свій зріст», – поговорювали навкруги; але тільки після того, як Фродо досяг «тверезого віку», за сорок літ, це почало здаватися дивним.

Щодо самого Фродо, то він пережив біль розлуки і переконався, що належати самому собі та бути єдиним паном Торбинсом з Торби-на-Кручі не так уже й погано. Багато років він був цілком щасливий і майже не турбувався про майбуття. Втім, ледь помітно для нього самого у душі його поступово зростав жаль, що він не пішов разом з Більбо. Часом, особливо восени, його діймала солодка жага мандрів, і далекі краї, і гори, яких він ніколи не бачив, з'являлись йому уві сні. Іноді він промовляв до себе: «Мабуть, я теж колись перейду Річку...», на що друга половина його душі відкликала: «Коли-небудь... пізніш. Не тепер». Ото так усе й текло собі потроху, поки не злічив Фродо свій четвертий десяток та не наблизився до п'ятдесятого дня народження; цифра «50» здавалась йому небезпечною: адже саме у такому віці Більбо несподівано зажадав пригод. Фродо засумував, знайомі стежки стали здаватися йому занадто стоптаними. Він полюбив розглядати карти і гадати

про те, що не вмістилося у їхніх межах: на картах, складених у Краї, за кордоном показували здебільшого білі плями. Гуляючи, він відходив на все більшу відстань від дому і все частіше нікого не брав із собою; Меррі й інші друзі спостерігали за всім цим занепокоєно. Часто бачили, як він розмовляє з подорожніми іноземцями, яких у той час стало багато у Гобітанії.

По Краю ходили чутки про дивні події у далеких краях; а Гандальф уже кілька років не приїжджав і не слав листів, отож Фродо мусив сам збирати новини, де тільки міг. Ельфи, що досі рідко відвідували Гобітанію, тепер раз у раз з'являлися у лісах вечорами; вони йшли на захід, ішли й не повертались. Вони залишали Середзем'я навек, турботи та небезпеки цього світу вже їх мало торкалися. Щоправда, на дорогах можна було зустріти також гномів – їхня кількість теж зросла в порівнянні з минулими часами, старовинний Західний Тракт вів повз Край до Срібної Гавані, а гноми завжди ходили ним до своїх копалень у Блакитних горах. Саме від них у першу чергу гобіти могли довідатися, якщо бажали, що діється в світі; але гноми були скупі на балачки, а гобіти не дуже й наполягали. Однак тепер Фродо все частіше бачив незнайомих гномів з віддалених селищ, і дехто з них пошепки розповідав про страшного Ворога з Мордорських земель.

Це ім'я гобітам було відоме лише з переказів про давнину; його тінь зберігалась у закутках їхньої пам'яті, бентежила й дихала чимось зловісним. Рада Мудрих вигнала злу силу з Чорнолісся, але, як виявилось, вона лише зміцніла та повстала у прадавніх твердинях Мордору. Чорний Замок відбудовано – так казали подорожні. Звідти пітьма повзла у широкий світ, на землях сходу й далекого півдня вже запанувала ненависть, гриміли війни. Орки знову множилися у горах, тролі стали покидати печери – не ті, що досі, тупоголові потвори, а хитрючі і з жахливою зброєю. А ще подорожні пошепки переповідали туманні натяки на якихось чудовиськ, страшніших, ніж усі інші вкупі; але як звуть їх, не говорили.

Зрозуміло, що до пересічних гобітів ці звістки майже не доходили. Але навіть ті, що над усе люблять сидіти вдома та до всього байдужі, дещо чули, а хто мав у справах бувати на кордонах, на власні очі бачив неймовірні речі. Якось увечері, весною того року, коли Фродо мало виповнитися 50, у «Зеленім Драконі», в Поріччі, зав'язалася розмова, яка свідчила, що навіть сюди, у затишне серце Краю, долинули тривожні чутки, хоча більшість гобітів усе ще посміювалась над ними.

Сем Гемджи сидів у куточку біля вогнища, а проти нього вмовився Гед Піскун, син мірошника; інші сільські мешканці, попиваючи пиво, прислуховувались до їх бесіди.

- Дивні речі нині можна почути, еге ж? – сказав Сем.
- Це якщо прислухатися, – відізався Тед. – Мені вистачить дитячих казочок, що вдома оповідають.
- Воно, звісно, так, але ж у казках, їй-бо, більше правди, ніж ти вважаєш. Казки – то не дурні вигадки. От узяти, наприклад, драконів...
- Ще чого, красенько дякую, – пирхнув Тед. – Я їх не візьму. Як був малий, слухав про них, та навіщо ж мені тепер в них вірити? У нас у Поріччі, не заперечую, є один дракон, але ж він зелений! — додав він під схвальний сміх товариства.
- Авжеж, – сказав Сем, посміявшись разом з усіма, – ну, а що скажеш про деревних велетнів, про дерева, що вміють ходити? Одного такого – заввишки з дуба! – бачили нещодавно за Північними Драгвами.
- Хто бачив?
- Та ж Хол, мій двоюрідний. Він працює у Мудрінса у Верхових Горбах і ходить до Північної чверті на полювання. Ось там він сам одного такого побачив.
- Бачив, не бачив, звідкіля ж мені знати? Твоєму Холові неодмінно щось мариться, він таке побачить, чого одвіку не бувало.
- Він був величезний, мов дуб, і посувався величезними кроками – ярдів сім, ні на п'ядь менше!
- А я й на п'ядь не повірю. Помітив здаля великий дуб, ото й тільки.
- Кажу тобі, він посувався! До того ж, на Північних Драгвах дуби не ростуть.
- Тоді то був, мабуть, не дуб, – заперечив Тед. Слухачі розсміялися й заплескали в долоні: на їхню думку, Тед влучно зрівняв рахунок.
- А все ж таки не тільки наш Холфаст бачив дивних мандрівників, їх багато, а скількох ще від кордону шерифи завертають! Давно вже у варти нашої не було стільки клопоту. Ще я чув, нібито ельфи йдуть на захід. Кажуть, що йдуть вони до своїх гаваней там, за Білими Баштами, – Сем невпевнено махнув рукою: ні він, ні його співрозмовники не знали, чи далеко до Моря, і не заходили за стародавні башти на західній межі Краю. Але здавна було відомо, що десь за ними лежала Срібна Гавань, від якої часом відпливали кораблі ельфів, щоб більше не повернутися.
- Пливають вони, пливають на захід, піднявши вітрила, а нас покидають, – співучо промовив Сем, сумовито й урочисто киваючи головою. Але Тед знов засміявся:

– Якщо вірити старим казкам, то в цьому нічого надзвичайного нема. Чи є якесь діло до них тобі або мені? Хай собі пливають! Закладаюся – ти їх сам не бачив, та й ніхто інший у нашій Краї!

– Хто зна, – задумливо протягнув Сем. Він був майже певний, що одного разу бачив ельфа у лісі, й сподівався ще колись побачити, зблизька. З усіх переказів, які він чув парубком, його найсильніше хвилювали ті уривчасті, напівзабуті історії про ельфів, які ходили поміж гобітів.

– Навіть серед тутешніх мешканців дехто підтримує знайомство з Пречудним Народом та одержує новини від них. Скажімо, пан Торбинс, на якого я працюю. То він казав, що ельфи відпливають, а кому краще знати, як не йому. А старий пан Більбо й того більше знав; чимало всякого мені порозповідав, коли я ще хлоп'ям був.

– Та вони обоє навіжені, – відмахнувся Гед. – Принаймні старий зовсім божевільний, а Фродо теж невдовзі з глузду з'їде. Коли ти від них новини дістаєш, значить, цілу купу нісенітниць зібрав. Добре, хлоп'ята, мені час додому. Ваше здоров'ячко!

Він видудлив свій кухоль і почвалав до дверей. Сем замовк і вже не втручався до розмови. Він мав досить про що міркувати. По-перше, у садку Торби-на-Кручі багато роботи, і вранці на нього чекала клопітлива днина, якщо розпогодиться: трава швидко підростала. Однак не самі садові справи цікавили Сема. Посидівши ще хвилинку, він зітхнув і вийшов з трактиру.

Квітень був напочатку, і небо виядрувалося з-під хмар після сильного дощу. Сонце вже закотилося, прохолодний блідий вечір тихо танув у сутінках. Сем ішов додому під першими зорями, повз Гобітон, вгору по Кручі, щось насвистуючи неголосно й задумливо.

Саме тоді знову з'явився Гандальф. Після славетного Бенкету він десь пропадав три роки, потім на кілька годин завітав до Фродо, уважно придивився до нього і знову зник. Наступні два роки чарівник з'являвся часто: приходив несподівано після заходу і відходив без попередження до світу. Свої справи та мандри він замовчував, а сам розпитував переважно про звичайні речі: як здоров'я Фродо, чим він займається.

Потім його відвідини чогось припинились. Уже десь років із дев'ять, як Фродо не бачив його і не чув нічого. Він був уже вирішив, що чарівникові набридли гобіти й він більше не повернеться. Але того ж самого вечора, коли Сем у сутінках крокував додому, Фродо почув знайомий стук у вікно кабінету. Здивований та зраділий, Фродо побіг відкривати. Чарівник пильно поглянув на нього.

– Усе гаразд? – поспитав він. – Ти, здається, не змінився, Фродо!

– Та й ти також, – відказав Фродо, але подумав, що Гандальф зістарівся та згорбився. Він поквапився почати розмову про те, що діється в світі, отож невдовзі вони поринули у бесіду й просиділи так до пізньої ночі.

Вранці, після пізнього сніданку, Фродо з чарівником сиділи біля відкритого вікна кабінету. Яскраве полум'я палало у каміні, але сонечко вже пригрівало, і вітер віяв південний. Всюди – на ланах та на гілках дерев – виблискувала свіжа зелень, умита дощем.

Гандальфові прийшла до пам'яті та весна, коли, майже 80 років тому, Більбо покинув Торбу-на-Кручі навіть без носовичка. Волосся чарівника з тієї пори ще дужче побілішало, борода видовжилася, а на обличчі турботи і знання викарбували нові зморшки, але очі його блищали як колись, і він з тою ж майстерністю та охотою попихував люлькою, пускаючи кільця диму.

Він мовчав та курих, а Фродо сидів не рухаючись, у глибокій задумі. Звістки, що приніс Гандальф, поплямували тінню навіть цей ясний ранок. Нарешті він порушив мовчання.

– Ти вчора казав, Гандальфе, що маєш нові відомості про мій перстень, а потім відклав розповідь до ранку. Може, тепер скажеш? Ти мовив, що перстень небезпечний, набагато небезпечніший, ніж я гадаю. Як це так?

– Та як не крути, з усіх боків, – відповів чарівник. – Небезпечніший дужче, ніж я насмілювався думати спочатку. Він настільки потужний, що врешті-решт цілковито підкоряє собі будь-яку смертну істоту – власник перетвориться на невідьника. У прадавні часи, в Ерегоні, ельфійські майстри-золотоковці викували декілька перснів, які ти, мабуть, назвав би чарівними. Вони мали різну силу. Слабші робилися на пробу, заради вправи, але я вважаю, що смертним істотам навіть рони почасти небезпечні. Але Старші Персні, Персні Влади – ті просто загрожують загибеллю... Ні, Фродо, якщо смертний одержить один із Старших Перснів, він не вмирає – але й не росте; життя йому не додається, а тільки роки тягнуться й тягнуться, доки кожна хвиля стає нестерпною. А хто часто надіває перстень, щоб стати невидимкою, починає ГАНУТИ – а наприкінці залишається невидимим назавжди; темрява поглинає його, а там за ним стежить темна сила, що править Перснями. Так, це трапиться неодмінно, раніш чи пізніш – пізніш, якщо власник персня відданий добрій справі та має досить власної сили; але ні сила, ні добрі наміри не врятовують: темрява забере його.

– Який жах! – зіщулився Фродо. У кімнаті знов надовго запанувала тиша. Тільки з саду чуто було клацання ножиць – то Сем Гемджи підстригав траву на газоні.

– Чи давно ти про це знаєш? – спитав нарешті Фродо. – А Більбо теж знав?

– Більбо, мабуть, знав не більше, ніж відкрив тобі. Коли б він вважав перстень небезпечним, то побоявся б віддавати його, хоч я й обіцяв доглядати за тобою. Він думав: красива дрібничка, та ще й доволі корисна, а коли щось негаразд - так це з ним самим. Він казав, що «перстень не давав йому спокою», він постійно думав про нього, адже й не підозрював, що саме перстень у тому винний. Втім, він спостеріг, що перстеник треба доглядати: інколи він ставав важким, ніби ширшим, а часом зісковзував з пальця, хоч досі міцно сидів.

– Так, про це він попередив мене у листі, – сказав Фродо, тому я завжди його тримаю на ланцюжку.

– Вельми розумно, – схвалив Гандальф. – Та ось довголіття своє Більбо ніколи з перснем не зв'язував. Він мав то за власне досягнення і дуже з цього пишався. Втім, його знемагали туга та занепокоєння. «Я став немов тонкий, розтягнутий», – скаржився він, а це значить, що Перстень вже заволодівав ним.

– Ну, а ти? Чи давно це знаєш? – знову спитав Фродо.

– Взагалі я знаю багато з того» що відкрито лише мудрим, але про ЦЕЙ перстень і досі не все вивідав. Ще треба зробити останнє випробування. Але я майже впевнений, що здогадався слушно. Коли ж це я почав здогадуватися? – міркував чарівник. – Так, Більбо знайшов перстень того року, коли Біла Рада вигнала лиху силу з Чорнолісся щойно перед Битвою П'яти Військ. Я мав тоді дивне передчуття, хоча сам не розумів, чого страшуся. От не міг я збагнути, як такий перстень – без сумніву, один зі Старших, – потрапив до Горлума! Потім я почув від Більбо дивну баєчку про те, як він його «виграв», і не повірив. Коли ж нарешті я витяг з нього усю правду, відразу зрозумів, що у такий спосіб він спробував довести своє право володіти перснем. Точнісінько як Горлум з його «подаруночком на день народження». Обоє брехали на схожий лад! Я занепокоївся ще сильніше. Перстень дійсно мав недобру силу, і вона швидко починала пригнічувати того, хто його підібрав. Це стало для мене першою ознакою того, що справи наші кепські. Я часто казав Більбо, що таких перснів краще не торкатися, але він сперечався та сердився. Нічого більше не можна було вдіяти. Не можна було силоміць відібрати перстень, не завдавши ще більшої шкоди, та й не мав я на те права. Я міг тільки очікувати та спостерігати. Можливо, варто було порадитися з Саруманом Білим, але я чогось вагався.

– Хто він такий? – спитав Фродо. – Я про нього ніколи досі не чув.

– Нічого дивного. Гобіти не дуже цікавили його раніш – от як тепер, не знаю. Але він – один з Наймудріших серед нас, голова Братства Чарівників та Білої Ради. Знання його глибокі, але настільки ж глибока й пиha, він не любить, щоб йому заважали. Він присвятив свій час вивченню ельфійських перснів,

молодших і старших, протягом довгих років шукав їхні втрачені секрети; але коли про Персні зайшла мова у Раді, все, що він зволив відкрити нам, мене заспокоїло. Отже, я приділив увагу іншим справам, але й спостереження продовжив.

Тим часом у Більбо все йшлося добре. Роки минали і, здавалося, зовсім не відбивались на ньому. Він не старів. Сумніви знов прокинулися в моєму серці. Але я казав собі: «Адже в нього всі кривні з матиного боку довголітні. Час ще є. Почекаємо».

Отож я й чекав, до тієї самої ночі, коли він пішов із дому. Він казав і робив таке, що ніякі промови Саруманові вже не заспокоїли б мене. Я більше не мав сумніву, що тут діє якась зловісна, темна сила. Всі наступні роки я витратив на те, щоб віднайти істину.

– Але ж перстень досі якоїсь там великої шкоди не наробив? – схвильовано спитав Фродо. – Більбо з часом прийде до тям, правда ж? Він зможе відпочити?

– Йому відразу покращало, – сказав Гандальф. – Але єдиний володар у світі знає все про Персні та їхні властивості; а гобітів не пізнав до кінця ніхто у світі. Я – єдиний з Мудрих, хто вивчає їх: це галузь мало досліджена та повна найдавніших відкриттів. То гобіти м'які, як масло, то тверді, мов корчі. Припускаю, що дехто з вас міг би чинити опір Персню набагато довше, ніж вважають Мудрі. Тобі, мабуть, нема чого турбуватися про Більбо. Зрозуміло, він володів Перснем багато років та користався ним, отже чари розвіються не в одну мить, але не скоро ще зможе він без остраху глянути на Перстень. Але вже зараз він може прожити щасливо ще чимало років, залишаючись таким, як був, коли віддав перстень. Бо він віддав його з власної волі, а це дуже важливо. А коли вже він залишив цю річ тут, можна більше не турбуватися про доброго старого Більбо. Тепер я мушу оберігати ТЕБЕ.

Після того, як Більбо пішов, я багато думав про тебе та про всіх вас – милих, нетямущих, безпорадних гобітів. Велика буде втрата для світу, коли Тьма поглине Гобітанію, і всі ті добрі, веселі Бульбери, Мудрінси, Люлькаси та Роз-пояси, не кажучи вже про диваків Торбинсів, стануть чиймись невільниками.

Фродо пересмикнуло:

– Навіщо це нам ставати невільниками? Та й кому потрібні такі невільники?

– Відверто кажучи, я думаю, що досі – запам'ятай, досі Чорний Володар про гобітів і чутки не мав. Вам дуже пощастило, але безтурботні часи минули. Ви йому взагалі не потрібні, є в нього набагато корисніші слуги, але він про

вас тепер не забуде. До того ж гобіти як жалюгідні невільники сподобаються йому більше, ніж гобіти щасливі та вільні. Адже існують на світі ще злість і мстивість!

– Та кому він хоче помститися? За що? – здивувався Фродо. – Все ще не розумію, яким чином це стосується Більбо, мене та нашого перстеника.

– Навіть дуже близько стосується, – сказав Гандальф. – Ти ще не зрозумів усієї небезпеки, але мусиш зрозуміти. Коли ми востаннє бачились, я сам ще не повністю був упевнений, але тепер маю все з'ясувати. Дай-но мені перстеника на хвилинку!

Перстень, прикріплений ланцюжком до пояса, лежав у Фродо в кишені штанців. Він поволі розчепив ланцюжок і подав персня чарівникові. Він одразу поважчав, немов відчув нехіль Фродо віддавати його (чи й сам не хотів потрапити до рук Гандальфа?)

Чарівник покрутив перстень у пальцях. Той був із щирого, повновагого золота і весь гладенький.

– Чи бачиш ти якісь знаки? – спитав Гандальф.

– Ні, їх там немає. Він дуже простий, і на ньому ніколи не бувало ані подряпини.

– Гарзд, тоді дивись! – чарівник несподівано кинув перстень у вогонь каміна. Фродо скрикнув і схопив щипці, але Гандальф утримав його.

– Зачекай! – звелів він, кинувши з-під кошлатих брів гострий погляд на Фродо.

Ніяких помітних змін з перснем не відбулося. Почекавши кілька хвилин, Гандальф підійшов до вікна і запнув фіранки. У кімнаті стало темно й тихо, тільки ледь чутно було, як Сем клацає ножицями у саду, тепер уже десь близько. Чарівник постояв ще мить, дивлячись у вогонь; потім схилився, підчепив перстень щипцями й відразу взяв рукою. Фродо зойкнув.

– Він зовсім холодний, – сказав Гандальф. – Візьми його!

Фродо простяг долоню, хоч вона сама відсмикувалася; але перстень дійсно виявився холодним і нібито поважчав та потовщав.

– Придивись до нього! – звелів Гандальф.

Тепер Фродо помітив; що по краєчку персня, зсередини та зовні, біжать найтонші риси, які не накреслити найкращим пером, вогняні риси, що звиваються у розтягнуті літери напису. Вони сліпуче сяяли, немов з-під води.

– Я не вмю читати вогняні літери, – тремтячим голосом сказав Фродо.

– Зрозуміло, – відповів Гандальф. – Зате я вмю. Літери ці ельфійські, але мова мордорська, і я не хочу, щоб вона звучала тут. Та можу перекласти для тебе на Загальну мову, що тут написано: «Єдиний перстень, щоб усіх поєднати

і темною волею міцно скувати». Це два рядки з вірша, відомого ельфійським знавцям:

Три персні – королям ельфійським під небом світлим.

Сім же – владикам гномів у печерах світу.

Дев'ять – людям землі, що їм смертна доля.

І Один – Володарю Тьми на чорнім престолі,

В Мордорі, де лиховісна тінь.

Єдиний перстень, щоб усіх поєднати

І темною волею міцно скувати

В Мордорі, де віковічна тінь.

Він замовк, а потім промовив повільно й глухо:

– Це – Перстень Влади, Старший, що править усіма іншими. Це Перстень, який загубився багато віків тому, і та втрата дорого коштувала Володарю Тьми. Він жадає повернути його – але ми не можемо цього допустити. [60]

Фродо сидів скам'янілий, неспроможний вимовити ані слова. Страх стискав його, немов холодна ворожа рука, і темна хмара налетіла зі сходу, щоб поглинути його.

– Цей перстень! – затиноючись, ледь вимовив він. – Навіщо, навіщо ж він дістався мені?

– О, ти лише частка дуже довгої історії, – сказав Гандальф. – Початок її криється у Темних Віках, що пам'ятають нині лише окремі знавці. Якби я почав оповідати все по порядку, ми б не скінчили до зими. Адже вчора я вже розповів про Саурона Великого, про Чорного Володаря. Чутки, що дійшли до тебе, правдиві; він дійсно знову убрався в силу і залишивши Чорнолісся у спокої, повернувся до Мордору, своєї споконвічної вотчини. Цю назву чули навіть гобіти, вона тінню лежить на багатьох старовинних переказах. Кожного разу, зазнавши нового сорому та поразки, тінь виростає знов.

– Я волів би, щоб це трапилося в інші часи – не в мої, – сказав Фродо.

– Також і я, – відказав Гандальф, – та й усі, кому доводиться жити у такі часи. Проте вибирати нікому не можна. Ми можемо тільки вирішувати, на що витратити час, який маємо. А наш час, Фродо, щось затьмарився. Ворог швидко росте в силі. Задуми його ще не зовсім дозріли, але зріють. Нелегко нам буде, друже. Хоч би й у інших обставинах, легше б не стало.

Ворог володіє величезною силою та знаннями. Тепер не вистачає тільки єдиної дрібнички, щоб зламати будь-який опір, винищити останніх оборонців і залити світ пільмою – не вистачає Персня Влади. Три ельфійських персні, найпрекрасніші з усіх, повелителі: ельфів сховали, й рука ворога не торкнулась їх. Сім перснів належали ватажкам гномів, з них він три відібрав,

а решту вигубили дракони. Дев'ять він віддав людям, гордовитим та могутнім, і так заманив їх до пастки. З давніх-давен потрапили вони під владу Персня Влади і перетворилися на Примар Персня, і тепер вони – Тіні під покровом Великої Тіні, її найжахливіші слуги. Давно те сталося, і вже багато років Дев'ятки не видно у широкому світі. Але хто зна? Якщо Тінь повстала, вони можуть з'явитися теж. Втім, краще не будемо про це говорити навіть тепер, при світлі гобітанського ранку.

Так ось усе й склалося: дев'ять він забрав собі і сім теж, чи, може, вони зникли. Три ельфійських залишаються десь у схованці. Але це Саурана більше не турбує. Йому потрібний Головний Перстень, його власний, він сам кував його і вклав у нього чималу частку колишньої своєї могутності. Відшукавши Перстень, він отримає владу над усіма іншими, де б ті не знаходились, навіть над трьома ельфійськими, і могутність його зросте безмежно. Погано ще й те, Фродо, що раніше він вважав, нібито Перстень Влади загинув, думав, що ельфи знищили його, як і належало вчинити. Але тепер він знає, що Перстень цілий, і шукає – усі його думи спрямовані на це. Адже Перстень – його головна надія й найстрашніша небезпека для нас.

– Чом же, чом тоді Перстень не знищили? – вигукнув Фродо. – І як це Ворог ухитрився його загубити, якщо був такий сильний і так дорожив ним? – Він стиснув Перстень у кулаці, неначе жадібні пальці вже тяглися до нього.

– Перстень у нього відібрали. У давні роки ельфи були набагато сильніші, вони ще не втратили стійкості, а люди ще не цурались їх. Люди Нуменору прийшли їм на допомогу. Цей розділ стародавньої історії, мабуть, варто нагадати, бо й тоді лихо було близько, тьма насувалась, але їм протистояла велика відвага, здійснювались аж ніяк не марні подвиги. Коли-небудь, можливо, я розповім тобі все до подробиць, але зараз досить і цього. Саурана здолали Гіл-Гелад, володар ельфів, та Еленділ з Нуменору; щоправда, обоє вони загинули в тій сутичці, але Ісідур, син Еленділів, відрубав палець Сауранові та узяв Перстень собі. Ось так Саурана було скинуто, дух його відлетів і зник на довгий час, поки знов не здобув собі тіло-оболонку у хащах Чернолісся.

Але Перстень загубився. Він упав до вод Андуну, Великої Ріки, й пропав. Сталось це так: Ісідур йшов на північ східним берегом Ріки, і неподалік від Ірисової Оболони на нього напали гірські орки. Майже весь його загін там поліг, а він сам кинувся у воду. Ось тоді Перстень зісковзнув з його пальця, орки побачили Ісідура і застрелили. – Гандальф помовчав, але незабаром додав: – Саме там, у темних заводях Ірисової Низовини, Перстень зник з лиця землі; не знали про нього ані мудрі люди, ані співці, навіть колишня його

історія нині лише декому відома; навіть Раді Наймудріших не пощастило дізнатися більше. Але зараз я можу нарешті дещо додати.

Багато років минуло після тих подій, але багато ще залишалось до наших днів, коли на березі Великої Ріки, на межах Глухомані жив маленький народець, зі спритними руками та безгучною ходою. Думаю, що вони були ріднею гобітів, а точніше, прабатьками Стурсів, бо полюбляли Ріку й часто плавали по ній, самі або в човниках з очерету. Була серед них одна родина, всіма шанована за плодючість та заможність; головою родини була бабця, сувора й мудра, що добре зналася на звичаях і переказах про давнину. Найцікавіший та найв'їдливіший з її нащадків звався Смеагорлом. Його цікавили корені й начала речей; він поринав у глибокі вирви та порпався під деревами, рив нори у зелених горбах і забував подивитися на їхні верхівки, та на крони дерев, та на квіти, що ростуть під сонцем. Голова його завжди хилилася дотолу.

Мав він приятеля, Деагорла, той теж був гостроокий, але не такий спритний та швидкий— Одного разу вони спустилися на човні до Ірисової Оболоні, а звалося це місце так тому, що там густо росли іриси та очерет. Там Смеагорл вискочив і подався уздовж берега, а Деагорл заходився ловити рибу з човна. Раптом клюнула велика риба, і не встиг Деагорл отямитись, як риба рвонулася, стягла його з човна, і пішов він на дно. Тоді він випустив вудку з рук, бо помітив на дні щось блискуче; затримавши подих, він пірнув і зачерпнув донного мулу.

Відпльовуючись, він виринув, увесь у водоростях, зі жменею грязюки у руці. Але, підпливши до берега, він ту грязюку змив, і залишився на його долоні прекрасний золотий перстень; він сявав та переливався на сонці так, що дух захоплювало. Але Смеагорл стежив за ним, ховаючись у чагарнику, і поки Деагорл милувався знахідкою, без звуку підкрався до нього й мовив, дивлячись через плече:

– Віддай мені це, Деагорл, миленький!

– Чому? – спитав Деагорл.

– Тому, що в мене день народження, миленький, і мені його дуже хочеться.

– Ото вигдав! – сказав Деагорл. – Я тобі подарунок уже дав, та ще й досить коштовний. Цю річ я сам знайшов і собі візьму.

– Та невже ж то, миленький? – просичав Смеагорл, стиснув приятелеві горло та й задушив його: золото так чудово блищало! Потім він надів перстень на палець.

Ніхто так і не довідався, що скоїлося з Деагорлом: він загинув далеко від дому, а тіло вбивця хитромудро сховав. Смеагорл повернувся сам і невдовзі виявив, що родичі його не бачать, коли він одіває Персня. Це йому дуже сподобалось, і він нікому не розповів про свою знахідку. Тепер він міг вивідувати чужі таємниці та підстроювати домочадцям найогидніші капості. Він дуже добре вмів помічати, що могло спричинити шкоду тим, хто його оточував; Перстень одарив його владою якраз до мірки. Не дивно, що незабаром його вдома вже ніхто не любив, усі намагалися не підходити близько (коли могли бачити). Його штурхали, а він кусав усіх за ноги. Смеагорл почав викрадати то те, то се, ходив тепер, бурмочучи до себе, і у горлі його щось булькотіло. За це він одержав назвисько Горлум, й всі його проклинали та гнали геть; нарешті бабуся, що бажала зберегти спокій у родині, вигнала його з дому навіки.

Світ виявився таким жорстоким до нього! Він поплакав і пішов собі самотньо блукати; він ішов угору уздовж Ріки, поки не надібав невеличкий потік. Він пішов угору тим потоком. Невидимими пальцями він ловив рибу у глибоких вирах та їв її сирію. Якось у літню спеку він схилився над водою і відчув, як сонце палить йому потилицю, а відблиски на воді колють очі. Це примусило його вперше за довгий час згадати про сонце. Тоді востаннє глянув він на денне світило й пригрозив йому кулаком.

Коли ас він відвернувся від неба, то помітив далеко перед собою верхівки Імлистих Гір, звідки линув потік. І раптом він подумав: «Гам, попід горами, тінь та прохолода. Сонце не буде пекти мене. Які глибокі таємниці, мабуть, криються під корінням тих гір, і ніхто не відкривав їх, скільки світ стоїть!»

Отже, він став щоночі підбиратися ближче до гір і нарешті знайшов біля витоків потоку маленьку печеру; він протиснувся, немов черв'як, крізь шпарину у схилі гори, і з того часу ніхто про нього не чув. Так Перстень пішов під землю, і навіть той, хто створив його, хоч знову зміцнив свою владу, не спромігся нічого узнати.

– Горлум! – вигукнув Фродо, – Невже той самий нещасний Горлум, якого зустрів Більбо? Як прикро!

– Скоріше, сумно, – відповів чарівник. – Щось подібне могло скоїтися не тільки з ним, але й з іншими, навіть із моїми знайомими гобітами.

– Щось мені не віриться, щоб Горлум та був родичем гобітам, хоч би й далеким, – палко заперечив Фродо. – Хто ж таке вигдавав?!

– Адже це правда. Про ваше походження, в усякому разі, – я знаю більше за вас самих. Навіть розповіді Більбо підтверджують це. У нього з Горлумом знайшлося чимало подібних рис і в душі, і в пам'яті. Вони чудово зрозуміли

один одного, набагато краще, ніж гобіт зрозумів би гнома чи орка, чи навіть ельфа. Пригадай хоча б загадки, що були відомі їм обом.

– Може, й так, – сказав Фродо, – але ж у загадки грають не самі гобіти, і загадки всюди схожі. До того ж гобіти не шахраї. А Горлум шахраював увесь час. Він спробував збити бідолашного Більбо з пантелику, щоб він став необачним. Ще й, безперечно, зловтішався, пропонуючи їло гру, – смакував наперед легку здобич, а у разі програшу він нічого не втрачав.

– На жаль, десь так воно й було, – згодився Гандальф. – Але ти досі не помітив деяких подробиць. Навіть Горлума Перстень не згубив дощенту. Він виявився набагато стійкішим, ніж могли б уявити мудреці – точнісінько, як гобіт. Маленький куточок його душі ще належав йому самому, і світло проникало туди, немов тонкий промінь крізь замкову шпарину – світло минулого. Я вважаю, що йому було й насправді приємно почути ввічливу промову» згадати про вітер, і дерева, і зелену травичку, вже давно позабуті. Але погана половина його душі від того ще позлішала – ні здолати її, ні вилікувати не вдалося. – Гандальф зітхнув. – На жаль, сподіватися чогось іншого тут важко. Втім, надія ще жевріє, хоча він володів Перснем так довго, що вже й сам забув, як то почалося. Адже у підгорній пітьмі не треба було часто користатися перснем. Отож він і залишився, як був, худим та жилавим, не розтанув. Але душу його Перстень виїв, і мука ставала майже нестерпною. Всі «великі таємниці» гір виявилися просто темними печерами; робити там було нічого, тільки крадькома ловити поживу та перебирати давні образи. Він був дуже нещасний. Він ненавидів темряву, але світло ненавидів ще сильніше; він зненавидів увесь світ, але найбільше – Перстень.

– Не розумію, – втрутився Фродо. – Чи не був Перстень його золотцем, його єдиним скарбом? Якщо він його ненавидів, чом не позбувся, сам не пішов куди-небудь?

– А ти досі не зрозумів? Ненависть не можна відокремити від любові, він ненавидів Перстень і водночас любив, як себе самого. Він не міг його позбутися. Волі забракло. Перстень Влади сам про себе піклується, Фродо. Він може зрадити, зіслизнути з пальця, але сам власник ніколи його не покине. Щонайбільше він буде тішитися наміром передати його комусь іншому, та й то лише спочатку, доки зашморг не затягнуто. Наскільки мені відомо, Більбо єдиний, хто зумів здійснити такий намір. Але без моєї допомоги він би не спромігся на це. І Горлум колись не сам загубив Перстень. То він його покинув.

– Влучно підгадав час, щоб зустрітися з Більбо? – посміхнувся Фродо. – Чи якийсь там орк не став би тут більше до нагоди?

– З цим не треба жартувати, – суворо промовив Гандальф. – Особливо тобі. З усієї історії Персня це найневірогідніший збіг обставин – те, ідо Більбо саме встиг з’явитися, щоб знайти його навпомацки у п’їтьмі. Гадаю, що тут діяли різні сили, Фродо. Перстень прагнув повернутися до свого хазяїна: він полишив Ісілдура і зрадив його, потім підманув бідолаху Деагорла, і той загинув; потім перейшов до Горлума, і поглинув його. Використати Горлума інакше Перстень не міг, бо той занадто малий та вбогий. Але, доки Перстень був при ньому, він ні за що не вийшов би з підземелля. Отож, коли Володар повстав і почав у думках своїх досліджувати світ за межами Чорнолісся, Перстень покинув Горлума. Але підібрав його хтось зовсім непроханий і несподіваний – Більбо з Гобітанії!

Володар Перснів не міг такого бажати. Тут здійснився намір когось іншого. Я не можу висловити це ясніше, але Більбо був ОБРАНИЙ підняти Перстень, і обрав його аж ніяк не той, хто Перстень створив. А це значить, що й тобі СУДИЛОСЯ володіти ним. Це мене дуже втішає.

– А мене ні, – буркнув Фродо. – Якщо, ясна річ, я тебе правильно зрозумів. Але звідки ти довідався про того Горлума? То все точні відомості чи тільки здогадки?

Гандальф поглянув на Фродо, і очі його зблиснули.

– Я знав багато, а впізнав ще більше. Але звітувати перед тобою не стану. Історія Еленділа, Ісілдура та Старшого Персня відома усім Мудрим. У тому, що твій перстень – Старший, можна впевнитися вже з вогняного напису, але є ще й інші докази.

– І коли ж це ти все відкрив? – перебив його Фродо.

– А ось тільки що, у цій кімнаті, – відрізав чарівник. – Але я цього очікував. Довго шукав я, довго працював, а тепер повернувся до тебе заради цього останнього випробування.

Тепер все доведено, навіть занадто ясно. Довелося мені, щоправда, чимало поміркувати, поки з’ясував Горлумову роль і заповнив пропуски в історії. Але всі припущення пощастило уточнити, коли я побачився з ним.

– Ти бачив Горлума? – здивувався Фродо.

– Так. З цього, безперечно, мені треба було починати, але не так просто було його віднайти. Лише нещодавно нарешті...

– Отож, ти з’ясував, як йому велося після того, як Більбо від нього втік?

– У загальних рисах. Те, що ти чув, я дізнався від Горлума, хоча він висловлюється дуже незрозуміло. Горлум завжди бреше, і слова його треба проціджувати. Наприклад, він вперто називає Перстень «подарунком на день народження». Нібито від бабусі, в якій їх було багато. Дурниця! Бабуся

Горлумова, без сумніву, була головою родини та особою на свій манір видатною, але стверджувати, що вона володіла кількома чарівними перснями! То неможливо. Тим більше не стала б вона роздавати їх направо й наліво. Це, безперечно, брехня, але з дещицею правди.

Вбивство Деагорла не давало спокою Горлумові, отож він вирішив захиститися, повторюючи про своє «золотко» знов та знов, коли гриз кістки у пільмі печер, доки сам у це повірив. Бо ж тоді насправді був його день народження, і Деагорл не повинен був жалувати. Виходить, нібито він сам собі зробив подарунок... і так далі на той же лад.

Я стримувався скільки міг, бо з'ясувати правду було вкрай необхідно, але врешті-решт мусив повестися з ним досить жорстко. Я пригрозив йому вогнем – і ось тоді витяг з нього нарешті правдиву історію, слово за словом, разом зі скиглінням та бурмотінням. Він скиглив, що його не так зрозуміли, що з ним погано поводяться... Але коли дійшло до гри-у загадки та втечі Більбо, він відмовився говорити далі, лише буркотів якісь темні натяки: він, мовляв, хотів відібрати своє, та не дозволить, щоб його стусали, заводили у якісь нори, він ще всім покаже. Він, Горлум, тепер має друзів, добрих друзів і дуже могутніх. Вони йому допоможуть. Торбинс за все поплатиться... Про це Горлум розмірковував найбільш, він кляв Більбо на всі заставки. Горлум не тільки запам'ятав його ім'я, а ще й знав, звідкіля він родом.

– Як це так?

– Ну, ім'я своє Більбо з дурного розуму сам сказав; а вивідати все інше не складно було, аби тільки він вийшов на світ денний. Авжеж, Горлум залишив печери. Потяг до Персня переважив і побоювання перед орками, і неприязнь до сонячного світла. Він якось перетерпів рік чи два, а потім пішов зі свого лігвиська, бо жага володіння, як і раніш, прив'язувала його до Персня, але той більше не гнітив його, і Горлум дещо ожив. Він відчував себе старим, жахливо старим, проте посмілішав, та ще й до того ж по-звірячому зголоднів.

Світла, сонячного та місячного, він усе ще боявся, та, мабуть, ніколи вже тепер не полюбить; але збагнув, що може ховатися від сонця вдень, а вночі посуватися під покровом листя; блілого холодного сяйва його очиськ вистачало, щоб рухатися безгучно, швидко, хапаючи дрібних створінь, що ловили гав. Нова їжа надала йому сили й хоробрості, поживна їжа та свіже повітря. Отож нічого дивного, що він і здолав дорогу до Чорнолісся.

– Там ти й знайшов його? – спитав Фродо.

– Там я його бачив. Але перед тим він устиг далеко зайти по слідах Більбо. Важко було витягти з нього розумне слово, він плакався, сипав прокльонами. «Що там у нього в кишшеньках? – сичав він. – Він не скаже, ні, мій

миленький. Коротухха-шшахрай... Нечесне запитання. Він спочатку шшахраював, з ссамого початку. Пору-шшив правила. Придушшити його треба було, мій доро-гессенський, і колиссь ми його придушшим!»

Ось тобі взірець його промов. Вважаю, з тебе вже задосить? Утомлива була праця. Але з окремих натяків я зрозумів, що він доплентався до Есгароту й навіть проліз до вулиць Дейла, підслуховував тут і підглядав там. Адже вісті про великі події далеко розійшлися по Глухомані, багато людей чули ім'я Більбо та знали, звідки він родом. Ми не приховували його повернення додому, на захід. Горлум незабаром вивідав усе, що хотів.

– Чом же тоді він не дійшов по слідах Більбо до кінця? – спитав Фродо. – Чом не прийшов сюди?

– У тім-то й річ: Горлум хотів прийти. Він дістався до Великої Ріки, але потім завернув. Велика відстань навряд чи могла його зупинити. Щось примусило його відхилитися. Так вважають мої друзі, ті, хто полював на нього за моїм проханням. Першими віднайшли слід – зовсім [68]свіжий, як на їхню думку, – лісові ельфи. Для них то нескладне завдання. Слід вів крізь усе Чорнолісся туди й назад, але Горлума вони так і не здибали. Ліс бринів чутками про нього, бідканням звірят та птахів. Ходили чутки про жахливу примару, що п'є кров. Він дряпався на дерева, спустошував гнізда; він пролазив у вузькі нори й поїдав звіренят, він шмигав у вікна і знаходив колиски... Але на західнім краї лісу слід завернув у інший бік. Горлум пішов на південь, за межі країни лісових ельфів, де й запропав. А потім я припустився великої помилки, так, Фродо, ще й не першої; хоча боюсь, що остання видасться чи не найгіршою: я зупинився. Не став далі шукати Горлума, бо намагався дещо обдумати і все ще мав довіру до мудрості Сарумана. З тієї пори минули роки. Я поплатився за свою необачність багатьма чорними, страшними днями. Коли, після зникнення Більбо, я знову розпочав пошуки, слід давно пропав. І нічого б не вийшло, якби не допомога Арагорна, найкращого мисливця наших днів. Разом ми шукали Горлума по всій Глухомані, без надії та без успіху; але щойно я вирішив полишити пошук і приділити увагу іншим справам – Горлум відразу знайшовся. Здолавши небезпечну подорож, Арагорн привів його до мене.

Горлум ні за що не хотів зізнатися, де пропадав. Він лише плакав! називав нас жорстокими, і в горлі його булькотіло: гор-р-лум, гор-р-лум... А ледь натиснеш – хниче та здригається, та потирає свої довгі руки, немов йому боляче від спогаду про колишні тортури. Але, здається, сумніву нема: повільно, крок за кроком, миля за милею посувався він на південь, поки нарешті не досяг Мордору.

Важка тиша запанувала у кімнаті. Фродо чув, як стукає його серце. Навіть зовні все принишкло. Ножиці Сема більше не клацали.

– Саме так: Мордору, – повторив Гандальф. – На жаль – Мордор притягує все нечисте, і Володар Тьми напружує волю, щоб зібрати всю нечисть до купи. Та й Перстень неодмінно мав залишити на душі Горлумовій свій відбиток, зробити його чутливим до закликів Ворога. Горлум мав чути, як люди пошепки розповідали про нову Тінь на півдні. Там його чудові нові друзі, вони мусять допомогти помститися! Жалюгідний дурень! В тім краї він міг узнати багато, занадто багато, й загубити останній спокій. До того ж рано чи пізно, поки він там винюхував і виглядував, його мали схопити й відвести на доган. Мабуть, так і сталося. Ми знайшли його, коли він, довго пробувши там, повертався з якимось дорученням. Неважливо, з яким – найгірше він уже зробив: Ворог дізнався про знахідку Старшого Персня. Він знає, що це один з Великих Перснів, бо він дає довголіття. Йому відомо, що ельфійські персні ніколи не губилися й не можуть служити злу; долі інших – семи та дев'яти – також відомі. Тому він зрозуміє, що знайшовся Перстень Влади. І він, кінець кінцем, почув про гобігів з далекого Краю.

Тепер, можливо, Ворог шукає Гобітанію, якщо вже не знайшов. Я навіть вважаю, Фродо, що ім'я Торбинсів, приховане у сутінках протягом довгого часу, тепер впливло на поверхню.

– Який жах! – зойкнув Фродо. – Це страшніше над усе, що я міг уявити з твоїх недомовок. О Гандальфе, кращий з друзів, підкажи, як бути? Мені дуже страшно. Що мені робити? Який жаль, що Більбо не заколов цю потвору, коли випала така нагода!

– От про що ти жалкуєш? А Більбо пожалкував убивати без потреби. Жалість стримала його руку – і милосердя. За це він одержав винагороду: безперечно, Перстень так слабо вплинув на нього, й він зумів визволитися саме тому, що не почав з убивства.

– Вибач, – зніяковів Фродо. – Але я дуже злякався і не відчуваю до Горлума ніякого жалю.

– Але ти його не бачив...

– Не бачив та й не бажаю. Не розумію, як могли ви, ти та ельфи, залишити йому життя, йому, що винен у стількох злочинах? Та ж він гірший за будь-якого орка! Він ворог, і заслуговує на смерть!

– Заслуговує? О, без сумніву. Чимало з тих, хто нині живе, заслуговує на смерть. А інші гинуть, хоча заслужили на довге життя. Чи ти можеш винагородити їх? Тож не поспішай роздавати смертні вироки. Навіть наймудріші не здатні передбачити геть усе. Навряд чи Горлума може

виправити щось, окрім могили, а все ж таки надія ще є. Судилося йому зв'язати своє життя з Перснем. Серце підказує мені, що він ще зіграє свою роль, добру чи злу, перш ніж усе скінчиться. Хто зна – чи не врятує багатьох жалість Більбо – і не в останню чергу тебе. Не хотілося нам його вбивати: він старий та нещасний. Лісові ельфи взяли його [70] в полон, але поводяться з ним лагідно, як підказує їм мудрість їхніх сердець.

– Гаразд, – згодився Фродо, – нехай Більбо не міг убити. Але навіщо ж він зберіг Перстень? Хай би й на очі нам той перстеник не попадався, ні дядькові, ні мені! А ще навіщо ти дозволив зберігати його? Чому не примусив викинути чи... чи знищити?

– Дозволив? Примусив? – сердито перепитав чарівник. – Чи ти не чув, про що я тобі тут кажу? Думай, що верзеш! Викинути Перстень було б великою помилкою. Він зумів би віднайтися й у недобрих руках накоїв би багато лиха. Ще гірше, він міг би потрапити до рук Ворога, він неодмінно потрапив би до нього. Бо це Перстень Влади, і Саурон нічого не пожалкує, аби повернути його.

Звісно, милий Фродо, бути охоронцем Персня небезпечно, і мені за тебе дуже неспокійно. Але занадто багато тут поставлено на карту, отже, мусимо ризикнути – хоча, навіть коли я був далеко, Гобітанія ані на день не залишалась без нагляду. Поки ти не користався Перснем, він не міг помітно вплинути на тебе. І потім, не забудь, що дев'ять років тому, коли ми бачились востаннє, я ще майже нічого не знав напевно.

– Добре, а чому б не знищити його? Це давно вже треба зробити, ти ж сам казав? – уперто повторив Фродо. – Коли б ти попередив мене або хоч надіслав листа, я б з ним розібрався.

– Справді? Ти того певен? Уже спробував?

– Ні. Але невже ж не можна його розплавити чи розплющити молотом?

– Спробуй-но, – сказав Гандальф. – Відразу ж і починай.

Фродо знову видобув Перстень з кишені й оглянув. Простий, гладенький – ані напису, ані знаку. Золото щире, гарне, і Фродо з захватом дивився, який чудовий у нього колір, як гарно він заокруглюється. Чудова річ, до того ж коштовна. Дістаючи Перстень, він намагався пожбурити його в найжаркіше полум'я. Але тепер не міг цього зробити. З превеликим зусиллям зважив він Перстень на долоні, вагаючись і примушуючи себе пригадати все, що розповів йому Гандальф. Потім все ж таки замахнувся – але рука його сама по собі опустила Перстень назад до кишені.

Гандальф похмуро посміхнувся.

– Ось бачиш? Уже й ти, Фродо, не можеш заподіяти йому шкоди. Отож «примусити» тебе я міг би лише силоміць, але це відібрало б у тебе тям. А

щодо знищення... Силою його не візьмеш. Ковальський молот не зробить на Персні ані щербини. Ні твоєю, ні моєю рукою знищити його не можна. У полум'ї твого вогнища не розплавити, зрозуміло, і просте золото. А цей Перстень, сам бачив, навіть не нагрівся. По всій Гобітанії не знайдеш такої кузні, де змогли б його перекувати. Не стали б у пригоді й гномські кувадла. Я чув, що полум'я драконів плавило Персні Влади, але зараз на землі не залишилось жодного вогнедишного дракона. А вже Старшого Персня, всевладного, не здолав би й Анкалагон Чорний – адже й того кував власноруч сам Саурон. Є тільки один засіб: знайти Згубну Щілину у надрах Ородруїна, Вогняної Гори, та кинути Перстень туди. Тоді Ворогу його більше не бачити.

– Я дійсно дуже хочу знищити його! – скрикнув Фродо. – Тобто хочу, аби його знищили. Я не здатен на небезпечні починання. Чому він дістався мені? Чому мене було обрано?

– На ці запитання відповіді нема. Точно знаю, що не за якісь там особливі чесноти: ні про силу, ні про мудрість не йдеться. Але тебе обрано, отже, доведеться тобі пустити в діло усі сили й розум, які маєш.

– Але ж у мене всього цього замало! А ти мудрий та сильний. Чом би тобі не взяти Перстень?

– Ні! – вигукнув Гандальф, скочивши на ноги. – Це дало б мені надто велику, жахливу владу. Наді мною Перстень одержить владу ще сильнішу, ще згубнішу. – Очі його заблищали, й лице неначе засвітилось ізсередини. – Не спокушай мене! Я не хочу уподобитися Чорному Володарю. Перстень знайшов би шлях до мого серця через жаль до слабких та бажання робити добро. Не спокушай. Я не наслідую взяти його, навіть тільки на зберігання. Бажання використати його буде нездоланим, А він так знадобився б! Великі небезпеки загрожують мені...

Він підійшов до вікна, розсунув завіску й розкрив віконницю. Сонце знову залляло кімнату. Сем, насвистуючи, пройшов по ближній доріжці.

– А тепер, – сказав чарівник, – вирішувати належить тобі. Але ти не залишишся сам. – Він поклав руку на плече Фродо. – Я допоможу тобі нести цей тягар, поки він буде твоїм. Але нам треба діяти і негайно. Ворог підіймає голову.

Запала довга мовчанка. Гандальф знову сидів і попихкував люлькою у глибокій задумі. Очі він прикрив, але з-під опущених вій пильно стежив за Фродо. А той уставився на червоніюче вугілля у вогнищі, й воно розросталося в його очах, доки не здалося йому, наче він дивиться у колодязь, де бухкає страшне полум'я. Він згадав про легендарну Згубну Щілину і жахливу Вогняну Гору.

– Ну, то що? – спитав нарешті Гандальф. – Про що ти міркуєш? Вирішив, що робити?

– Ні, – відповів Фродо, повертаючись з п'їтми і з подивом переконуючись, що навколо ясний день і за вікном – залитий сонцем сад. – Чи, взагалі, так. Наскільки я зрозумів, я мушу поки що Зберігати та охороняти Перстень, хоч би як погано мені від цього не було.

– Якщо ти так зробиш, він дуже нескоро заволодіє тобою.

– Сподіваюсь, – відказав Фродо. – Але ти все ж таки швидше підшукай іншого охоронця. А поки що, здається, я стаю небезпечним для усіх, хто мешкає зі мною, і не можу залишатися тут, доки Перстень у мене. Отже, доведеться залишити Торбу, покинути Край, усе полишити та йти геть, – зітхнув він. – Я хотів би врятувати Край, хоч іноді його мешканці здаються мені страшенно безглуздими й нудними, і який-небудь землетрус чи напад драконів пішли б їм на користь. А зараз я відчуваю, що дальні мандрі буде легше витримати, доки за спиною в мене залишається Край, мирний і затишний. Я знатиму, що десь є надійний клаптик землі, хай навіть мені вже не судилося ступити на нього.

Звісно, іноді я мріяв, що колись піду, але так, для розваги: вервечка пригод, як у Більбо, та навіть краще, із щасливим кінцем. Але тепер на мене чекає вигнання, втеча з вогню та в полум'я, і зло піде за мною по п'ятах. А у такому разі краще йти самому. Але ж я відчуваю себе таким маленьким, збентеженим, я у відчаї, а Ворог такий могутній та жахливий...

Він не зізнався Гандальфу, але, поки говорив, палке бажання піти слідом за Більбо зажеврїло в його душі – піти за Більбо і, якщо пощастить, знайти його. Це бажання здолало навіть страх: він ладен був бігти стрімголов, без капелюха, як зробив це Більбо таким же ранком багато років тому.

– Фродо, голубе! – скрикнув Гандальф. – Гобіти й справді дивовижні істоти! їх можна вивчити наскрізь за місяць, а потім через сто років вони раптом здивують тебе при нагоді. Я майже не сподівався почути таку відповідь, навіть від тебе. Але Більбо не помилився у виборі спадкоємця, хоч і не підозрював, як це важливо. Боюся, що ти маєш рацію. Перстень недовго залишиться таємницею; і для твого ж – та й загального – добра треба буде піти і залишити ім'я Торбинса тут. У глушині за межами Гобітанії мати це ім'я буде небезпечно. Отже, для початку давай-но змінимо тебе на, скажімо, Підкопай. Але навряд чи варто тобі йти самому. Якщо знайдуться такі, хто захоче йти за тобою, до кого ти маєш довіру й не завагаєшся повести назустріч невідомій долі, – це добре. Але будь уважний, обираючи супутника! І думай,

що кажеш, хоч би й найближчим друзям. У Ворога багато слуг, багато способів...

Раптом він увірвав розмову й прислухався. Фродо відразу помітив, що у кімнатах та й зовні зробилося якимось незвично тихо. Гандальф крадькома підібрався до вікна, а потім раптом скочив на підвіконня, перегнувся додола і помацав рукою. Пролунав жалісний зойк, і у вікні з'явилася кудлата голова Сема Гемджи, якого міцно тримав за вухо чарівник. –

– Та ви тільки подивіться! – сказав Гандальф. – Щоб мені очі повилазили! Це ж Гемджи-молодший і ніхто інший. Цікаво, що ти там робив?

– Ой, та відпустіть мене, дядечку, пане Гандальфе! – заголосив Сем. – Нічого я не робив... травичку підстригав під віконцем. – Він підібрав із землі свої ножиці і продемонстрував як доказ.

– Щось не віриться, – сказав Гандальф суворо. – Ножиць твоїх вже давненько не чути було. Отже, підслуховуєш?

– Даруйте, даруйте, пане, тільки я вас не розумію. Нічого я не підраховую, що ж тут у садку рахувати!

– Не вдавай з себе дурня! Що ти чув і для чого слухав? – Очі чарівникові блиснули, брови зігнулися, немов дві щітки.

– Пане Фродо! – заблагав Сем, тремтячи з переляку. – Хай він мене не ображає! Він як оберне мене зараз на якусь гидоту! Батечко старий того не переживе! Я нічого лихого не хотів, от як небо святе, пане!

– Він тебе не займе, – ледь стримуючи сміх, сказав Фродо, хоча сам був дуже здивований. – Він знає, як я, що ти нічого лихого не хотів. Але краще тобі не опиратись, коли тебе спитали.

– Гаразд, пане, – сказав Сем, тремтячи дещо менше. – Я чув багато усього, чого й не дуже зрозумів, про якогось ворога, та перстеник, та пана Більбо, а ще про драконів, і вогняну гору, і... і про ельфів, пане. Як почув, то вже й відірватися не міг, ото ж, знаєте, як то бува. Ой, пане, як же ж мені такі розмови до вподоби! Я вірю, що то правда, а на Теда мені начхать. Ельфи! Аж кортить побачити їх! Не могли б ви, пане, взяти мене з собою та показати ельфів?

Гандальф раптом розсміявся.

– А йди-но сюди! – звелів він і, простягнувши руки, підняв здивованого Сема з ножицями, обрізками трави та всім іншим, затягнув через вікно і поставив на підлогу.

– Отже, тобі треба бачити ельфів? – спитав він, уважно придивляючись до Сема, але на обличчі його промайнула посмішка. – І ти чув, що пан Фродо мусить піти звідси?

– Авжеж, пане, і ледь не задихнувся – мабуть, те ви й почули. Я спробував стриматися, пане, аж воно якось не стрималося. Так мені смутно зробилося...

– Тут вже нічого не поробиш, Семе, – сумно сказав Фродо. Він тепер тільки відчув, як боляче втікати з дому, що ой як не просто сказати «прощавай» звичному затишкові Торби-на-Кручі. – Мені треба буде піти. Але, – він суворо глянув на Сема, – якщо ти мене дійсно поважаєш, хай там що, тримай це у таємниці. Краще б тобі вмерти, зрозумів? Пусти-но хоч слівце з того, що тут почув, тоді вже Гандальф неодмінно оберне тебе на плямисту жабу і накличе зміюк до саду!

Сем, тремтячи, бухнувся навколішки.

– Підводься, Семе, – сказав Гандальф. – Я тобі ще жахливіше покарання призначу. Ти одержиш те, що заслуговуєш, і мусиш далі тримати язика за зубами: підеш у мандри разом з паном Фродо!

– Я, пане? – скрикнув Сем, підскачівши, ніби собака, якого покликали до прогулянки. – Я піду з ним, побачу ельфів і все таке? Ур-р-ра! – вигукнув він, а потім раптом зайшовся сльозами.

Розділ 3. ВТРЬОХ ВЕСЕЛІШЕ

– Ти мусиш піти потайки і то якнайшвидше – сказав Гандальф. Але проминуло вже два чи три тижні, а Фродо навіть не почав збиратися.

– Я розумію, – зітхав Фродо. – Але як мені поєднати обидві вимога? Якщо я раптом зникну потайки, сполошиться увесь Край.

– Зрозуміло, ти не повинен зникати! Адже я сказав «якнайшвидше», а не «миттєво». Це нікуди не годиться! Якщо вигадась, як залишити Гобітанію непомітно ДЛЯ УСІХ, тоді є сенс трохи почекати. Але й баритися не можна.

– А якщо влаштувати це восени, на день народження чи опісля? – спитав Фродо. – До того часу я, мабуть, щось вигадую.

Відверто кажучи, йому вельми вже не хотілося починати – тепер, коли дійшло до діла. Торба-на-Кручі здавалась тепер набагато привабливішим притулком, ніж у всі попередні роки, й він хотів сповна насолодитися своїм останнім літом у Гобітанії. Восени він знав це – жага мандрів прокинеться у його серці, як завжди. Отже, він вирішив піти на свій п'ятдесятий день народження, коли Більбо виповниться 128. Це слушна дата для початку походу немов по його сліду. Йти услід за Більбо – так він казав собі весь час, так легше було пристосуватися до думки про розлуку з домівкою. Про Перстень він намагався не думати, й куди він може завести – теж. Гандальфу

він цих думок не відкривав. А чи здогадувався чарівник про щось – завжди було важко сказати.

Він поглянув на Фродо й посміхнувся.

– Дуже гарно, – сказав він. – Це цілком підходить. Але не пізніш! Я починаю дуже непокоїтись. А поки що будь обачний, нікому ані слова. І пильнуй, щоб Сем не розпатякував, не то й насправді перетворю його на жабу.

– Ну, куди я зібрався, роздзвонити буде важко – адже я й сам цього ще не знаю.

– Не верзи дурниць! – обірвав його Гандальф. – Я ж не забороняю тобі залишити адресу у поштової конторі. Але ти залишаєш Край, і ось про це ніхто не повинен знати, поки ти не опинишся далеко. І хоч для початку можна обрати будь-яку з сторін світу, твій вибір має зостатися невідомим.

– Я досі нічого не обрав, – сказав Фродо. – Ні про що не можу думати, крім розлуки з Торбою. Та й куди йти? Хто вкаже шлях? І яка в мене мета? Більбо ходив добувати скарби, туди й назад. А я вирушаю, щоб позбутися скарбу, й повернутися мені, мабуть, не доведеться.

– Навряд чи ти зумієш далеко зазирнути у майбутнє, – відповів Гандальф. – Та й я теж. Може, тобі доведеться самому шукати Згубну Щілину, а може, підуть інші, хто зна? В усякому разі, ти поки ще не готовий до такої далекої путі.

– Це справді так! Але куди йти спочатку?

– Назустріч турботам і небезпекам; але не дуже квапливо, не дуже прямо. Моя тобі порада: йди до Рівенделлу. Цей шлях не такий небезпечний, хоча на тракті уже менш спокійно, ніж було раніш, а буде ще гірше.

– До Рівенделлу? – сказав Фродо. – Чудово! Я піду на схід, у Рівенделл. Візьму з собою Сема, нехай подивиться на ельфів, йому це сподобається, – він намагався говорити безтурботно, але у серці його раптом спалахнуло бажання побачити дім Елронда Напівельфа, подихати повітрям тої затишної долини, де й досі мирно мешкав Пречудний Народ.

Одного вечора влітку приголомшлива новина обговорювалась і «Під Плющем», і в «Зеленому Драконі». Велетні й інші знамення були позабуті заради важливішої події: Фродо Торбинс зібрався продавати садибу, та ні, вже продав – Кошелям-Торбинсам!

– Ну, з них він, мабуть, добряче заправив, – казав дехто.

– За помірну ціну продав, – заперечували інші, – з пані Геранії багато не заправиш. (Одо на той час вже помер, доживши до ста двох років, але так і не дочекавшись ясної днини).

Причину продажу славетної нори обговорювали ще пристрасніше, ніж ціну. Дехто (таких було небагато) тримався думки – підказаної натяканнями й кивками самого Торбинса, – що гроші у Фродо кінчаються; тому він вимушений залишити Гобітон, щоб на прибуток від продажу маєтку скромно прожити у Забоччі, серед родичів. «Якнайдалі від Кошелів», – додавали деякі. Але уява про незліченні багатства так уїлась у свідомість гобітів, що більшість відмовлялася вірити цьому і швидше визнала б першу-ліпшу, найневірогіднішу причину, яку тільки могли вигадати: наприклад, таємні підступи Гандальфа. Хоча маг тримався непомітно, навіть з дому вдень не виходив, усі добре знали, що він ховається «там, на Кручі». Залишалось незбагненним, заради яких чаклунських витівок йому це треба, але сам факт сумнівів не викликав: Фродо повертається до Забоччя.

– Так, восени приїду обов’язково, – казав він. – Меррі Брендібок поки що підшукує мені затишну нірку або скромний будиночок у Струмковій Ярузі за Брендітропом, й завдаток уже сплачено.

Всіх, окрім Сема, він намагався переконати, буцімто збирається залишитись там назавжди. Це спало йому на думку, коли був обраний шлях на схід: адже Забоччя знаходилося на східному кордоні Краю, а оскільки він мешкав там у дитинстві, його повернення ставало цілком природним.

Гандальф прожив у Гобітоні близько двох місяців. Наприкінці червня, незабаром після того, як плани Фродо остаточно визначились, він якось увечері раптом зібрався йти.

– Постараюсь упоратися швиденько, – сказав він. – Мені зараз неодмінно треба порозвідати південні кордони. Я байдикував більше, ніж можна було.

Говорив він весело, але Фродо помітив на його обличчі тінь занепокоєння.

– Щось трапилось? – запитав він.

– Зовсім ні, але треба з дечим розібратися. Якщо тобі потрібно буде іти негайно, я відразу ж повернусь або надішлю звістку. А ти поки що тримайся свого плану і поведься якомога обережніше, особливо з Перснем. Кажу ще раз: ні в якому разі не користайся ним!

На світанку він пішов, сказавши наслідок: «Я можу повернутися у будь-яку мить. У крайньому разі встигну до прощального свята. На Тракті нам краще бути вдвох».

Спочатку Фродо зовсім засмутився і часто замислювався, що могло занепокоїти Гандальфа, але мало-помалу заспокоївся: погода стояла гарна, і всі турботи на деякий час відступили. Нечасто випадало у Гобітанії таке чудове літо, така щедра осінь; яблуні знемагали від важких плодів, мед витікав із стільників, а пшениця вироста висока, з повним колоссям.

Тільки восени Фродо почав знову непокоїтись про Гандальфа. Березень настав, а від нього не було звісток. Наближався День Народження і Від'їзду, а він не з'являвся, не надсилав листа. В Торбі-на-Кручі стало шумно: друзі Фродо поселились у нього, щоб допомогти зібратися. Були там Фредегар Бульбер і Фолько Мудрінс, і, звичайно, щирі друзі Перегрій Тук і Меррі Брендібок. Разом вони перевернули садибу догори ногами.

Двадцятого вересня два криті фургони, навантажені меблями й тими речами, котрі Фродо залишав собі, відбули до Забоччя. На другий день Фродо вже не знаходив собі місця й безперестанку бігав видивлятися Гандальфа. Ранок у четвер видався такий же ясний та погожий, як багато років тому, у день славетного Бенкету. А Гандальф усе не з'являвся. Ввечері Фродо влаштував прощальний бенкет, дуже скромний – пообідав разом зі своїми чотирма помічниками; він був пригнічений і похмурий. Думка про неминуче розставання з друзями пригнічувала його; він ніяк не міг вигадати, як краще сказати їм про це.

Втім, четверо молодиків перебували у чудовому настрої, і незабаром веселощі лились через край; вони сиділи у спорожнілій їдальні – нічого, крім столу та стільців, – але обід був непоганий, та ще й подали чудове вино: Фродо не продав свого запасу Кошелям-Торбинсам.

– Нехай розпоряджаються моїм майном на свій розсуд, коли накладуть на нього свою лапу, – принаймні цьому я знайшов вдале застосування! – сказав Фродо, спустошивши останній келих «Старого Виноградного».

А ще поспівали вони багато пісень, та позгадували про спільні витівки, та проголосили тост на честь Більбо, та випили, за звичаєм, разом за нього й за Фродо. Потім вийшли подихати свіжим повітрям і помилуватися зірками, а потім лягли спочивати. Свято скінчилось, а Гандальф так і не прийшов.

Зранку навантажили решту багажу на ще один візок. Меррі узяв доставку на себе, й вони з Череванчиком (тобто з Фредегаром Бульбером) покотили геть. «Має ж хтось протопити у господі до вашого приїзду, – сказав Меррі. – Ну, до зустрічі післязавтра – якщо не будете надто довго спочивати!»

Фолько після сніданку розпрощався й пішов додому, а Пін залишився. Фродо турбувався, увесь час марно прислуховуючись, чи не йде Гандальф. Він вирішив почекати до ночі. Кінець кінцем, Гандальф при необхідності зможе знайти його у Струмковій Ярузі, а може, він просто туди й попрямував? Адже Фродо піде пішки: заради втіхи, щоб востаннє подивитися на рідні місця, та й з деяких інших причин. Йому здавалося зовсім, не важко дійти з Гобітона до переправи через Брендівину.

– Мені піде на користь трошки розім'ятися, – сказав він, роздивляючись своє відображення у запорошеному дзеркалі, у напівпустім передпокої. Він вже давно покинув далекі прогулянки й тепер трохи забрезкнув.

Після сніданку, до великої прикрості Фродо, з'явилися Кошелі-Торбинси, Геранія та її білявий синок Лотто. «Нарешті вже усе наше!» – казала Геранія, заходячи до дому. Це було нечемно, та й невірно: угода про продаж набувала сили тільки опівночі. Втім, Геранії можна було вибачити: адже їй довелося чекати цієї хвилини на 77 років довше, ніж вона розраховувала, і їй уже пішов сотий рік. Так чи інакше, вона прибула, аби упевнитись, що все придбане нею залишилось на місці, й зажадала ключі. Не скоро вдалося їй задовольнити – вона принесла з собою довгий перелік майна та звірила його увесь, пункт за пунктом. Нарешті вони з Лотто пішли собі геть, отримавши запасні ключі та обіцянку залишити другий ключ у Гемджи, на Торбиному узвозі. Геранія пирхнула, не приховуючи, що вважає цих Гемджи здатними за ніч обібрати увесь дім. Фродо навіть не запропонував їй чаю.

Сам він випив чаю з Піном та Семом Гемджи на кухні. Всім було повідомлено, що Сем їде до Забоччя «допомагати панові Фродо й доглядати сад»; Дід не заперечував, хоч йому зовсім не посміхалося мати по сусідству Геранію.

– Востаннє поїли у Торбі-на-Кручі! – сказав Фродо, підіймаючись із-за столу. Мити посуд вони на стали – хай Геранія попорається. Пін і Сем зтягли ремінці на дорожніх торбах і склали їх на ганку. Потім Пін вийшов наслідок прогулятися по саду, а Сем кудись зник.

Сонце зайшло. Фродо блукав по знайомих кімнатах, стежачи за тим, як сонячне світло згасає на стінах і тіні виповзають з кутків. Поступово в домі стало зовсім темно. Він вийшов, спустився до воріт і пішов по стежці у бік Головного Шляху. Він сподівався зустріти Гандальфа, що поспішатиме назустріч.

Безхмарне небо рясно всіяли зірки. «Гарна буде ніч, – сказав Фродо уголос. – Гарна ніч для початку. Нестерпно далі стирчати тут і чекати. Я піду, а Гандальф мене наздожене».

Він завернув назад, та відразу ж зупинився: з-за рогу, наприкінці Торбиного узвозу, чулися голоси. Один належав батькові Гемджи, другий був чужий і неприємний. Слова бриніли нерозбірливо, але відповіді Діда, досить різкі, лунали чітко. Старий, здається, був роздратований. «Ні, пан Торбинс поїхав сьогодні зранку, і мій син з ним разом, і майно перевезли. Так, усе геть продав і поїхав, кажу ж вам. Навіщо? А це вже не моя справа, та й не ваша. Куди? Ну, тут таємниці нема: у Забоччя, кудись туди, далеко. Еге, це добрячий

кінець. Я не бував – народ там чудернацький. Ні, передати вітання не візьмусь. На добраніч!»

Хтось протупотів униз по Кручі. Фродо чомусь відчув велике потеплення від того, що невідомий не підвівся на пагорб. «Здається, я вже ситий по саме горло усякими розпитуваннями, – подумав він. – Ну, й настирний же в нас народ!» Він хотів був піти й запитати в Діда, хто приходив, але передумав і швидко пішов додому.

Пін сидів на ганку, на своїй торбі. Сема не було. Фродо трохи відхилив двері до темної нори й гукнув: «Се-ем! Уже час!»

– Йду, пане! – пролунала здалека бадьора відповідь, і незабаром Сем з'явився, витираючи долонею рота – він прощався у погребі з пивним барилом.

– Усе готове, Семе? – запитав Фродо.

– Так, пане. Залишилось тільки ключа віднести, але це я швиденько.

Фродо зачинив і замкнув вхідні двері та віддав ключ Семові.

– Як віддаси ключа батькові, біжи провулком до воріт, тих, що виходять до луки. По вулиці не підемо – занадто багато тут цікавих очей та вух.

Сем прожогом кинувся виконувати доручення.

– Ось ми нарешті йдемо! – сказав Фродо. Вони закинули торби на спину, узяли палиці та, обминувши ріг, вийшли на західний бік садиби.

– Прощавай! – сказав Фродо, подивившись на темні, неживі вікна, махнув рукою і, повторюючи, хоч сам того не знав, дії Більбо, хутко пішов за Перегріном по садовій стежці. Вони перестрибнули через перелаз у нижньому кутку саду й пішли полями, швидко зникаючи у темряві.

Біля підніжжя Кручі були ворота, що вели до вузької вулички. Там друзі зупинились і підтягай шлейки своїх торб. Незабаром бігцем примчав Сем, важко сопучи: його торба, напхана під зав'язку, мов гора, нависала над плечима. На голову він нап'яв високий безформний ковпак, який називав капелюхом. У сутінках він дуже скидався на гнома.

– Впевнений, що ви понабивали до моєї торби все найважче, – сказав Фродо. – Співчуваю слимакам та всім, хто тягає свій дім на спині!

– Я міг би дещо перекласти до себе, пане, – запропонував Сем хоробро, але нещиро.

– Та ні вже, Семе, не треба! – втрутився Пін. – Йому це тільки на користь. Сам же звелів нам усе це спакувати! Останнім часом він розлінувався, отже, нехай трохи порухається, тоді полегшає!

– Майте милосердя до бідолашного старого гобіта! – засміявся Фродо. – Доки я доплентаюсь до Забоччя, то стану тоненьким, наче лозиночка!.. Та що це я дурниці кажу?! Підозрюю, що ти, Семе, узяв на себе більше, ніж ми

домовились. На першій же зупинці перевірю! – Він знов взявся за палицю. – Усі ми любляємо ходити потемки, отож давайте пройдемо кілька миль, а там уже й на боковеньку.

Вони звернули навскоси на захід, потім наліво і знов тихо вийшли у поля. Вони рухались вервечкою один за одним уздовж огорожі, обминаючи левади, і ніч поступово густішала навколо них. В темних плащах вони перетворились на невидимок і без чарівних перснів. Як усі гобіти, вони вміли, коли треба, ходити зовсім безшумно, так що й гобіт би не почув. Навіть звірота лісова та польова ледве помітила їх.

Потім вони перейшли по вузькому, в одну дошку, містку через струмок на захід від Гобітону. Вночі він здавався чорною стрічкою, що звивається поміж вільхами. Милі зо дві далі на схід вони хутко перетнули шлях до Брендівінського моста. Звідси починався Туклін, прадавня земля Туків; завернувши на південний схід, вони попрямували до Зелених Пагорбів. Піднявшись на перший схил, озирнулися й побачили вдалечині мерехтливі вогники Гобітона у тихій долині за струмком. Потім темні складки пагорбів заступили їх; а там пропало з очей і селище над Водицею. Коли й вогники останньої ферми, що виблискували крізь гілля дерев, залишились далеко позаду, Фродо помахав їм рукою на прощання. «Чи судилося мені ще раз побачити все це?» – тихо запитав він.

За три години вони зупинились відпочити. Ніч стояла ясна, прохолодна й зоряна, тільки над ярами та річищами струмків звивався смугами сивий туман. Тонкі гілки берез погойдувались під слабким вітерцем, розкреслюючи чорною сіткою бліде небо. Друзі попоїли (досить помірно порівняно зі звичайною вечерею) і рушили далі.

Невдовзі вони натрапили вузьку стежину, яка вела в темну далечінь, вгору та додолу по пагорбах, до Лісового Клину й Переправи. Вона відгалужувалась від головного шляху на Водицю й тяглась краєм Зелених Пагорбів до самого Лісового Клину, дикого кутка Східної чверті.

Потім вони звернули на стежку між високих дерев. Сухе листя тихо шелестіло над їхніми головами. Було дуже темно. Спочатку вони щось казали, тихенько наспівували – адже тепер їх ніхто не міг почути. Потім замовкли, і Пін почав відставати. Нарешті, при сходженні на крутий схил, він зупинився і позіхнув.

– Спати жахливо хочеться, з ніг валюсь, – сказав він. – Ви що, збираєтесь спати на ходу? Адже зараз уже майже північ!

– А я вважав, що тобі подобається гуляти вночі, – сказав Фродо. – Втім, поспішати особливо нема куди: Меррі чекає на нас тільки післязавтра, тобто ми маємо ще два дні. Отже, оберемо підходящу місцинку та зупинимось.

– Вітер західний, – зауважив Сем, – якщо перевалити на той бік пагорба, не буде протягу. А далі там іде, якщо не помиляюсь, сухий смерековий ліс.

Сем добре знав місцевість миль на двадцять навколо Гобітона, але на тім його географічні знання вичерпувались. На верхівці пагорба вони дійсно увійшли до смерекового лісу. Зійшли з дороги, поринули у темряву під деревами, що пахла смолою; назбирали ломаччя та шишок, запалили вогнище. Вогонь весело затріскотів під корінням величезної смереки, а гобіти сиділи навколо, аж поки очі не почали злипатися. Тоді кожен обрав собі куточок серед коріння, і, загорнувшись у плащі та ковдри, незабаром усі міцно заснули. Вартових не ставили; навіть Фродо не відчував ніякої небезпеки тут, у самісінькому серці Краю. Коли вогонь згас, кілька лісових тварин прокралися придивитися до них зблизька. Лис, що біг лісом у власних справах, затримався на кілька хвилин і понюхав повітря. «Гобіти! – подумав він. – Оце так так! Чув я, що у тутешніх краях дивні дива діються, але щоб гобіт спав під деревом... Та ще й не один, а цілих троє! Ні, щось тут не те!» Він цілком мав слухність, але так ніколи й не довідався, у чому була справа.

Ранок настав блідий, прохолодний та вологий. Фродо прокинувся перший і відчув, що спина його геть уся у зам'ятинах від жорсткого коріння і не гнеться. «Розважальна прогулянка! – подумав він уперше, але не востаннє. – От що б мені було поїхати фургоном? А усі мої чудові перини продані Кошелям-Торбинсам! Їх би сюди, на ці корчі!» – Він потягнувся й покликав:

– Гей, гобіти, прокидайтеся! Ранок який чудовий!

– Нічого чудового не бачу, – буркнув Пін, глянувши з-під ковдри одним оком. – Семе! Подай сніданок о пів на десяту! А чи вже зігріто воду для купелі?

Сем скочив та очманіло забубонів:

– Ні, пане! Не встиг, пане!

Фродо зідрав усі ковдри з Піна, витяг його на поверхню й пішов подивитися на шлях. Далеко на сході, з густого туману, що сповивав світ, підіймалося темно-червоне сонце. Дерева, по-осінньому золоті та багряні, немов пливли у похмурому морі. Трохи вліво й нижче по схилу шлях круто сходив у неширокий діл.

Коли він повернувся, Пін та Сем уже запалили багаття.

– Води! – вимагав Пін. – Де вода?

– Та аж ніяк не в мене у кишнях, – мовив Фродо.

– А ми гадали, що ти пішов воду шукати, – пояснив Пін, заклопотано виймаючи пакунки з їжею та кухлі. - Може, тепер підеш?

– Ходімо разом, – запропонував Фродо, – та прихопи наші фляги.

Біля підніжжя пагорба знайшовся струмок. Вони наповнили усі фляги та маленький похідний чайник під тонким струменем заввишки кілька футів, що спадав з вибоїни у сірому камінні. Вода була крижана; гобіти пирхали та відпльовувались, поки вмивалися. Коли сніданок з'їли, а речі знов упакували, йшла вже одинадцята година, і день обіцяв бути ясным та спекотним. Вони спустилися по схилу, перейшли струмок і знов піднялися й спустилися з чергового пагорба; незабаром плащі, ковдри, фляги, провізія та увесь обладунок перетворились на важкий тягар.

Денний перехід мав стати нестерпним, але за кілька миль дорога змінилась: утомливим зигзагом вона піднялась на крутий уступ, а потім пішла просто вниз. Гобіти побачили попереду низину з розсипаними купами дерев; далеко попереду вона танула у брунатному лісовому серпанку. То був Лісовий Клин, а за ним – Брендітроп.

– Шлях іде далі й далі, – сказав Пін, – але я так не можу. Вже давно час попоїсти.

Він присів на узбіччі й подивився на схід, там ховалась у імлі ріка, кордон Краю, де він прожив усе своє життя. Сем зупинився поряд з ним. Його круглі очі були широко відкриті: перед ним простягалися землі, досі ніколи не бачені.

– А чи мешкають у цих лісах ельфи? – спитав він.

– Ніколи не чув, – відповів Пін. Фродо мовчав. Він теж дивився на схід, на шлях, немов ніколи усього цього не бачив. Раптом він вимовив уголос, але неначе до себе:

Біжить дорога сотні літ

Геть від дверей в широкий світ,

За обрій, ген за край долин...

А я – за нею навздогін.

Ногами втомленими йду

Тоненьку стежечку веду

Зіллються у широкий шлях

Струмочки-стежечки.

А де кінець, – про те іще

Не писані книжки.

– Схоже на старі вірші Більбо, еге ж? – сказав Пін. – Чи це ти його наслідував? Щось воно мене не дуже надихає...

– Не знаю, – мовив Фродо. – Можливо, колись я їх чув. Вони якось самі прийшли. Звичайно, це дуже нагадує мені Більбо, яким він був у останні роки. Він часто казав, що на світі є тільки один шлях, як велика ріка: витoki її біля кожного порога, а кожна стежинка – притока. «Небезпечно це, Фродо, виходити за двері, – казав він, повертаючись до ганку Торби, після дальніх прогулянок. – Зробиш крок по дорозі, та якщо не утримаєшся, невідомо, куди тебе може занести. Чи розумієш ти, що оця сама стежка веде до Чорнолісся, а при бажанні, йдучи по ній, опинишся на Самітній Горі чи й зовсім уже у страшних краях!»

– Ну, мене щонайменше годину ніяка дорога нікуди не заведе, – сказав Пін, скинувши торбу з пліч. Інші зробили так само, сіли, притуливши торби до укусу дороги, і простягай ноги. Відпочивши, попоїли, а потім відпочили ще.

Сонце вже було на заході, довгі тіні лягли на землю, коли гобіти спустилися з пагорба. Досі вони не зустріли жодної душі. Цим шляхом користувалися нечасто – він не був пристосований для візків, тим паче що до Лісового Клину їздити було нічого. Шлях тепер біг просто крізь луги; подекуди високі дерева свідчили про наближення великого лісу. Отак швидким кроком ішли майже годину чи й більше, коли Сем зупинився, прислуховуючись:

– Хтось нас наздоганяє на поні чи на коні!

– Може, Гандальф? – припустив Фродо, але відразу ж відчув, що це не так: йому раптом захотілося сховатися куди-небудь від невідомого вершника.

– Звісно, я, мабуть, дарма турбуюсь, – винувато мовив він, – але краще, щоб мене ніхто не бачив. Набридло мені: за кожним кроком спостерігають та обговорюють... А якщо це Гандальф, влаштуємо йому несподіванку – нехай знає, як запізнюватися! А давайте сховаємось!

Супутники Фродо хутко побігли у правий бік від дороги і сховалися у неглибокій западині. Фродо ще вагався: цікавість чи щось інше утримувало його. Копита цокотіли все гучніше. Фродо ледве встиг сховатися у високій траві позаду дерева, що нависло над дорогою. Потім підвів голову й обережно визирнув із-за могутнього коріння.

З-за повороту вилетів чорний кінь – не гобітанський поні, а великий, справжній; високий на зріст вершник незграбно зігнувся у сідлі, загорнутий у широкий плащ із каптуром так, що виднілися тільки ноги у високих чоботах, встромлені до стремен; обличчя цілком ховалось у тіні.

Наблизившись до схованки Фродо, кінь зупинився. Вершник застиг, нахиливши голову. З-під каптура чути було сопіння, немов хтось намагався впізнати слабкий запах; голова хиталась з боку на бік.

Фродо зненацька до жаху злякався, що його зараз викриють, й одразу згадав про Перстень. Варто лише надіти його на палець, і все буде гаразд. Ледве дихаючи, він не встояв проти спокуси, обережно сунув руку до кишені. Гандальфова порада здавалася тепер безглуздою. Адже Більбо користувався Перснем! «Ми ж навіть ще у межах Гобітанії», – доводив він собі, і рука його мимоволі торкнулася ланцюжка, на якому висів Перстень. В ідо ж мить вершник випростався і смикнув повіддя. Кінь кілька разів повільно переступив ногами і пішов швидким клусом.

Фродо підповз до узбіччя й стежив за вершником, доки той не зник у далечині. Йому здалося, що кінь, перш ніж зникнути з очей, звернув праворуч, до лісу.

«Дивно... та й страшно все це», – подумав Фродо, повертаючись до своїх супутників. Пін і Сем весь цей час пролежали носами у землю, отож нічого не бачили. Фродо описав їм вершника та його химерну поведінку..

– Він безперечно хотів побачити або винюхати мене. Не хотів би я, щоб він мене знайшов. Доки живу, такого не бачив!

– Але чого треба Рослому Народові від нас? – запитав Пін. – Чого той тип шукає у наших краях?

– Даруйте, пане, – раптом здогадався Сем, – відкіля він узявся, я знаю. Він у Гобітоні був, цей самий чорний вершник, якщо тільки їх не двоє. Куди він прямує, теж знаю.

– Як я маю це розуміти? – різко спитав Фродо, здивовано дивлячись на нього. – Чом же ти мене відразу не попередив?

– Та я, пане, тільки зараз пригадав... Це ж як було? Вчора ввечері замкнув я двері та поніс ключі до своєї нірки віддати батькові, а той і каже: «Привіт, каже, Семчику, а я гадав, що ти ще зранку від'їхав разом з паном Торбинсом! Його тут хтось хотів бачити. Я того й відіслав до Забоччя. Голос у нього дуже бридкий. Я йому сказав, що пан Торбинс поїхав назавжди, а той як розлютиться! Аж засичав, засичав, мов шалений, мені аж моторошно стало». Я спитав у батька, хто це був. «А щоб я так знав, – каже. – Тільки не гобіт. Високий і чорний, нависнув наді мною. Мабуть, він чужинець, бо говірка чудернацька.» Мені, пане, слухати його далі вже часу не було, ви ж на мене чекали. Отже, я на це уваги не звернув. Батько мій вже старенький, бачить погано, а ще ж то було у сутінках – він саме вийшов ковтнути свіжого повітря перед тим, як лягати. Сподіваюсь, що вам не буде від того якоїсь шкоди, пане?

– Батько твій ні в чому не винний. Відверто кажучи, я й сам чув, як чужинець в нього допитувався, та чогось не пішов дізнатися, хто це. Шкода, що не узнав, та й тобі краще було б пригадати це раніш. Я б тоді був обережнішим...

– Але, може, це хтось зовсім інший і з тим ніяк не пов'язаний, – сказав Пін. – Ми ж зникли дуже обережно, й навряд чи він міг вистежити нас.

– А запахи, пане? – нагадав Сем. – Адже цей щось тут винюхував. А про того Дід казав, що він був увесь чорний.

– Ой, дарма ми не дочекалися Гандальфа! – зітхнув Фродо. – Але ж усе могло скластися ще гірше...

– Отже, ти щось знаєш чи здогадуєшся? – запитав Пін, почувши це зітхання.

– Не знаю й навіть здогадуватись не бажаю, – відрізав Фродо.

– Гаразд, гаразд! Бережи свої таємниці, братику Фродо, доки можна, якщо це тобі до вподоби. Але що маємо робити далі? Я б не від того, щоб повечеряти, але краще, певне, забратися геть звідси. Від тих розмов про вершників, що носа не кажуть, а винюхають, ніякої радості!

– Добре, ходімо звідси, – відповів Фродо. – Але не по дорозі, бо ж той вершник може повернутися чи якийсь інший прискаче. Ми ще сьогодні маємо йти та йти. До Забоччя ще далеко...

Довгі й тонкі тіні дерев простягались по траві, коли вони рушили далі. Тепер гобіти трималися на деякій відстані від дороги та старанно ховалися. Але це дуже заважало рухові: трави були високі, земля грудкувата, а дерева росли дедалі ближче одне до одного.

Сонце сховалося за пагорбами позаду від них, настав вечір, коли вони знову вийшли на дорогу. Ще кілька миль вона вела просто уперед, а наприкінці довгої долини звернула ліворуч і пішла під гору, до смерекового лісу. Але у тому місці від неї відходила стежка, що звивалася поміж старезними дубами у напрямку Лісового Клину.

– Оце доріжка для нас, – сказав Фродо. Неподалік від розпуття вони знайшли кострубате старе дерево, ще живе, але з дуплом. До нього можна було дістатися крізь щілину з боку, протилежного дорозі. Гобіти заповзли усередину та розсілися на підлозі з потерті й сухого листя. Відпочили, дещо попоїли, розмовляючи стиха та час від часу прислухаючись.

Коли почало темніти, вони крадькома повернулися до стежки. Західний вітер зітхав у гіллі, листя шепотіло. Незабаром стежка почала неухильно спускатись у імлисту долину. Попереду, на сході, зійшла яскрава зірка. Підбадьорюючи себе, гобіти пішли у ряд, ступаючи нога в ногу. Коли зірки

рясно висипали на небі, їхня тривога розвіялась, вони більше не прислуховувались, чи десь не цокотять копита, і навіть почали стиха наспівувати, як то завжди роблять гобіти, коли повертаються додому вночі. Для цього найчастіше використовують пісні передобідні та сонні, але ця трійця заспівала похідної (хоч, звичайно, там ішлося про вечерю та м'яку постіль). Пісню цю склав Більбо Торбинс до стародавньої мелодії; Фродо почув її від Більбо, коли вони гуляли за околицею Водиці, розмовляючи про Пригоди.

В каміні полум'я ясне,
Під дахом постіль жде мене.
Та ноги жваві кличуть в путь,
Вперед за ріг, туди, де ждуть.
Чарівний ліс, таємний лаз, –
Хто ще їх знайде, окрім нас?!
Прекрасне дерево і цвіт.
Широкий світ! Чудовий світ!
Зелений пагорб, темний гай.
Поспішай! Поспішай!
За поворотом є гора,
Таємна брама чи нора.
Ти їх сьогодні проминеш.
Та завтра знов сюди прийдеш.
А, може, поряд вже за крок –
Дороги сонця і зірок,
їх знають вітерець і дощ.
І ми також! І ми також!
Світ вдалині, позаду – дім.
Нові стежки шукать ходім!
Доходить краю літній день.
Ніч зоряна по сліду йде.
Назад ходім! Назад ходім!
З усіх доріг вертаймо в дім!
Після річок, лісів, долин,
Нас кличуть постіль і спочин,
Вогонь і свічка при вікні,
Вечеря і веселка снів.
Пісок і камінь, гори й діл.
Вперед ходім! Вперед ходім!

Пісня скінчилася, і Пін голосно довершив її: «Вперед ходім! Вперед ходім!»

– Тихо! – перебив його Фродо. – Здається, знов стукотить...

Вони принишкли й насторожилися. Цокіт копит долинав здаля і наближався, хоч повільно, але впевнено. Гобіти тихесенько шурхнули геть зі стежки і сховались у глибокій темряві під дубами.

– Далі не підемо! – сказав Фродо. – Я не хочу, щоб мене хтось бачив, але сам хочу побачити, хто це – знову Чорний Вершник чи ні.

– Гаразд, – сказав Пін, – тільки пам'ятай, що він нюхає!

Цокіт копит наближався. Вже не було часу шукати кращої схованки, ніж суцільна темрява під деревами; Сем та Пін скоцюрбилися за товстим стовбуром, а Фродо підповз ближче до стежки, яка здавалася тьмяно-сірою, немов промінь світла, що гасне у лісовій хащі. Небо, безмісячне, але зоряне, ледь-ледь прикривав туман.

Вершник зупинився: Фродо помітив, як щось чорне промайнуло між деревами, а потім застигло: то була тінь коня і друга, менша – вершника, що тримав повід. Тінь покинула стежку й почала гойдатися з боку на бік. Фродо почув тихе сопіння. Тінь припала до землі і поповзла до нього.

Фродо знов закортіло надіти Перстень, і цим разом те бажання було ще сильнішим, нестерпнішим! Він ще не встиг зрозуміти, що робить, а вже його рука навпомацки шукала Перстень у кишені. Але у цю мить забриніли співи та сміх; дзвінки голоси залунали у зоряних сутінках. Чорна тінь випросталась і відступила. Вершник скочив на коня й зник, немов розтанув у п'їтмі по той бік стежки. Фродо з полегшенням зітхнув.

– Ельфи, – хрипко прошепотів Сем. – Ельфи, пане! Він був рвонувся назустріч тим голосам, але друзі його втримали.

– Так, це ельфи, – сказав Фродо, – їх інколи можна зустріти поблизу Лісового Клину. Вони тут не мешкають, але зрідка приходять навесні чи восени зі своїх земель поза Баштовим Узгір'ям. Та як же доречно! Ви не бачили, але той Чорний Вершник зупинився і вже підкрадався до мене, а тільки-но вони заспівали, він відразу ушився.

– Гаразд, але що робити далі? – нетерпляче спитав Сем, занадто збуджений, щоб хвилюватися з нагоди якихось там вершників. – Хіба не можна піти поглянути на них?

– Тихо! – звелів Фродо. – Вони самі йдуть сюди. Почекаймо!

Спів наближався. Тепер чути було лише один дзвінкий голос. Він співав чудовою ельфійською мовою, яку Фродо дещо розумів, а інші й не чули. Але

слова, злиті зі співом, немов упліталися до їхніх думок і ставали ніби знайомими:

А Елберет Гілтоніель
Сіліврен пенна міріель
а менель аглар еленнат
фануілоc ле ліннатон
неф аер сін неф аерон...
Цариця Західних країв,
Нетлінне сяйво зір твоїх
Горить крізь манівці землі
І править наші кораблі.
Гілтоніель, о Елберет!
Звільни нас з темряви тенет,
О ти, що зоряні квітки
Зростила помахом руки,
О Елберет, Гілтоніель!
Царице зоряних земель!
Несуть в серцях крізь плин віків
Блукальці в сутінках лісів
Пресвітлих зір одвічний спів
За даллю Західних морів.
Гілтоніель, о Елберет!

– Вони співають про Елберет! – прошепотів здивований Фродо. – То ж це – ельфи Високого Роду! Найпрекрасніше з племен світу! Мало хто міг бачити їх у наших краях, бо їх взагалі небагато залишилось у Середзем'ї, на схід від Великого Моря. Це й справді дивний випадок!

Гобіти сиділи на узбіччі, сховані тінями. Незабаром ельфи з'явилися на стежці трохи вище від них. Вони йшли повільно, зоряним світлом сяяли очі їхні, волосся мерехтіло, ніби відбиваючи те світло. Вони не мали ні ліхтарів, ані смолоскипів, але довкола них повітря сяяло само по собі, так, ніби мав зійти місяць. Проходячи пою гобітів, вони мовчали, і тільки останній ельф, глянувши на гобітів, розсміявся:

– Вітаю тебе, Фродо! Так далеко від оселі – о такій пізній порі! Чи ти не заблукав? – Він покликав своїх супутників, й усі ельфи зібралися навколо гобітів.

– Оце так диво! – казали вони. – Троє гобітів уночі серед лісу! Ми не чували про таке, відколи Більбо покинув цей край. Що ж це значить?

— Це значить попросту, о Пречудний Народ, — відказав Фродо, — що ми з вами йдемо однією дорогою. Я люблю прогулянки під зорями і радо приєднаюсь до вашого товариства.

— Але ми не потребуємо ніякої компанії, — сміялися ельфи, — адже гобіти такі нудні. А звідки ти знаєш, якою дорогою ми йдемо?

— А звідки ви знаєте моє ім'я? — відказав Фродо.

— Ми багато чого знаємо. Часто бачили тебе разом з Більбо, хоча ви могли й не помітити нас.

— Але хто ж ви такі, і хто старший серед вас?

— Старший я, Гілдор, — сказав той ельф, що перший заговорив з ними. — Гілдор Інглоріон з дому Фінрода. Ми — вигнанці, майже усі наші співплемінники вже давно відпливли на захід, а ми ще затримались ненадовго, перш ніж вирушити до Моря. Але дехто з нас ще живе у Рівенделлі. А що ти тут поробляєш, Фродо? Якби просто гуляв, то не був би такий надто напружений і наляканий.

— О мудрі ельфи! — втрутився нетерплячий Пін. — Чи можете ви щось розповісти нам про Чорних Вершників?

— Про Чорних Вершників? — тихо перепитав Гілдор. — Але навіщо?

— Двоє таких наздоганяли нас сьогодні, або один траплявся двічі, — сказав Пін. — Коли ви наблизились, він відразу кудись пропав.

Ельфи обмінялися поглядами та кількома словами своєю мовою, й тільки тоді Гілдор відповів гобітам:

— Не варто говорити про це тут. Але вам дійсно краще піти з нами. Це не в наших звичаях, але сьогодні ми запрошуємо вас переночувати з нами, якщо бажаєте.

— О Пречудний Народ! — вигукнув Пін. — На таке щастя ми й сподіватися не могли!

Сем не пустив ані пари з вуст.

— Дуже дякую, Гіддоре Інглоріоне, — сказав Фродо, вклонившись. — Елен сейла люмен оментіельво (щаслива зірка зійшла у час нашої зустрічі)! — додав він ельфійською мовою.

— Гей, друзі, обережніше! — засміявся Гілдор. — Пильнуйте, щоб не вибовкати ненароком наших таємниць — бо ми зустріли когось обізнаного у Стародавній Мові! Певно, Більбо був добрим вчителем! Отже, привіт тобі, друже ельфів! — сказав він, поклонившись Фродо. — Приєднуйся до нас із своїми друзями. Йдіть краще посередині між нами, щоб не загубитися. Та даруй, якщо втомишся, доки дійдемо до мети.

— Чом я маю втомитися? Куди ж це ви йдете?

– Сьогодні ми зупинимось на пагорбах за Лісовим Чертогом, за кілька миль звідси. Але там ви добре відпочинете, а йдучи звідти, скоротите шлях.

Вони пішли далі, не порушуючи мовчання, немов легкі тіні чи далекі вогні; бо ельфи (ще краще, ніж гобіти) вміють, коли треба, посуватися цілком нечутно. Піна незабаром потягло на сон, він спіткнувся раз, другий; але ельф, що йшов поряд, простягав руку і не давав йому впасти. Сем ішов поруч з Фродо, немов уві сні, й обличчя його відбивало переляк, змішаний з подивом та захопленням.

Ліс обабіч стежки густішав, дерева ставали молодшими та стрункішими; коли стежина стала спускатись, до улоговини між пагорбами, на схилах з'явилися зарості ліщини. Нарешті ельфи залишили стежку і пішли зеленою просікою, що їй не було видно поза густим чагарником; вона вела по схилах, укритих лісом, до косогуру, що простягався далі, ніж інші, у долину ріки. Раптом дерева розступилися, й відкрилася простора галявина, поросла травною, що здавалася сірою у нічній темряві. З трьох боків її обступив ліс, але зі сходу дерева росли лише нижче по схилу, так що їхні верхівки були на одному рівні з ногами гобітів, а ще нижче спали повиті туманом темні долини. Тільки у малому селищі Лісовий Чертог миготіли слабкі вогники.

Ельфи посідали на траві й почали упівголоса розмовляти між собою; про гобітів вони, здавалось, забули. Фродо та його супутники загорнулися у ковдри й плащі і задрімали. Було вже дуже пізно, вогники у селищі один по одному згасли. Пін ліг на зелену горбинку й міцно заснув.

Високо у небі пливло сузір'я Реммірат, Зоряна Сіть, поволі вплив з-за туману рубіновий Боргіль, негасимий самоцвіт. Потім легенько дмухнув вітер, туман розсіявся, й засяяв понад світом Небесний Мечоносець Менельвагор у мерехтливій вінці. Ельфи заспівали усі разом, під деревами несподівано спалахнуло яскраве полум'я.

– Йдіть сюди! – покликали ельфи гобітів. – Та йдіть же! Настала година розваг та бесід!

Пін сів і протер очі; спросоння йому стало холодно. Один з ельфів постав перед ним і сказав:

– Вогонь горить і стіл чекає на дорогах гостей!

На південному боці галявини гілля дерев так переплелось, що утворилося справжнє склепіння. Стрункі стовбури підтримували його, як колони. Посередині палало багаття, а довкола смолоскипи розливали рівне золотаве й сріблясте світло. Ельфи сиділи просто на траві чи на кругляках з розпиляних стовбурів; хтось розносив келихи та розливав напої, хтось ставив широкі блюда з горами наїдків.

– Ми пригощаємо вас досить непришно, – почули гобіти, – бо ми далеко від дому. Але якщо доведеться вам завітати до нас, то ми вже подбаємо про те, щоб почастивати вас як слід.

– Та що там! – відповів Фродо. – Я б такі страви подав навіть на день народження!

Згодом Пін майже не міг пригадати, що вони їли та пили, бо найбільше його принаджували осяйні обличчя ельфів та голоси, різні, але однаково чудові; йому здавалося, що він бачить сон наяву. Втім, він запам'ятав хліб – смачніший, ніж білий хліб, що їдять після довгого голодування; плоди, солодші за дичку, але соковитіші, ніж ті, що зростають у садах; він одним духом вихилив кухоль духмяного напою, холодного, як джерельна вода, й золотавого, як полудень улітку.

Сем так ніколи й не спромігся ні описати словами, ні навіть чітко уявити собі, що він думав і відчував тієї ночі, хоч і пам'ятав її як одну з найголовніших подій свого життя. Він тільки й зміг, що сказати Фродо:

– Ох, пане, коли б це я вмів вирощувати такі яблука, то мав би право зватися садівником! Але що мені сподобалося над усе, для душі, то їхні співи, якщо ви розумієте, що я маю на увазі...

Фродо пив, їв та розмовляв з великим задоволенням; але найбільш цікавила його мова ельфів. Він колись дещо вивчив з неї і тепер старанно слухав. Час від часу він дякував ельфам, що прислужували йому, ельфійською мовою. Вони казали, посміхаючись: «Та він справжній скарб серед гобітів!»

Після вечері Пін скоро заснув; його поклали на м'яку підстилку під наметом переплетеного гілля, там він і проспав до самого ранку. Сем відмовився залишити хазяїна; він уместився, згорнувшись калачиком, біля ніг Фродо і заплющив очі. А Фродо ще довго розмовляв з Гілдором.

Багато чого обговорили вони, минуле й сучасне, й те, що коїться у світі поза межами Краю. Новини Гілдора були здебільшого сумні: тьма насувалася, люди воювали між собою, ельфи залишали Середзем'я. Нарешті Фродо задав найголовніше питання:

– Скажи мені, будь ласка, чи ти не зустрічав Більбо – після того, як він залишив нас?

– Зустрічав, – посміхнувся Гілдор, – навіть двічі. Він розпрощався з нами ось на цьому самому місці. Але ми бачилися ще раз, далеко звідси.

Де саме, він не пояснив, а Фродо не став наполягати.

– Ти замовчуєш те, що саме завдає тобі клопоту, – знов заговорив Гілдор. – Але я дещо знав раніше, а ще більше зрозумів з твого обличчя та думок, що

криються за твоїми питаннями. Ти маєш намір залишити Гобітанію, але не впевнений, чи ти в змозі виконати те, що замислив, і чи повернешся взагалі додому. Так чи ні?

– Так, – сказав Фродо. – Але я сподівався, що моя мандрівка – це секрет, відомий лише Гандальфові та вірному Семові...

Він поглянув на Сема – той злегка похропував уві сні.

– Від нас твої секрети до Ворога потрапити не можуть, – сказав Гілдор.

– До чого тут Ворог? Невже тобі відомо, навіщо я залишаю Край?

– Я не знаю суті твоєї справи; але те, що Ворог переслідує тебе, я зрозумів, як не дивно мені це здалося. Й хочу попередити: біда не тільки женеться за тобою – вона попереду, вона з усіх боків.

– Ти маєш на увазі вершників? А я ж відчув, що вони – слуги Ворога! Але хто вони такі?

– А Гандальф не розповів тобі?

– Не можу пригадати нічого подібного.

– Ну, тоді й мені краще нічого не казати, щоб острах не завадив тобі йти уперед. Бо ти вирушив, здається, вчасно – чи, може, трохи запізнився. Тепер тобі треба поспішати, ніде не затримуватися і не відступати. Межі Краю вже не захистять тебе віднині.

– Краще б ти розповів мені все що можеш, ніж оті недомовки! – вигукнув Фродо. – Бо вони вже так мене налякали, що більше не можна! Звичайно, я готувався зустрітися з небезпекою; але ж не тут, не вдома! Невже тепер гобіт уже не може спокійно пройти від Водиці до Ріки?

– Але ж ця земля належить не тільки вам, – сказав Гілдор. – Жили тут інші народи раніше, ніж прийшли гобіти, та будуть жити, коли ви зникнете. Світ широкий; ви можете відгородитися від нього, але не можна примусити його навіки залишитись за огорожею!

– Я знаю... Але тут все здавалося таким надійним та знайомим! Що ж тепер маю робити? Я намагався таємно залишити Край та дійти до Рівенделлу. Але ми ще не дійшли й до Забоччя, а мене вже вистежили!

– Я вважаю, що міняти наміри не варто, – сказав Гілдор. – Ви можете здолати дорогу по Тракту. Адже кращої поради, ніж Гандальф, вам ніхто не дасть. Я не знаю, від чого ти втікаєш, а тому не можу здогадатися, що вдіють переслідувачі. А Гандальф усе це повинен знати. Сподіваюся, ти зустрінешся з ним раніше, ніж остаточно залишиш Гобітанію?

– І я теж сподіваюся. Але у цьому головне ускладнення: бо я вже здавна чекав на Гандальфа. Ми умовилися зустрітися у Гобітоні ще за два-три дні від

сьогодні, але він так і не прийшов. Тепер я все міркую, що мало скоїтися. Чи я повинен чекати на нього?

Гілдор довго мовчав, аж нарешті відповів.

– Не подобається мені цей збіг обставин. Коли Гандальф запізнюється, то недобра ознака. Але з давніх-давен існує правило: не совати носа у справи мудрих, бо вони проникливі та гнівливі. Отже, вирішувати тобі: чи йти, чи чекати.

– А в нашій країні ще кажуть, – додав Фродо, – що «ельфійська порада проста – їж чи з голови, чи з хвоста».

– Ось як? – посміхнувся Гілдор. – Ельфи намагаються уникати необачних порад, бо порада – подарунок небезпечний, навіть коли мудрий радить мудрому, а лиха вдача може підстерігати на будь-якому шляху. Чого ж ти хочеш від мене? Вельми скупко говорив про себе, як же я можу розсудити, що для тебе найкраще? Втім, якщо вже ти наполягаєш, ось тобі моя дружня порада: йди відразу, не зволікай. А якщо Гандальф не з'явиться, не йди сам. Візьми с собою тих, хто цього сам захоче і не підведе. Ось тепер маєш бути вдячним мені, бо цю пораду я даю мимо волі. Ельфи мають власні турботи й скорботи, справи гобітів та всіх інших смертних мало їх торкаються. Шляхи наші не часто пересікаються, хоч випадково, хоч навмисне. Але наша зустріч здається мені зовсім не випадковою, хоч мета її мені незрозуміла; саме тому я не хотів казати забагато.

– Дякую, дякую, – сказав Фродо, – але краще б ти мені пояснив, хто такі Чорні Вершники. Якщо я прислухаюся до твоєї поради, то, мабуть, ще довго не побачуся з Гандальфом, отож мені варто б знати, яка небезпека на мене чекає.

– Чи тобі ще не досить, що вони – слуги Ворога? – здивувався Гілдор. – Втікай від них! Не розмовляй з ними! Вони смертельно небезпечні. Не розпитуй мене більше. Серце моє чує; раніше, ніж уся ця історія скінчиться, Фродо, син Дрого, дізнається про цих страшних істот більше, ніж Гілдор Інглоріон. Хай береже тебе Елберет!

– Але де ж мені здобути належної хоробрості? – зітхнув Фродо. – Це мені найпотрібніше.

– Хоробрість часто пробуджується зовсім несподівано, – сказав Гілдор. – Бережи надію! А тепер лягай спати. Вранці ми підемо далі, але сповістимо усіх наших родичів, що теж мандрують, – вони будуть знати про вас та триматися напоготові. Нарікаю тобі ім'я Друг Ельфів; і хай зорі осяють кінець твого шляху! Випадкові зустрічі рідко приносять нам таке задоволення, як

сьогодні, бо приємно чути Стародавню Мову з вуст інших мандрівників цього світу!

Гілдор більше нічого не сказав, і сон відразу здолав Фродо. «Тепер я можу спати», – сказав він, і ельф провів його до того куточка, де вже спав Пін. Фродо впав на трав'яну постіль і відразу поринув у міцний сон. І ніякі сновиддя не бентежили його.

Розділ 4. НАВПРОСТЕЦЬ ПО ГРИБИ

Вранці Фродо прокинувся повен свіжих сил. Він лежав під пологом спадаючого гілля, на постелі з папороті та м'якої, духмяної трави. На гіллі тріпотіло ще зовсім зелене листя, крізь нього світило сонце. Фродо скочив на ноги і вийшов на галявину.

Сем сидів на травиці біля узлісся. Пін, підвівши голову, дивився на небо, щоб визначити погоду. Ельфи зникли.

– Вони залишили нам і овочів, і напоїв, і хліба, – сказав Пін. – Сідай їсти. Хліб аж ніяк не гірший від того, яким уночі пригощали. Я не хотів тобі нічого залишати, але Сем мене розравав.

Фродо присів поряд із Семом і заходився їсти. Пін спитав:

– Які в нас плани на сьогодні?

– Йти до Брендітропу якнайшвидше, – відповів Фродо й зосередився на сніданку.

– Гадаєш, ті Вершники ще з'являться? – безтурботно спитав Пін. При світлі ранку він згоден був зустрітися з цілим полком Вершників.

– Так, це ймовірно, – невдоволено сказав Фродо (навіщо згадувати про таке?). – Та я сподіваюся переправитися так, щоб вони нас не побачили.

– Гілдор тобі щось розповів?

– Та нічого такого, лиш натяки й недомовки, – ухильно відповів Фродо.

– А про те, як він винюхує, спитав?

– Ми того не торкалися, – сказав Фродо з повним ротом.

– А даремно! Мені це здається дуже важливим.

– У такому разі можеш бути певним, що Гілдор відмовився б хоч щось роз'яснити, – сердито відрізав Фродо. – А тепер дай мені хоч хвилинку спокою! Я не бажаю відповідати на зливу запитань під час їжі. Мені треба поміркувати!

– Високе небо! – вигукнув Пін. – Міркувати під час сніданку?

Він відійшов подалі і сів. «Ясний ранок, – подумав Фродо. – Зрадливо ясний...» Він не забув того жаху, який пережив увечері, й довго розмірковував

над тим, що казав Гілдор, аж поки до нього не долинув веселий гомін: Пін бігав по зеленій траві, співаючи на весь голос.

«Ні, це неможливо, – подумав він. – Одна річ запросити молодших на прогулянку по Краю, де нема ані голоду, ані справжньої втоми – адже у будь-якому куточку знайдеться їжа й притулок. А зовсім інша – тягнути їх за собою у вигнання, дарма що вони самі пішли... Спадщину залишено мені одному. Навіть Сема, мабуть, не варто було брати». Тут він поглянув на Сема і виявив, що той уважно стежить за ним.

– Гей, Семе, що тепер? – сказав він. – Я покину Край дуже скоро, може, навіть на день не затримаюся у Струмковій Ярузі.

– Як буде, пане, так і буде!

– Отже, ти, як і раніш, хочеш іти зі мною?

– Аякже!

– Це буде дуже небезпечно. Це вже зараз небезпечно. Майже певно, що повернутися нам не судилося.

– Ну, пане, якщо ви не повернетесь, то й я, звісно, не повернусь. Вони мені кажуть: «Не залишай його!» А я їм: «Залишити його? Дзуськи! Та я з ним піду хоч до Місяця! А якщо хтось з цих, на чорних конях, спробує йому перешкодити, буде мати справу з Гемджи», – кажу. Тоді вони засміялися...

– Та хто «вони»? Про що ти патякаєш?

– Ельфи, пане! Ми з ними трохи поговорили цієї ночі. Вони, здається, знали, що ви йдете назовсім, то я не став заперечувати. Пречудний народ, пане! Найчудовіший!

– Авжеж! – згодився Фродо. – Тепер ти з ними знайомий. То як вони тобі сподобалися?

– Як би вам пояснити... Та взагалі, неважливо, що я про них думаю. Вони стоять якось вище над усі мої міркування... або осторонь, – зовсім не такі, як я уявляв: стародавні та юні, веселі та сумні, все разом...

Фродо здивовано глянув на Сема, мимо волі намагаючись віднайти якусь зовнішню ознаку зміни – адже такого не міг сказати Сем Гемджи, якого він, здавалося, так добре знав. Сем вже не такий, яким був донедавна, але зовні залишився незмінним – тільки незвичайно задумливим.

– А ти не передумав залишати Край – тепер, коли твоє головне бажання здійснилося?

– Ні, пане. Важко це висловити, але після вчорашньої ночі я відчуваю себе якось інакше. Я наче навчився дивитися уперед. Знаю, що буде шлях довгим і важким, але назад не поверну. І не в тому річ тепер, щоб побачити ельфів, чи дракона, чи гори – я сам уже не знаю, чого хочу. Але на мене чекає щось

важливе там, попереду, далеко звідси. Тепер я маю сам усе з'ясувати, розумієте?

– Я тільки одне розумію: Гандальф обрав мені доброго супутника. Дуже радий. Ми підемо удвох.

Без зайвих слів Фродо доїв сніданок, потім підвівся, озирнувся і покликав Піна.

– Усе готове? – спитав він, коли Пін підбіг. – Час іти далі. Ми пізно прокинулися, а пройти ще треба чималий шлях. ‘

– ТИ пізно прокинувся, якщо вже точним бути, – заперечив Пін. – Щодо мене, то я вже зрання на ногах. Ми лише чекали, доки ти скінчиш снідати та міркувати.

– Я вже впорався і з тим, і з другим. Тепер підемо до Переправи, якомога швидше. Повертатися на вчорашню дорогу не варто – підемо навпростець з цього місця.

– Тоді ще треба повчитися літати, – зауважив Пін. – Звідси на своїх власних навпростець не підеш.

– А все ж можна скоротити чималий шмат. Переправа знаходиться на схід від Лісового Чертога, а битий шлях тут дуже завертає вліво – ось, бачите його петлю на півночі? Там він проходить через Топлінь до перехрестя з великим шляхом від моста на Засіку, Це кілька зайвих миль. Відстань стане на чверть коротшою, якщо йти до Переправи просто звідси.

– Хто навпростець ходить, той дома не ночує, – сказав Пін. – Місцина дика, болота, байраки – доводилось тут бувати, знаю. Тебе непокоять оті Чорні Вершники, але яка різниця, де з ними зустрінися – у хащах чи на шляху?

– У лісі і в полі нас важче знайти. А ще, хто вважає, що ми йдемо по дорозі, там і шукатиме, та не знайде!

– Ну, гаразд, – погодився Пін, – я з тобою піду і в хащу, і в драконову пащу. Але без усякого задоволення! Бо я розраховував на відпочинок у «Золотому сідалі» поблизу Засіки ще до заходу сонця. Там колись подавали найкраще пиво з усієї Східної чверті, а я туди давненько не навідувався. Але до Бренді-Долу треба дійти ще по-видному... Що скажеш, Семе?

– Куди пан Фродо, туди й я, – відповів Сем, мужньо поборовши гіркий жаль за кращим пивом Східної чверті.

– Ну, якщо вже нам не минути ані багнуки, ані тернини, краще поспішати, – сказав Пін.

Новий день був спочатку такий же спекотний, як і попередній; але потім із заходу припливли хмари, зібрався дощ. Гобіти сповзли по крутому зеленому косогору й поринули у густі зарості. їм треба було обійти Лісовий Чертог

ліворуч та пройти навскіс крізь ліси на східних схилах пагорбів, до річкової долини, де не було ніяких перешкод, окрім кількох ярів та огорож між ділянками. Фродо підрахував, що їм треба буде пройти десь миль а вісімнадцять по прямій. .

Але вони швидко з'ясували, що ліс набагато густіший та глухіший, ніж здавалося зверху. У підліску-не було стежок; гобіти посувалися вперед дуже повільно. Поміж пагорбів натрапили вони на струмок, що тік у глибокому руслі зі слизькими берегами, вкритими плетивом ожинника. Струмок, як навмисне, пересікав обраний напрямок ходу. Перестрибнути неможливо, а йти бродом означало вимокнути, забруднитися та подряпатися. Мандрівники нерішуче зупинилися.

– Не знаючи броду... – сердито пробурмотів Пін. Сем Гемджи озирнувся крізь гілля на схил пагорба, з якого вони щойно зійшли.

– Дивіться! – раптом зойкнув він, схопивши Фродо за руку. І вони побачили на тлі неба нерухомого коня, а поряд з ним – сутулу чорну постать.

Про те, щоб повертатися, вже й мови не було. Фродо перший поквапився пролізти у густий чагарник понад струмком.

– Отак-то, Піне, – сказав він. – Ми обидва мали рацію: хід навпростець відразу пішов криво, але ми вчасно зійшли з дороги! Ти маєш гострий слух, Сем; чи не чути чогось поблизу? –

Вони затамували подих; але погоні не було чути.

– Він не спуститься конем по такій кручі, – сказав Сем. – Але, мабуть, уже зрозумів, що ми тут спустилися. Краще відійти подалі!

Але це було не так легко. Дуже заважали торби за спинами, чагарник та ожина чіплялись до ніг. Залишений позаду пагорб перешкоджав вітрові віяти у долині, і незабаром стало задушно. Коли ж нарешті дісталися до більш відкритої місцини, то усі змокли, ледь дихали і подряпалися з ніг до голови. До того ж не були впевнені, що не втратили потрібного напрямку. Береги струмка стали низькими, він поширшав, утратив глибину і спокійно тік кудись у бік Брендівіни.

– Ага, та це ж Засічний струмок! – здивувався Пін. – Якщо нам треба повернутись на попередній курс, пере^ правимося тут і завернемо праворуч.

Вони перейшли струмок бродом і швидким кроком рушили по широкому луку, де ріс очерет. Потім знов почався ліс – високі дуби, де-не-де берест чи ясен. Земля була рівна, підліску небагато, але дерева стояли надто тісно й не давали змоги зазирнути уперед. Поривчастий вітер підіймав опале листя, з похмурого неба почали зриватися окремі краплі. Потім вітер вщух, і пішов рясний дощ. Гобіти пустилися майже бігом по галявині, вкритій травою,

поринаючи у купи опалого листя, а дощ шурхотів та шурхотів навкруги. Вони мовчали й раз у раз озиралися, доки, по півгодині, Пін сказав:

– Боюся, чи не завернули ми занадто на південь. Бо здається, що ми йдемо уздовж лісу, а не впоперек! Цей ліс завширшки не більше милі, ми давно мали б пройти його наскрізь!

- Не варто кидатися туди-сюди, – сказав Фродо. – Тепер уже нічого не вдієш. Підемо, як і йшли! Відверто кажучи, не дуже мені хочеться виходити з-під дерев...

Вони подолали ще дві-три милі; дощ скінчився, сонце знову визирнуло з-за розкошланих хмар. Полудень вже минув, час підживитися безперечно настав. Вони зупинились під великим берестом; листя його, хоч і пожовтіло, та ще не опало, й земля під ним залишилась сухою. Коли розпакували припас, виявилось, що ельфи наповнили їхні фляги прозорим, слабко-золотавим напоєм, що мав запах квіткового меду. Від нього забувалась усяка втома. Незабаром вони вже сміялися й над непогодою, й над Чорними Вершниками – адже дім був уже так близько!

Фродо притулився до стовбура береста й заплющив очі. Сем з Піном, сидячи поряд, стиха заспівали:

Хей! Хо! Плящина в мене є,
Що зцілить серденько моє,
І під дощем, і на вітрах,
І не страшний далекий шлях!
Нехай собі біжать хмарки,
А я поспав би залюбки.

– А я поспав би залюбки, – повторили вони вже голосніше, але відразу осіклися. Фродо скочив на ноги. Довге-довге волення доніс вітер, похмуре скигління самотньої і лютої істоти. Воно ставало то гучнішим, то тихішим й скінчилось високою пронизливою нотою. Гобіти ще не ворухнулися, як знов пролунало, немов у відповідь, нове волення, більш віддалене та слабке, але таке ж моторошне й похмуре. Потім запанувала тиша, яку порушували тільки вишуми вітру серед листя.

– Як гадаєте, що це? – спитав нарешті Пін, намагаючись говорити зневажливо, але злегка заїкаючись.

– Якщо птах, то я таких не чув, – сказав Сем.

– То не звір і не птах, – заперечив Фродо. – То хтось когось кликав, то якісь слова, тільки незрозумілі. Але у гобітів таких голосів не буває...

Більше вони про це не говорили. Всі троє подумали про Чорних Вершників, але промовчали. Тепер їм не хотілося ні відпочивати, ні йти далі;

але крізь луки треба було пройти, і то якнайшвидше й обов'язково засвітла. По кількох хвилинах вони закинули торби за плечі і рушили уперед.

Незабаром ліс несподівано скінчився. Відкрилася широка долина, поросла травою. Тепер стало видно, як далеко вони відхилилися на південь: плаский пагорб Брендітропа вже підіймався за рікою, але не просто перед ними, а далеко ліворуч. Насмілившись, вони вийшли з-під дерев і щодуху рушили по рівнині.

Спочатку їм було страшно йти так, без прикриття. Верхівка пагорба, де вони снідали, залишилась далеко позаду. Фродо здавалось, що там ще й досі майорить чорна постать вершника, але насправді вона вже зникла безслідно. Сонце пошматувало хмари й тепер котилося до пагорбів, яскраво освітлюючи краєвид. І хоч неспокій не залишав їх, страху вони вже не відчували; земля навкруги ставала все більш затишною та доглянутою. З'явилися ретельно оброблені поля та пасовиська між живоплотами й канавками для відведення води. Все було тихо та мирно, як і у будь-якому куточку Краю. З кожним кроком настрої гобітів поліпшувалися. До Ріки було палицею кинути, і Чорні Вершники здавалися тепер далекою лісовою примарою.

Вони пройшли по межі просторого лану, де росла ріпа, й зупинилися біля міцно збитих воріт, що перекривали подальшу дорогу; вкрита слідами коліс, з'їжджена, вона бігла поміж огорожами до віддаленої левади. Пін присвиснув:

– Я знаю ці ворота, й леваду теж! Це землі Чудернака. За тими деревами його дім.

– Ще нам цього не вистачало! – сказав Фродо з таким переляком, наче Пін указав йому на драконівське лігвище. Супутники поглянули на нього здивовано.

– Чим тобі не до вподоби старий Чудернак? – спитав Пін. – Він добрий друг усіх Брендібоків. Ясна річ, хто йому поля пошкодить, тому буде лихо, собак він тримає злючих, але ж тут як-не-як до кордону недалеко, кожен має бути насторожі.

– Та знаю, знаю, – сказав Фродо. – Але все ж таки, – додав він з сором'язливою усмішкою, – боюся і його, і тих собак. Довгі роки я цю ферму обходив здалека. Коли я був ще хлопчиськом і мешкав у Бренді-Долі, то лазив до нього по гриби, й він кілька разів ловив мене. Нарешті він дав мені доброго прочухана, а потім притяг до своїх псів та й каже: «Погляньте, дітки, якщо цей малолітній негідник ще колись суне свого носа сюди, дозволяю його з'їсти. А тепер проведіть його!» І ті звірюки гнали мене до самісінької Переправи. Я так ніколи цього жаху й не позбувся, хоч, маю визнати, собаки були добре виховані і навряд чи й торкнули б мене.

Пін розсміявся:

– Отож тепер маєш нагоду уладнати це діло, тим паче, що ти плануєш оселитись у Забоччі. Дядько Чудернак насправді добрий, аби тільки ніхто не спокушався на його гриби. Якщо йти по дорозі, ніхто не запідозрить, що ми злодії, а при зустрічі я з ним поговорю. Він приятель нашого Меррі, і ми бували тут часто.

Незабаром з-за дерев показалися очеретяні дахи великої ферми зі стодолами. Чудернаки, як і Мохноступи з Засіки, та й більшість мешканців краю Топлінь, будували не нори, а будинки; отже, й ця ферма була міцно складена з цегли та обгороджена високою стіною з широкими дерев'яними ворітьми.

Коли мандрівники підійшли ближче, з-за стіни долинуло грізне гавкання, й хтось голосно гукнув: «Гей, Хвацько! Ікло! Вовчок! Вперед, дітки!»

Фродо й Сем так і залякли на місці. Пін спокійно крокував собі далі. Ворота розкрилися, й три здоровезних собаки вистрибнули просто на них з лютим риком. Піна вони неначе не помітили, але Сем був змушений відскочити до огорожі, коли двоє собак, на вигляд – справжні вовчиська, заходилися обнюхувати його, відповідаючи гарчанням на кожну його спробу ворухнутися. Найбільший та найзліший з трьох став перед Фродо, ощиривши зуби та рикаючи.

У воротах з'явився присадкуватий кремезний гобіт з круглим червоним обличчям.

– Здоровенькі були, панове! А хто ж ви такі та чого вам треба, скажіть-но мені, будь ласка?

– Добридень, пане Чудернак! – сказав Пін.

Фермер придивився уважніше й широко, посміхнувся:

– Еге, та це ж наш Пін – тобто, вибачайте, пан Тук! Куди це ви подівалися? Добре, що я вас упізнав! А то я звелів своїм собачатам кидатися на будь-якого чужинця. Дивні справи тут діються, – сказав він, похитуючи головою. – Звичайно, Ріка близько, різний люд вештає, але такого чужинського чужинця, як нині, я ще зроду не бачив. Відтак я все зроблю, аби тільки він тут знов не з'явився!

– Про кого це вам ідеться? – спитав Пін.

– Чи ви його не зустріли? Та ж він тільки-но попрямував по цій стежині до великого шляху. Дивний відвідувач і про дивні речі розпитував. Але, може, краще зайдете до хати? Там побалакати буде зручніше. Знайдеться й краплина непоганого пивка, якщо ви, пане Тук, та ваші друзі забажаєте.

Не було сумніву, що фермер багато чого їм розповість, якщо його не квапити та не заважати, й мандрівники охоче прийняли запрошення.

– А як же собаки? – затурбувався Фродо. Фермер розсміявся:

– Вони вас не зачеплять, доки я не накажу. Гей, Вовчок, Хвацько, Ікло! – гукнув він. – До мене!

Фродо та Сем полегшено зітхнули, коли собаки відійшли, щоб дати їм пройти. Пін познайомив друзів з фермером.

– Ви, мабуть, не пам'ятаєте Фродо Торбинса, – сказав він, – але колись він мешкав у Бренді-Долі.

Почувши прізвище «Торбинс», фермер здригнувся й уп'явся очима у Фродо. «Чи він не згадав оті вкрадені гриби? – подумав той. – Ось зараз як звелить своїм собакам провести мене подалі...» Але фермер тільки потис йому руку.

– Ну, далі вже нема куди! – гукнув він. – Ви – Торбинс? Заходьте ж! Поговорити треба.

Вони увійшли до кухні і всілися біля широкого вогнища. Фермерова дружина принесла величезний джбан з пивом, наповнила чотири містких кухлі. Пиво було чудове, й Пін вирішив, що це цілком винагородить його за те, що не завітав до «Золотого сідала». Сем сьорбнув неохоче: він з дитинства звик не довіряти мешканцям інших чвертей Краю й зовсім не був прихильний до скорої дружби з тим, хто вдарив його хазяїна, хоч би й дуже давно.

Товариство обмінялося кількома зауваженнями щодо погоди й майбутнього врожаю (який обіцяв бути не гіршим, ніж звичайно), господар відставив кухоль і окинув поглядом усіх гостей:

– Отже, паничу Перегрій, чи не розповісте, звідки ви йшли та куди? Чи не до мене гостювати? Тоді як же ви могли пройти непомітно повз наші ворота?

– Та, розумієте... Відверто кажучи, бо ви вже й самі здогадалися, – ми прийшли з іншого боку через лани. Але це сталося випадково. Ми заблукали неподалік від Лісового Чертога, бо хотіли зрізати шлях до Переправи.

– Ну, якщо ви поспішали, то краще було б вам іти битим шляхом, – зауважив господар. – Але не в тому річ. Можете гуляти по моїх ланах де заманеться, Піне, та й ви, пане Торбинс, хоч, напевне, гриби ви ще досі любляєте, – він посміхнувся. – Так, ваше ім'я я ще не забув! Пам'ятаю, юний Фродо Торбинс був одним з найзапекліших жигунів Забоччя! Але справа не у грибах, а в тому, що вас тут уже згадували – якраз перед тим, як ви прийшли. Бо про кого, як ви гадаєте, розпитував той чужинець на коні?

Гості налякано принішкли. А фермер вів далі, не поспішаючи, смакуючи цікаву новину.

– Отже, під'їхав він до моїх воріт – ми їх чогось забули замкнути – на здоровезній вороній коняці, та просто до ганку – сам теж увесь геть чорний, у каптурі, немов не хоче, щоб його впізнали. Що ж йому тут треба, гадаю. Здоровили до нашого Краю рідко приїздить, а вже про таких навіть чутки не було. «Доброго вам ранку! – кажу йому, виходячи на ганок. – Ця доріжка нікуди далі не веде, і чого б там ви не шукали, краще буде повернутися до великої дороги, скоріше доїдете». А Хвацько підійшов до нього, понюхав, та як завищить, немов його бджола вжалила, хвоста підібгав та й заповз під ганок; ще довго там скиглив. Дуже це мені не сподобалось. А той тип сидить собі, як опудало. «Я гань був звідти, – каже він і тиця пальцем на захід – через МОЇ лани, розумієте? – Мені потрібен Торбинс». Схилився він до мене, а обличчя не каже – каптур низько насунутий. Мене аж мороз вхопив за плечі. А все одно, не розумів я, чого це чужинець буде нахабно толочити мою землю. «Забирайтеся звідси геть! – кажу. – Та не гайте часу. Ніяких Торбинсів тут немає. Ви не туди дивилися. Повертайтеся до Гобітону, тільки тепер вже по дорозі!» А він мені просто у обличчя сичить: «Торбинса там нема. Він іде сюди. Він десь неподалік. Я бажаю його бачити. Якщо з'явиться, скажи мені, і я привезу тобі золото!» А я йому на це: «Можете не утрудняти себе. Забирайтеся, звідки прийшли, та скоріш, бо по хвилині я усіх собак нацькую!»

Він знов засичав, а може, засміявся. Потім дав остроги своєму коню – та як рушить на мене, я ледь устиг відскочити. Гукнув собак, але він завернув і чкурнув геть – через ворота та по стежці до розпуття, наче вітром його здуло. Ну, що ви на це скажете?

Кілька хвилин Фродо сидів, дивлячись у вогонь, і гадав, як же йому тепер здолати відстань до Переправи. Нарешті сказав:

– Справді, не знаю, що це все може значити...

– Тоді я вам поясню, – сказав Чудернак. – Не варто вам було зв'язуватися з Гобітоном, пане Фродо! Чудернацький там народ – (Тут Сем завовтузився на стільці і скося поглянув на нього.) – Але ви завжди були неспокійним хлопцем. Як я почув, що ви від Брендібоків переїхали до старого Більбо, то відразу сказав: лихо йому буде! Повірте мені, все це відгуки давніх пригод Більбо. Гроші він добув, кажуть, невідомо як, у чужих краях. Може, комусь кортить дізнатися, куди поділися золото й діаманти, що були приховані у нього в льоху?

Фродо промовчав. Здогадливність фермера його зовсім не звеселила.

– Ну, пане Фродо, – повів далі Чудернак, – я радий, що вам вистачило здорового глузду повернутися до Забоччя. Раджу тут і оселитися. Та не лигайтеся з чужинцями. Тут знайдуться для вас друзі, А якщо ці чорні типи

ще спробують сюди лізти, то будуть мати справу зі мною. Скажу, що ви чи вмерли, чи виїхали за кордон, взагалі, щось вигадую. Й це буде навіть майже правдиво, адже вони, певно, розшукують не вас, а пана Більбо.

– Може, це й слушно, – промовив Фродо, вперто дивлячись у вогонь. Він не хотів зустрічатися поглядом з Чудернаком. А той пильно глянув на нього й сказав:

– Либонь, ви маєте якісь свої плани. Ясна річ, що не випадково дісталися ви сюди відразу після того вершника. Здається, мої новини не дуже вас здивували. Можете нічого не казати, я й сам бачу, що справи ваші кепські. Може, вас турбує, як дійти до Переправи?

– Так, – зізнався Фродо. – Але якщо ми тільки будемо сидіти тут і розважатися, то нічого з того не вийде. Отже, на жаль, нам час іти. Щиро дякую за ласку! Я жахливо боявся вас та ваших собак цілих тридцять років, хоч вам, мабуть, смішно це чути. Тепер жалкую: мав би доброго друга. А ще шкода, що треба так скоро розлучатися. Але я постараюся повернутись.

– Ласкаво просимо у будь-який час, – сказав Чудернак. – Але я маю пропозицію. Вже вечір, час вечеряти – адже ми лягаємо відразу після заходу сонця. Якщо сядете з нами до столу, нам буде дуже приємно!

– Так само й нам, – відказав Фродо. – Але боюся, що ми не можемо собі цього дозволити. Навіть якщо негайно підемо, то вряд чи засвітла встигнемо до Переправи.

– Та стривайте, дайте ж мені сказати! Я саме намагався запропонувати: по вечері я запряжу своїх коників і відвезу вас усіх до Переправи. Це збереже вас від зайвої втоми, а можливо, й від чогось гіршого.

Фродо подякував і згодився, на велику втіху Піна й Сема. Сонце закотилося за пагорби, й надворі вже сутеніло. До кухні увійшли двоє синів та три дочки Чудернака, накрили стіл до вечері. Зібралися гобіти-робітники з ферми, розвели вогонь у печі, запалили свічки. Господиня, тітонька Чудернак, снувала туди-сюди, й незабаром за стіл сіло чотирнадцять їдців, а було там досхочу пива, та величезне блюдо грибів з шинкою, та чимало всілякої поживної сільської їжі. Собаки лежали біля вогнища і хрумтіли кістками, що для них вийняли з юшки.

Коли все під'їли, фермер із синами вийшли на двір. При світлі ліхтаря вони викотили фургон і почали запрягати коників. Було вже поночі, коли гості вийшли з господи. Вони поклали свої торби до фургона, потім залізли туди й самі; фермер сів на передок і підхльоснув двох кременезних поні. Дружина його стояла у смузі світла, що падало з прочинених дверей.

– Обережніше там, старий! – сказала вона. – Не сперечайся з чужинцями та повертайся швидше!

– Та вже як-небудь! – відповів Чудернак і виїхав за ворота. Було тихо, навіть вітер заснув, ніч стояла безмовна й прохолодна.

їхали без вогнів, а тому не поспішали. Через пару миль путівець злився з брукованим шляхом, прокладеним по високому насипу. Подолавши глибокий рівчак та укiс, Чудернак зліз, подивився на всі боки, на північ і на південь, але нічого не побачив. Ніщо не порушувало тиші. Над рівчачками підіймалися смуги туману і розповзалися над полями.

– Невдовзі туман усе затягне, – сказав Чудернак, – але я ліхтар запалювати не буду, поки не поверну на зворотну путь. Якщо хтось на шляху з’явиться, ми ще здаля почуємо.

Від повороту на гостинець до Переправи було десь миль п’ять. Гобіти загорнулись у ковдри, але не) спали, а напружено прислухалися, хоч не чули нічого, крім скрипу коліс та повільного цокотіння копит поні. Фродо здавалося, що фургон повзе повільніше за слимака. Пін клював носом, але Сем вперто витріщав очі у туман, що дедалі густішав.

Нарешті з темряви праворуч виринули два високі білі стовбури, що позначали поворот до Переправи. Чудернак притримав поні, й фургон зі скрипінням зупинився. Гобіти були вилізли, але тут попереду на дорозі залунав, наближаючись, той звук, якого вони так побоювалися, – дрібне тупотіння.

Фермер зіскочив на землю і завмер, притримуючи голови поні. Трик-трак, трик-трак – звук гучно лунав у густому тумані.

– Вам варто сховатися, пане, – занепокоївся Сем. – Залізьте поглибте та вкрийтеся ковдрами, а ми вже завернемо голоблі тому вершникові!

Він виліз з фургона і приєднався до фермера. Тепер, щоб дістатися до фургона, Чорному Вершнику довелося б стоптати молодшого Гемджи.

Трик-трак, трик-трак, – вершник був зовсім близько.

– Гей, хто там? – гукнув Чудернак. Тупотіння різко увірвалося. У пiтьмі вималювалася темна безформна постать.

– Гей, хто там! – знову гукнув фермер, віддав віжки Сему і зробив крок уперед. – Стій, де стоїш! Чого вам треба, куди несетесь?

– Мені Потрібен пан Торбинс. Чи ви його не зустрічали? Ті слова пролунали глухо, але не впізнати голос Меррі Брендібока було важко. А він зірвав хустку, що прикривала ліхтарик, і висвітлив здивоване обличчя Чудернака.

– Паничу Меррі! – вигукнув фермер.

— Він самий. А за кого ви мене мали? — поцікавився Меррі. Він сидів верхи на поні, загорнутий ледь не по самі очі товстим шарфом, щоб захиститися від туману. Освітлена постать його відразу скоротилася до звичайного розміру. Фродо вискочив з фургона йому назустріч.

— Ось і ти нарешті! — зрадів Меррі. — Бо я вже занепокоївся, чи з'явишся ти взагалі сьогодні, та тут ще й туман. Тоді я вирішив переправитися та прогулятися до Засіки — перевірити, чи ти бува не звалився у яке-небудь провалля. Але щоб мені повилазило, якщо я розумію, Звідки ви узялися. Де ви їх знайшли, дядечку Чудернак, — у своєму качиному ставку?

— Ні, я їх спіймав, коли вони порушували мою межу, — сказав фермер, — й ледве не нацькував собак. Та вони вам самі усе розкажуть. А мені, вже даруйте, панове, краще завернути додому. Ніч на носі, жіночка моя буде хвилюватися.

Він подав фургон назад і розвернув конячок.

— На добраніч вам усім, — сказав він. — Отже видалася неспокійна днина, їй-бо! Але те добре, що добре скінчилося, хоч, мабуть, передчасно так казати, поки ми усі не дістанемося до своїх дверей. Відверто кажучи, я буду радий зачинити їх за собою.

Він запалив ліхтарі й заліз на передок, але раптом знов обернувся:

— Ледве не забув! Моя господиня передавала вам вітання, а до нього ще оце, — він помацав під сидінням і витяг звідти чималого кошика. — Тримайте!

Фродо взяв кошик, і фермер покотив додому, під дружні вигуки подяки та добрі побажання.

Четверо друзів стояли на дорозі, поки неясні кола світла не розтанули серед нічної темряви. Зненацька Фродо розсміявся: з-під закритого віка кошика, що він тримав у руках, віяло чарівним грибним духом.

Розділ 5. ВИКРИТТЯ ЗМОВИ

— Тепер вже й нам час іти додому, — сказав Меррі. — Чую, що з вами не все гаразд, та розберемося потім.

Спуск до Переправи був прямий, десь за сто футів, його підтримували у доброму стані й навіть зробили огорожу з повапнених камінців. Унизу до широкої дощаної пристані був пришвартований великий, мов пліт, пором. Білі причальні тумби понад водою лисніли у світлі двох ліхтарів на високих стовпах. Позаду мандрівників туман уже переповзав польові загорожі; але вода ще залишалась чистою, лише подекуди в очереті під берегом звивалися стрічки пари. На тім боці туман здавався рідшим.

Меррі звів поні по сходнях до порома, інші пішли слідом за ним. Потім Меррі обережно відштовхнувся довгою жердиною. Брендівіна котила свої води вільно й неспішно. Протилежний берег був крутий, від причалу вела нагору дорога, освітлена мерехтливими лампами: За нею в тумані виднівся пагорб, усіяний безліччю жовтих та червоних вогників – то були вікна Брендідару, стародавньої садиби Брендібоків.

У сивій давнині Горендад Бестібок, глава роду Бестібоків, одного з найстаріших у Топлені, а може, й у цілому Краю, переправився через ріку, що здавна вважалась кордоном східних земель. На тім боці він збудував (чи вирив) Брендідар, змінив ім'я на Брендібока та й оселився там, ставши господарем майже самостійної округи. Родина його розросталася, і нащадків не бракувало, отже, помалу Бренді-Дол зайняв цілком увесь плаский пагорб, і було у ньому сила-силенна вхідних дверей, і чорних сіней, і сотні вікон. Потім Брендібоки та їхня численна челядь почала рити нори й навіть будувати оселі навкруги пагорба, і таким чином було засновано Забоччя, густонаселену смугу між рікою та Старим Лісом, своєрідну гобітанську колонію. Головним селищем її був Брендітроп, що притулювся на схилі позаду Брендідару. Мешканці Забоччя й Топлені приятелювали; а владу Господаря Пагорба, як звали главу роду Брендібоків, визнавали всі фермери між Засікою та Очеретянкою. Але в інших частинах Краю здебільшого вважали гобітів Забоччя за окремий народ, мало не чужинцями, хоч насправді вони були точнісінько такі, як гобіти усіх чотирьох чвертей, за одним винятком: вони дуже захоплювались веслуванням на човнах, а дехто навіть умів і сам плавати.

Земля їхня не мала ніякого захисту з заходу, але з часом там влаштували огорожу з живих Дерев, Переpletінь. Її посадили багато поколінь тому, старанно доглядали, аж нарешті дерева розрослися так, що їхнє гілля суцільно переплелось. Переpletінь тяглась від самого моста через Брендівіну, загинаючись великою дугою, до Стрілки, де з Брендівіною зливалася Осокорка, що текла крізь Старий Ліс, і це дорівнювало майже двадцяти милям з кінця в кінець. Але, зрозуміло, цей захист був не дуже надійний, ліс у багатьох місцях впритул підходив до Переpletені, тим-то у Забоччі на ніч замикали двері, чого у Краї ніхто не робив.

Пором повільно повз упоперек ріки. Берег Забоччя наближався. З усього товариства тільки Сем раніше не бував за Рікою. Дивне відчуття охопило його, коли він стежив, як вода з дзюрчанням обтікала пором: минуле життя відходило у туман, а майбутнє було темне. Він почухав у потилиці і на мить пожалкував, що пан Фродо не залишився у тихій Торбі-на-Кручі.

Четверо гобітів зійшли на берег. Меррі затримався, щоб прив'язати пором, а Пін відразу повів поні вгору по дорозі, але тут Сем, озирнувшись, щоб попрощатися з Краєм, хрипко прошепотів:

– Подивіться, пане Фродо! Ви нічого не бачите?

На протилежному березі, під ліхтарями, вони ледве угледіли щось на зразок оберемка забутого чорного ганчір'я. Але оберемок цей рухався, хитався з боку на бік, неначе обнюхував землю. Потім невідомий поповз, а може, пішов, зігнувшись, у темряву, куди не досягало світло ліхтарів.

– Що це таке? – вигукнув Меррі.

– Це женеться за нами, – відповів Фродо. – Але зараз, будь ласка, не розпитуй мене! Ходімо хутчіш звідси!

Вони квапливо піднялися на верхівку пагорба, але, коли знов озирнулися, той берег був сповитий імлою, й нічого вже не можна було побачити.

– Як гарно, що ви не залишаєте там човнів! – сказав Фродо. – А чи здатні коні перепливати ріку?

– Авжеж, плавати вони вміють, – сказав Меррі. – Але що їм заважає зробити гак у двадцять миль до моста? Я ніколи не чув, щоб коні перепливали Брендівіну. Навіщо це їм?

– Потім розповім, коли будемо вдома... під дахом.

– Гаразд. Ви з Піном дорогу знаєте, тож ідіть тихенько, а я пошу уперед, скажу Череванчику, що ви знайшлися. Зберемо вечерю та все таке.

– Ми сьогодні вже вечеряли у Чудернакау – сказав Фродо, – але не відмовимось від другої спроби.

– Хай буде так! А дай-но мені цей кошик! – сказав Меррі і зник у темряві.

Від Брендівіни до нової домівки Фродо у Струмковій Ярузі треба було ще йти. Друзі оминули Садибний Пагорб, залишивши Брендідар ліворуч, і на околиці Брендітропу вийшли на головну дорогу від моста на південь. На півмилі північніше від неї відходила праворуч бокова доріжка. По ній вони пройшли ще пару миль і нарешті відчинили хвіртку у щільній огорожі. Дім у темряві був зовсім невидимим: він стояв осторонь, посеред широкої круглої галявини, оточеної деревами. Фродо обрав цей будинок саме заради відлюддя: можна було входити та виходити непомітно. Дім колись побудували Брендібоки спеціально для гостей чи тих родичів, кому набридло жити серед галасу й гаму Брендідару, – старомодна будова у сільському дусі, нібито справжня нора: довга, низька, одноповерхова, з дерновим дахом й круглими вікнами та дверима.

Поки йшли по трав'янистій стежці, дім здавався мертвим – усі вікна були зачинені віконницями й темні. Фродо постукав у двері, і Череванчик Бульбер

відчинив їм; приємне світло пролилось на ганок. Вони хутко увійшли, замкнули двері та більше не випускали світло назовні. За дверима вони побачили просторий передпокій з дверима обабіч; звідти у глиб дому йшов коридор.

– Подобається тобі? – спитав Меррі, виходячи з коридора. – Ми постаралися влаштувати все, як удома, але ж часу мали обмаль: адже ми з Череванчиком тільки вчора прибули на останньому фургоні.

Фродо озирнувся. Усе й справді нагадувало домівку: улюблені речі його та Більбові (як гостро нагадали вони про старого тут, у нових стінах!) стояли приблизно на тих же місцях, що й у Торбі-на-Кручі. Приємний, затишний дім – непогано було б справді оселитися тут на відлюдді...

Фродо здавалося нечесним, що він втягнув друзів у цю історію, і він знову замислився, як сповістити друзям про близьке розлучення; але це треба було зробити цього ж вечора, поки ще не лягли спати.

– Все чудово! – із зусиллям промовив він. – Навіть не віряться, що це зовсім інший дім.

Подорожні скинули плащі і склали свої речі на долівці. Меррі провів їх довгим коридором униз до якихось дверей, прочинив ті двері, і звідти повіяло парою та пролилося світло.

– Лазня! – скрикнув Пін у захваті. – О Меріадок Благословенний!

– Хто перший іде митися? – спитав Фродо. – Той, хто найстарший чи найшвидкіший? Ти, друже Перегрій, у всякому разі будеш останній!

– Можна зробити краще, – додав Меррі. – Не варто починати життя на новому місці з суперечок. Там знайдете по цебру на кожного та великий казан з окропом. А ще мочалки, і рушники, і мило. Залазьте та мийтеся хуткіше!

Меррі з Череванчиком почимчикували до кухні на протилежному кінці коридора – пізня вечеря була майже готова. З купальної кімнати долітали уривки пісень, плюскіт води та хлюпання. Раптом голос Піна вирізнівся серед загального галасу; він співав найулюбленішу з Більбових купальних пісеньок:

Хай спів лунає звідусіль,
Прославші лагідну купіль,
Що бруд і втому геть змива,
То як же їй не заспівать!
О! Струни літнього дощу,
Жадані квітці і кущу...
Та ліпше розхлюпу струмків
Купіль хай славить дружний спів!
О! В літню спеку джерело

Дарунком долі нам було,
Але, напарившись усмак,
Холодне пиво любить всяк!
І хоч фонтани в небеса
Злітають... Що нам та краса!
Нехай всіма і звідусіль
Гаряча славиться купіль!

На завершення співу щось голосно заплюскотіло, і Фродо обурено зарепетував:

– Пін вирішив влаштувати собі водоспад.

Меррі підійшов до дверей:

– Гей, чи бажають панове повечеряти та промочити горлянку?

Фродо вийшов, витираючи мокре волосся:

– Там у повітрі стільки води, що мені краще буде посохнути на кухні!

– Чи ви сказилися! – зойкнув Меррі, заглянувши до лазні: по кам'яній підлозі розтікалися калюжі. – Ото, Піне, ніякої тобі вечері не буде, доки все це не прибереш! Та поквапся, бо чекати не будемо!

Вони розсілися довкола столу, який присунули поближче до вогнища. Фредегар спитав майже безнадійно:

– Грибочків, либонь, ви вже скуштували досить?

– Хто тобі це сказав? – пирхнув Пін.

– Це – моя власність, – поважно сказав Фродо, – особисто мені подарована тіточкою Чудернак – найкращою з господинь! Геть зі своїми жадібними лапами, я сам їх поділю!

Гобіти прихильні до грибів аж до нестями, не те що люди. Саме тому Фродо у парубочі літа робив набіги на славетні городи Топлені, тому так гнівався Чудернак. Але зараз грибів було досхочу, навіть як на гобітанський апетит. А на столі стояло ж іще чимало інших страв, отже, коли скінчили, навіть Череванчик Бульбер зітхнув із задоволенням. Вони відсунули стіл і всілися біля вогнища.

- Приберемо пізніше, – сказав Меррі. – Тепер доповідайте. Я вже втямив, що ви мали пригоди – без мене! Це нечесно! Вимагаю докладного звіту, а найбільш хочу знати, звідки узявся шановний Чудернак та чому він мене так зустрів. Якщо судити з голосу, він чогось ПОБОЮВАВСЯ – щось не віриться!

– Ми всі побоювались, – відповів Пін по хвилі. – Та й ти б теж злякався, якби за тобою два дні полювали Чорні Вершники.

– Це хто такі?

– Чорні постаті на чорних конях. Якщо Фродо говорити не хоче, то я сам все розповім, з самого початку.

Він з усіма подробицями оповів про всі події, починаючи з Гобітону. Сем підтакував та додавав різні вигуки Фродо мовчав.

– Я б вирішив, що ви все вигадали, якби на власні очі не бачив ту чорну гидоту на пристані, – сказав Меррі, – та не чув, як злякався Чудернак. Як це розуміти, Фродо?

– Братик Фродо воліє мовчати, – сказав Пін. – Але, мабуть, час уже йому розкрити карти. Досі ми нічого не чули, окрім натяків старого Чудернака щодо скарбів дядька Більбо.

– То тільки здогадки, – квапливо втрутився Фродо, – він нічого не знає!

– Старий Чудернак аж ніяк не дурний, – сказав Меррі. – Зір у нього гострий, багато чого вариться у його круглій голові, хоч з вуст не виходить. Я чув, що він колись ходив до Старого Лісу і чимало цікавого знає. Ти б хоч сказав, Фродо, чи вірно він угадав?

– Взагалі вірно, – неохоче визнав Фродо. – Це пов'язано з колишніми пригодами Більбо, і Чорні Вершники шукають чи, краще мовити, переслідують його або мене. Отже, якщо хочете знати, це все зовсім не жарти. Боюся, що не буде мені спокою ані тут, ані деінде. – Він окинув поглядом вікна та стіни, немов боячись, що вони зараз поваляться. Друзі його промовисто презирнулися. «Зараз зізнається», – пошепки сказав Пін. Меррі хитнув головою.

– Гаразд, – промовив нарешті Фродо і рішуче випростався на стільці. – Я більше не можу це приховувати. Мені треба дещо повідати вам. Тільки не знаю, з чого почати...

– Здається, я можу тобі допомогти, – недбало сказав Меррі. – Хочеш, скажу сам?

– Що ти маєш на увазі? – занепокоївся Фродо.

– А ось що, дорогий мій: тобі дуже моторошно, бо не знаєш, як з нами розпрощатися. Ти з самого початку намагався піти з Краю, але біда налетіла раніше, ніж ти очікував, а тепер ти збираєшся з духом, щоб піти негайно, хоч і попри власне бажання. Ми тобі дуже співчуваємо!

Фродо розкрив рота, але слів не знайшов. Він до того розгубився, що друзі розсміялись.

– Бідолашний Фродо! – сказав Пін. – Чи ти сподівався пустити нам всім пил у вічі? Та в тебе на це не вистачило б ані розуму, ані обачності! Ти явно збирався піти й покинути всі страхи, що тебе мучили весь цей рік, починаючи з квітня. Раз у раз ти бурмотів: «Чи побачу я ще цю долину, хтозна?» та таке

інше. А ще надумав удавати, немов хочеш продати Торбу-на-Кручі тим Кошелям заради грошей! А ще ті таємні нічні розмови з Гандальфом...

– Ой лишенько! – вигукнув Фродо. – Адже я вважав, що все так розумно влаштував! Що Гандальф мені скаже! Бо ж тепер увесь Край буде балакати про мій від'їзд...

– Та ні! – заспокоїв його Меррі. – Щодо цього не хвилюйся. Ясна річ, таємниця колись розкриється, але поки що вона відома, як я вважаю, тільки нам, змовникам. Все ж таки ми тебе добре вивчили, та й Більбо теж знали. Здебільшого нам вдається здогадатись, що ти маєш на думці. Щиро кажучи, я пильно стежив за тобою з того самого часу, як Більбо зник. Ти мусив піти за ним, раніше чи пізніше. В останні дні мені здавалося, що це має статися вже скоро. Ми дуже непокоїлися щоб ти не ушився зненацька, на зразок Більбо. З самої весни ми за тобою пильнували та мізкували. Не дамо тобі вислизнути так легко!

– Але я мушу йти, – сказав Фродо. – Нічим ви мені не допоможете, дорогі мої. Це велике нещастя для всіх нас, але годі й пробувати затримати мене. Коли вже ви майже про все здогадалися, будьте ласкаві, допоможіть, а не заважайте!

– Та ти не збагнув, – утрутився Пін, – коли ти мусиш іти, значить, ми теж мусимо. Ось ми з Меррі й підемо. Сем – чудовий хлопець, він за тобою охоче до драконової пащі полізе, якщо тільки не перечепиться по дорозі, але у такій важливій справі одного компаньйона замало!

– Любі мої гобіти! – розчулився Фродо. – Адже я не можу цього допустити. Я вже давно так вирішив. Скільки не кажіть «важлива, важлива», а все ж таки ви не все розумієте. Це не полювання на скарби, не прогулянка туди та назад. Це втеча від одної смертельної небезпеки до другої, теж смертельної...

– Та навпаки, ми все розуміємо, – впевнено сказав Меррі. – Тому й хочемо йти з тобою. Ми знаємо, що Перстень – річ страшна, але зробимо все можливе, щоб допомогти тобі проти Ворога.

– Перстень! – скрикнув Фродо, геть збитий з пантелику.

– Еге ж, Перстень, – сказав Меррі. – Братику Фродо, ти недооцінив зацікавленість твоїх друзів. Я знав про Перстень уже багато років, задовго до того, як зник Більбо; але позаяк він його приховував, то й я притримував язика за зубами, поки ми не уклали змови. Безперечно, я знав Більбо гірше за тебе, бо був ще малюком, а він обачніший, ніж ти, але все ж таки я його вирахував. Хочеш, розповім, як усе це з'ясувалося?

– Кажи! – ледь чутно промовив Фродо.

– Підвели його, природно, Кошелі-Торбинси. Одного разу, десь за рік до Бенкету, гуляв я по дорозі і здаля побачив Більбо. Аж раптом назустріч нам – Кошелі. Більбо пішов повільніше, а потім – гоп, і щез! Я геть-чисто остовпів, ледве встиг сховатися сам, зрозуміло, у найпростіший спосіб – проліз під кущами та й пішов полем; Кошелі пройшли, я гульк на дорогу і ледь не налетів на Більбо: він з'явився невідомо звідки ось так просто переді мною. Він щось сунув до кишені, та я встиг помітити блиск золота. т Після того я вже був насторожі. Можна сказати – шпигував за дядьком. Але ж усе-це було таке загадкове, а мені ще й двадцяти років не виповнилося... Я, мабуть, єдиний з усього Краю, крім тебе, Фродо, зазирнув до таємної книги старого Більбо.

– Ти читав його нотатки! – вразився Фродо. – О високі зірки! Та чи можна на цьому світі надійно зберегти хоча б один секрет?

– Можна, хоч складно, сказав би я, – хмикнув Меррі. – Але мені тільки раз пощастило мигцем глянути, та й то було непросто. Дядько ніколи не залишав книгу без нагляду. Цікаво, куди вона поділася? Я не відмовився б подивитися на неї ще раз. Вона в тебе, Фродо?

– Ні, в Торбі її нема. Напевно, він узяв її з собою.

– Отож, – вів далі Меррі, – я помовчував, доки навесні справи не повернули на серйозне. Тоді ми уклали змову і вдалися до рішучих заходів. Ти – твердий горішок, можна й зуби зламати, а Гандальф і ще твердіший, – ми були змушені залучити до наших лав інформатора. Хочеш познайомитись?

– Де він? – спитав Фродо, озируючись, немов був готовий побачити, як похмура постать в масці вилазить з буфета.

– Сем, покажися, – звелів Меррі, і Сем підвівся, червоний по самісінькі вуха, як ошпарений. – Ось хто збирав для нас крихти знання! І чимало зібрав, повір, поки нарешті не попався. Після чого, мушу визнати, він, давши слово, відмовився від подальшого співробітництва.

– Сем! – скрикнув Фродо, відчуваючи, що сильніше здивуватися вже неможливо. Сміятися йому чи сердитися, він і сам не знав. Його обвели навколо пальця, але він чогось не дуже засмутився.

– Так, пане, – сказав Сем. – Вибачте, пане, Я ж нічого поганого не бажав ані вам, ані Гандальфові. Між іншим, він хоч інколи, та каже щось слушне: пам'ятаєте, ви збиралися йти сам-один, а він до вас: «Ні! Візьми з собою когось, щоб був вірний».

– Але ж до кого тут я можу мати довіру? – спитав Фродо.

Сем засмучено поглянув на нього. Меррі заперечив:

– Усе залежить від того, чого ти хочеш. Можеш повірити, що ми будемо з тобою на щастя чи на біду, хоч до найгіршого кінця. А будь-які твої таємниці

збережемо чи й не краще за тебе. Але ти не можеш розраховувати, щоб ми залишили тебе з бідною віч-на-віч. Ми ж твої друзі, Фродо. Так чи інакше, ми знаємо майже все, про що говорив Гандальф. Ми знаємо багато чого про Перстень. Нам дуже страшно, але ми підемо з тобою – чи твоїм слідом, як гончаки.

– А ще, пане, – додав Сем, – треба ж додержуватися ельфійської поради. Гілдор порадив вам узяти таких, хто сам схоче – не станете ж ви цього заперечувати!

– Та, звісно, не стану, – сказав Фродо, кинувши погляд на Сема, що всміхався, мов невинне дитя, – але вже тепер ні за що не повірю, що ти спиш, навіть якщо хропіти будеш. Стусатиму тебе щосили, щоб упевнитися! – Він розсміявся і звернувся до своїх родичів: – Гей ви, компанія злісних шахраїв! Хай вас небо благословить, я здаюся. Приймаю Гілдорову пораду. Коли б не така небезпека, я був би ладен танцювати на radoшах! Але й тепер я такий щасливий, такий щасливий, як давно вже не був. А як же важко було мені очікувати цієї розмови...

– Оце добре! Домовилися. Тричі «ура!» капітанові Фродо та його команді! – заволали змовники і пішли довколо нього хороводом. Меррі та Пін заспівали пісеньки, що заздалегідь приготували власне на цей випадок, на зразок тієї гном'ячої пісні, з якої колись почалися мандри Більбо:

Прощай! Від прихистку тепла
Дорога наша пролягла...
Ліси і гори ми пройдем.
Хай дмуть вітри і дощ паде!
Рушаймо, перш ніж згасне день!
Крізь хащі й темряву ходім
У Рівенделл, де ельфів дім,
Туманом вкритий чарівним...
А де дорозі буде край, –
Про те нас краще не питай.
Хоробрим справа до снаги!
Нехай повсюди ворога...
За постіль буде нам трава,
Шатром нас небо укрива...
До недосяжної мети
Будь-що ми маємо дійти.
В дорогу друзі, час не жде!
Рушаймо, перш ніж згасне день!

– Чудово! – схвалив Фродо. – Ну, а тепер до роботи. Нам ще багато треба встигнути, перш ніж полягаємо спати – це ж остання наша ніч під дахом.

– Так! То був приклад справжньої поезії! – _ сказав Пін. – Отже, ти справді намагаєшся піти звідси вдосвіта?

– Сам не знаю, – сказав Фродо. – Я побоююсь Чорних Вершників і впевнений, що небезпечно на довгий час залишатися на одному місці, особливо тут – бо я сам повідомив, що їду сюди. Гілдор також мені радив не зволікати. Проте я дуже хотів би зустрітися з Гандальфом. Навіть Гілдор занепокоївся, коли я йому сказав, що Гандальф не виконав обіцянки. Але все залежить від двох питань: як швидко можуть Вершники дістатися до Брендітропа та коли ми зможемо вирушити? Бо ще багато чого треба приготувати.

– На друге питання я тобі відразу відповім, – сказав Меррі. – Вирушити можемо по годині. Майже все готове. За полем, у стайні, чекають шестеро поні, припаси та знаряддя впаковані, окрім змінного одягу й тих продуктів, що швидко псуються.

– До чого ж спритні змовники! – посміхнувся Фродо. – Ну, а щодо Чорних Вершників? Чи можна зачекати на Гандальфа бодай ще один день?

– Залежить від того, навіщо Вершники тебе шукають. Вони вже могли б тут з'явитися, коли б їх не зупинили біля північних воріт, де Переплетінь спускається до річки, по цей бік мосту Брамники не пустять їх уночі, але ті можуть і силоміць прорватися. Втім, досить їхнього вигляду, щоб злякати брамників настільки, що вони без дозволу Господаря Пагорба їх навіть удень не пропустять. Але, зрозуміло, якщо ті будуть-напирати, Забоччя – не фортеця, і коли вранці хтось такий під'їде та спитає пана Торбинса, то йому відкриють, бо всі вже знають, що ти тут оселився!

– Гаразд, – поміркувавши, вирішив Фродо, – зробимо ось як: рано на світанку рушаймо, тільки не по дорозі: тоді вже краще тут сидіти. Треба, щоб якнайдовше ніхто не знав, що мене вже нема, а коли підемо повз північні ворота – відразу всюди роздзвонять. Та й взагалі, чи пустять Вершників до Забоччя, чи ні, за мостом та Східним шляхом поблизу від кордону будуть, звичайно, стежити. Ми не знаємо, скільки їх, але ж, звісно, не один. Залишається тільки йти у той бік, де ніхто не очікуватиме нас.

– Тобто – до Старого Лісу? – жажнувся Фредегар. – Та годі тобі й думати про це! Це аж ніяк не краще за Чорних Вершників!

– Не кажи, – заперечив Меррі. – План, певне, ризикований, але я вважаю, що Фродо має рацію: нема іншого способу вийти з Краю, обдуривши тих, хто стежить. Якщо пощастить, ми ще й шлях скоротимо,

– У Старому Лісі нікому не щастить! – наполягав Фредегар. – Це безнадійно! Ви заблукаєте! Туди ніхто не ходить!

– помиляєшся, Брендібоки ходять, – перебив його Меррі. – Коли є настрій, зрідка. Ми навіть маємо свій власний вихід. Фродо теж колись давно ходив туди одного разу. А я бував кілька разів, удень, коли дерева сплять.

– Ну, чиніть, як знаєте, – здався Череванчик. – Я з вами не йду, тому моя думка не має ваги. Особисто я Старого Лісу боюся більше за все на світі. Про нього таке кажуть... Я навіть радий, що мушу залишитися тут і розповісти Гандальфові про все, коли він прийде – хоч би скоріше!

Череванчик Бульбер, хоч як був прихильний до Фродо, не відчував потреби пізнати світ, що лежав навколо Краю. Родина його походила зі Східної чверті, але ніколи раніше він не ступав навіть до Брендівінського мосту. Отже, умовилися, що Череванчик оселиться у будиночку Фродо й буде відповідати на розпитування сусідів та якомога довше вдавати, нібито пан Торбинс ще мешкає у Струмковій Ярузі. Він навіть роздобув кілька старих костюмів Фродо, щоб краще зіграти свою роль. Ніхто з них не взяв до тями, Що та роль у їхній грі найнебезпечніша...

– Пречудово! – сказав Фродо, коли йому розповіли цей план. – Нема ніякої іншої змоги залишити звістку Гандальфові. Невідомо, чи вміють Чорні Вершники читати, але я не ризикнув би залишити листа – а що як їм заманеться обшукати дім? Отже, коли Череванчик готовий тут вартувати, а я буду впевнений, що Гандальф зможе нас відшукати, то все гаразд. Вранці йдемо до Старого Лісу.

– Добре, – сказав Пін. – А знаєте, я б не згодився залишитись тут замість Череванчика – сидіти й чекати на Чорних Вершників!

– Стривай, ось зайдеш глибоко до Лісу, ще й день не мине, як пожалкуєш, що зі мною не залишився! – пообіцяв Фредегар.

– Годі вам сперечатися, – сказав Меррі. – Ще треба прибрати все, впоратися з пакуванням, а розбуджу я вас ще досвіту.

Коли Фродо нарешті доплентався до ліжка, заснути відразу він не зміг. Ноги його гули. Добре, що завтра поїдемо верхи, подумав він і нарешті підкорився неспокійному сну. Наснилося йому, ніби дивиться він з високого вікна на темне море переплутаного гілля. Внизу, між корінням, повзали, принохуючись, якісь потвори. Фродо збагнув, що рано чи пізно вони його учують.

Потім здалека долинув дивний гомін: дерева гули від сильного вітру. Ні, ні, зрозумів Фродо, – це голос далекого моря, якого ніколи не чув наяву. Але як часто той голос бентежив його уві сні! Раптом він опинився серед темного

вересового пустища і відчув у повітрі дивний солоний присмак. Попереду височіла на гірському хребті самотня біла вежа. Його до нестями взяла хіть піднятися на вежу й побачити Море. Він почав дертися на гору, але раптом небо спалахнуло яскравим світлом і загуркотів грім.

Розділ 6. СТАРИЙ ЛІС

Фродо відразу прокинувся. У кімнаті було ще темно. На порозі стояв Меррі зі свічкою й тарабанив у двері. Фродо затремтів.

– Леле! Що трапилось?

– Що трапилось! – обурився Меррі. – Час підійматися. Вже пів на п'яту. Надворі густий туман. Прокидайся! Сем уже готує сніданок. Навіть Пін вже не спить. Я ж піду сідлати поні та приведу одного сюди, щоб нав'ючити. А ти розбуди того лежня Череванчика, хай хоч проведе нас.

Десь по шостій годині ранку п'ятеро гобітів були готові вирушати. Череванчик Бульбер ще позіхав. Вони вийшли з дому, старанно уникаючи галасу. Меррі йшов попереду і вів нав'юченого поні; вервечкою вони минули невеличкий гай доза будинком і пішли полями. Листя на деревах виблискувало, з кожної гілочки звисали краплинки. Холодна роса вкривала траву сріблястими намистинами. Панувала тиша, і віддалені звуки здавалися близькими: квохтали кури, скрипіли чийсь двері.

У повітці вони знайшли поні – кремезних коників тієї породи, що її найбільш цінують гобіти, не дуже жвавих, але витривалих. Залізли у сідла і рушили повільним підтюпцем. Туман неохоче розступався перед ними й відразу змикався позаду. Близько години їхали вони мовчки, аж ось із туману виринула Переплетінь, висока, заткана срібним павутинням.

– Ну, то як же ви через неї перелізете? – поцікавився Фредегар.

– Йдіть за мною – побачите, – сказав Меррі.

Він звернув наліво і повів свій загін попід Переплетінню. Незабаром вона зігнулась дугою, огинаючи вихід з яру. Ближче до неї схили яру ставали гладенькими і поволі знижувались, переходячи у широкий підкоп, викладений цеглою. Ряди кладки підіймалися дедалі вище, аж поки не змикалися склепінням, що лежало глибоко під Переплетінню.

Череванчик Бульбер далі не пішов.

– Бувай здоровий, Фродо! – сказав він. – Дарма ти все ж таки хочеш іти лісом. Але сподіваюсь, що ти схаменешся і повернешся ще до ночі. А втім, хай тобі щастить – сьогодні й щодня!

– Якщо попереду на нас не чекає нічого страшнішого за Старий Ліс, то твоє побажання здійсниться. Скажи Гандальфові, щоб негайно прямував до Тракту: ми підемо якомога швидше й не забаримося.

– До побачення! – хором промовили усі мандрівники і зникли під склепінням тунелю. Фредегар сам пішов додому.

Під землею було темно і вогко. Вихід з тунелю був замкнений ворітьми з товстого залізного пруття. Меррі спішився, відімкнув замок, а коли всі вийшли, штовхнув стулки, і вони із зловісним брязкотом зачинилися.

– Ось бачите, – сказав Меррі, – ми стоїмо на межі Старого Лісу.

– А чи правду про нього кажуть? – спитав Пін.

– А що ти маєш на увазі? Ті байки, що їх няньки розповідали Череванчикові і налякали з дитинства назавжди, – про гоблінів, вовків та все таке, на мою думку, дурниці. У всякому разі, я цьому не вірю. Але Ліс дійсно дивний. Там усі речі здаються живими, не те що у Краї. І дерева не люблять чужинців, стежать за всіма. Удень, звичайно, нічого більше не буває. Може, зрідка найзліші з дерев чи то гілку кинуть, чи коріння під ноги підставляють, чи штрикнуть колючкою. Але вночі, кажуть, трапляються жахливі випадки. Після заходу сонця я тут бував разів зо два, та й тоді далеко не заходив. Мені здавалося, немов дерева шепочуть одне до одного, розповідають плітки чи новини якоюсь незбагненою мовою; а ще гілки гойдалися, коли ніякого вітру не було. Дерева нібито вмінють рухатися, можуть оточити прибульця і затиснути. Дуже давно вони навіть спробували напасти на Переплетінь: взяли та й вирости просто перед нею і перешилились усередину. Але гобіти зібралися, порубали їх кількасот і влаштували величезне багаття, а уздовж Переплетені спалили широку смугу. Дерева більше не нападали, але дуже озлилися. Ту галявину, де їх попалили, досі можна побачити у лісі, неподалік від краю.

– А ще що тут є крім дерев? – спитав Пін.

– У хащі лісу та на протилежному краї, якщо вірити чуткам, живуть неймовірні істоти, – відповів Меррі. – Я на власні очі нічого не бачив. Але ж хтось прокладає тут стежки? Та вони зміщуються; знайдеш проторовану стежку, а потім вона гоп! – і майне до зовсім іншого місця. Неподалік від наших воріт здавна була широка доріжка – вона вела до Попалини, а звідти далі, до північного сходу, приблизно у тому напрямку, що нам потрібен. Ось її я й спробую зараз віднайти.

Поza ворітьми яр ставав ширшим. На другому його кінці ледь помітна стежинка вела до краю лісу, що починався на відстані ста з гаком ярдів від Переплетені. Та щойно вони увійшли під запону листя, стежка зникла. Гобіти

поглянули назад, але темну смугу Переплетені вже годі було побачити крізь стовбури, що густо стояли навкруги. А попереду нічого не було видно, крім незчисленних стовбурів, кривих і струнких, товстих і тонких, рівних і гіллястих; всі вони обросли лишайником, сірим та зеленим, і слизькими наростами.

Втім, Меррі не втрачав бадьорості. «Шукай-но краще ту стежку, – сказав йому Фродо, – та пильнуй, щоб ми не загубилися, та не забувай, з якого боку Переплетінь!» Вони вибрали більш-менш широкий просвіт між деревами, і поні потрюхали уперед, старанно огинаючи кострубате, покручене коріння. Підліску тут не було. Місцевість поволі йшла вгору, і чим далі, тим вищим, темнішим та густішим ставав ліс. Мертва тиша панувала навкруги, лише зрідка по нерухомому листю котилися униз краплини води. Гілля не коливалося, але у гобітів склалося неприємне відчуття, що за ними невідривно стежать і неприязнь лісу помалу перетворюється на ворожість. Це почуття уперто зростало, поки вони не почали раз у раз скидати головами та озиратися, немов чекали раптового нападу.

Від стежки не було ані сліду, дерева ніби навмисне перегороджували їм шлях. Нарешті Пінові стало зовсім несила, і він раптом заволав:

– Гей-гей! Я нічого поганого не роблю! Тільки дайте-но пройти!

Налякане товариство зупинилося. Але те волавання пролунало глухо, ніби з-під товстої ковдри – ані луни, ані відповіді; тільки ліс, здавалося, ще щільніше зімкнувся та насторожився.

– Я б на твоєму місці не кричав, – сказав Меррі. – Від цього ніякої користі, тільки шкода.

Фродо вже сумнівався, чи знайдуть вони взагалі хоч якусь стежку та чи мав він право тягнути друзів за собою до цього огидного лісу. Меррі озирався на всі боки та, мабуть, вже загубив вірний напрямок. Пін це помітив.

– Швидко це в тебе виходить – загублюватися! – сказав він. Але у ту ж мить Меррі з полегшенням присвиснув і показав рукою уперед:

– Оце так так! Адже дерева насправді рухаються! Ось там, здається, Попалина, а стежка кудись поділася!

У хаці дещо розвиднілося, і зненацька вони опинилися на широкій галявині. Над ними розкинулось несподівано блакитне й чисте небо – йдучи лісом, вони не помітили, як розтанув туман і зійшло сонце. Щоправда, воно висіло ще не дуже високо та висвітлювало поки що самі верхівки дерев. По краю галявини густі зелені зарості стояли непроникливою стіною.

На галявині ж росла тільки жорстка трава, та високий бур'ян: зів'ялий болиголов, якісь сухі, зонтики, чортополох. Зеленіла тільки травичка, що

зросла на пухкому попелі. Похмура місцина; але вона здавалася милою та радісною після лісового мороку.

Гобіти підбадьорилися і з надією спостерігали, як розходиться по небу денне світло. По той бік галявини у зеленій стіні з'явив отвір, до нього збігала добре помітна стежка. Навіть здаля можна було побачити, яка вона широка, лише де-не-де крони дерев нависали над нею. Туди вони й попрямували. Стежка підіймалася по невеличкому косогору, але тепер вони посувалися швидше та жвавіше; здавалося, що ліс нарешті вгамувався й дозволить усе ж таки пройти вільно крізь нього.

Але десь по годині зробилося спекотно і задушно. Дерев знов підступили близько і не давали оглянутись довкола. Зла воля лісу дедалі більше давила на них. Не чути було нічого, крім шурхоту опалого листя та стукоту, коли поні перечіплялися копитами за коріння, що ховалося під листям, але у мертвій тиші і цей звук лунав у вухах, неначе грім. Фродо спробував удатися до пісні, щоб підбадьорити супутників, але голос його відразу змінився на шепіт:

– Гей, подорожні у лісі глухому!
Не бійтесь нічого! Далеко додому,
Дерев чорніють, мов справжня стіна,
Але ж вас не зможе утримати вона.
І небо просторе засяє над нами,
І сонечко зійде, і місяць з зірками,

Хоробрим підкориться ліс-лиходій... *(Переклад А.Немірової)* – сказав він і замовк. У повітрі відчувалась важкість, вимовляти слова доводилося через силу: Позаду них затріщала і впала на стежку велика гілка. Попереду вже не було проходу.

– Не подобається їм слухати про підкорення, – зауважив Меррі. – Я б зараз не радив співати. Почекай, доки нї дійдемо до краю лісу. Ось тоді вже ми йому утнемо прощальний хор!

Він говорив весело, старанно приховуючи сильну тривогу. Йому ніхто не відповів. Усі були пригнічені. На серці Фродо ставало щодалі все важче; з кожним кроком він все більше жалкував, що ризикнув кинути виклик Лісові. Він уже готувався запропонувати повернутися (якщо це ще було можливо), аж раптом все змінилося. Підйом скінчився, темні дерева розійшлися, і перед ними лежала майже пряма стежина. В далечині, понад чубами лісу, мов лиса маківка, майоріла зелена верхівка пагорба. Стежина вела саме туди.

Гобіти знову прискорили ходу, радіючи можливості хоч на якийсь час вийти з-під склепіння лісу. Стежка поринула униз, потім знов почала

підійматися, аж нарешті вони опинилися біля підніжжя крутого схилу. Тут стежка ховалася у травах. Ліс стояв навкруги пагорба рівним колом, ніби підстрижений. Гобіти спрямували конячок угору і, здолавши кілька витків, досягли верхівки. Там вони зупинилися й озирнулися. Світило сонце, але Далечінь ховалася за серпанком туману. Поблизу туман майже розвіявся, тільки у лісових яругах та понад глибокою щілиною, що розрізала ліс на півдні, ще курилися білі хмаринки, схожі на дим. Меррі показав туди рукою:

– Оце Осокорка. Вона тече на південний захід, крізь ліс, і впадає у Брендівіну неподалік від Стіни. Нам туди не треба йти. Кажуть, що долина Осокорки – найстрашніша у всьому лісі, звідти всі дива й походять.

Фродо і Сем подивилися у тому напрямку, але туман ховав вологу, глибоку долину та південну чверть лісу, що лежала поза нею. Навкруги – те ж саме. Було близько одинадцятої, на відкритій верхівці сонце сильно пригрівало, але понизу все тонуло в осінньому мареві: на заході – ані Переплетені, ані Брендівіни за нею, а на півночі, куди вони дивилися з особливими сподіваннями, нічого схожого на Східний Тракт. Вони стояли на острівці серед лісового моря, і обрії були ледь помітні.

Обривчастий з південного сходу, той пагорб був схожий на верхівку підводної гори, чиї підніжжя криються у безоднях під хвилями. Гобіти розсілися на травиці і пообідали, а листяний прибіій колихався в них під ногами. Сонце піднялося ще вище, і ген далеко на сході, за лісом, проступав сіро-зелений ланцюг Могил. Приємно було бачити край цього жахливого лісу, хоча йти до Могил вони не збирались, ну, хіба що у крайньому разі: у гобітанських переказах Могили поставали як примара чи не жахливіша, ніж Старий Ліс.

Нарешті вони відважилися рушити далі. Стежка, що привела їх туди, знайшлася на північному схилі; але не встигли вони далеко відійти, як помітили, що вона уперто звертає ліворуч. Незабаром почався крутий спуск. Він міг привести їх тільки до долини Осокорки, куди їм зовсім не треба було йти. Трохи посперечавшись, подорожани вирішили покинути невірну стежку й попрямувати точно на північ: адже Тракт, хоч його не було видно з пагорба, мав лежати саме там, ще й не дуже далеко. До того ж на північному боці, тобто наліво від стежки, ліс здавався сухішим і просторішим, дерева – смереки та ялинки – стояли рідко; дуб, ясень та якісь безіменні дерева непроглядних хащ уже не зустрічалися.

Спочатку такий вибір здавався вдалим. Вони посувалися уперед з непоганою швидкістю, та тільки, судячи по сонцю, що мигтіло понад галявинами, щось весь час у якийсь незрозумілий спосіб відносило їх до сходу.

Але потім дерева знов стали замикати ряди саме у тих місцях, де здаля здавалися рідшими; землю поорали дивні вибоїни – чи то колії велетенських коліс, чи то широкі рівчаки або покинуті дороги, порослі ожиною. Вони обов'язково йшли впоперек, а перейти їх можна було тільки якщо спустишся до дна та вилізеш на протилежний схил; а це була праця втомлива і складна для поні. Дно кожної вибоїни вкривав чагарник і переплетений підлісок, який чомусь був суцільно непролазним, коли треба було звернути вліво, але легко піддавався, якщо звернути праворуч; пошуки зручного підйому забирали чимало часу. І неодмінно на тому боці ліс ставав густим і темним, а прохід вліво і вгору пропадав – подорожні мусили йти праворуч і вниз.

По кількох годинах таких поневірянь украй заморочені гобіти добре розуміли тільки те, що давно вже не йдуть на північ. Хтось немов підштовхував їх, і вони слухняно наближались не до краю лісу, а на південний схід, у саме серце його.

День повернуло вже до вечірнього пруга, коли вони потрапили до особливо глибокої вибоїни з настільки крутими, навіть прямовисними стінками, що годі було й думати, щоб вибратися уперед чи назад, не покинувши поні та в'юки. Нічого іншого не залишалось, як іти по дну тої ущелини – вниз. Грунт ставав пружним, а де-не-де й багnistим, зі стінок точилася вода, і незабаром уже малий потік, нерозбірливо лопочучи, біг крізь зарості. Потім дно почало швидко знижуватися, потік розлився і зашумів на поріжках. Гобіти опинилися у похмурому видолинку, який високо зверху вкривали крони дерев.

Спотикаючись, шкандибали гобіти уздовж потоку, аж раптом, мов крізь розчинені ворота, побачили попереду сонячне сяйво. Видолинок виходив до берега річки, порослого очеретом та осокою.

Роздивившись, вони зрозуміли, що йшли ущелиною, яка розколола високе круте урвище. Напроти підіймався другий схил, такий же уривистий. Золотаве передвечірнє світло заливало цей затишний куточок. Між обривів текла темна річка; розм'явлені верби росли понад нею, вербове гілля сіткою спліталось над водою, мертві стовбури верб мокли в ній, і тисячі опалих вербових листків пливли, мов човники, по її гладкій поверхні. Теплий вітерець крутив у повітрі листя, що сипалося з дерев, шурхотів у очеретах, і гілля верб порипувало.

– Еге, тепер я хоча б утямив, куди ми потрапили, – сказав Меррі. – Точнісінько не туди! Ця річка – Осокорка. Піду роздивлюся...

Він зник у очеретах, але невдовзі повернувся і сповістив, що між скелями та річкою земля досить тверда, де-не-де щільний дерен сягав до краю води.

– Це ще не все, – сказав він, – там є якась стежинка. Якщо піти нею вліво, можна дістатися до східного краю лісу.

– Сподіваймося на краще! – сказав Пін. – Бо ж вона, може, йде не туди, а до найближчої трясовини. Як ти гадаєш, хто і для чого тут ходить? То ж не задля нашої користі стежку робили, еге ж? Ой, панове, цей ліс з усім його господарством мені подобається щодалі менше. Здається, правду старі люди казали... А чи далеко нам, на твою думку, крокувати?

– Не знаю, – зізнався Меррі. – Звідки ж мені знати, наскільки нас занесло униз по Осокорці та хто міг так протоптати стежку. Але іншого шляху не маємо. Нічого не вигадаеть!

Що поробиш? Друзі один за одним пішли тією стежкою слідом за Меррі. Все там позаростало буйними травами, що часом вкривали їх з воловою, але стежка була зручна: хтось старанно обходив усі багністі місця та затоки, а там, де до річки стікали бурчаки з ярів, дбайливо поклав колоди чи оберемки сухого ломаччя.

Спекота посилювалася. Над мандрівниками з дзижчанням крутилися рої мух та всілякої мушви, а сонце пекло їхні спini. Аж ось, нарешті, вони увійшли до густого затінку; величезні сірі віти розпростерлися понад травною. Гобіти ледве пленталися, вкрай знеможені. Соннота немов витікала з-під землі, просочувала повітря, розливалася по тілу. Кожний крок тепер вимагав важких зусиль.

Фродо відчував, що зараз засне на ходу. Пін, що йшов попереду нього, спіткнувся і впав – у нього просто підкосилися ноги. Фродо зупинився й почув, як Меррі бурмоче:

– Погано... я й кроку не зможу зробити, поки не відпочину. Треба поспати. Хоч недовго. Під деревом така прохолода. Мухи не дошкуляють;..

Фродо дуже не сподобалося те бурмотіння.

– Йдемо далі! – крикнув він. – Спати ще рано. По-перше, треба вибратись з лісу!

Але друзі його вже неспроможні були послухатися. Поруч, позіхаючи на всю горлянку та безглуздо блимаючи очима, стояв Сем. Дрімота долала вже й самого Фродо. В голові у нього все пливло. Запанувала мертва тиша. Мушва більше не дзижчала. Тільки з гілок, що звисали зверху, ледь чутно лунав дрімотний спів. Фродо з зусиллям підняв голову і побачив велетенське, коструbate дерево осокір. Гілля його було схоже на лапи з безліччю цупких пальців, вузлуватий, горбистий стовбур зяв шпаринами і тихо поскрипував. Листя тріпотіло під вітром у ясному небі, миготіло, засліплюючи очі, і Фродо впав, мов підкошений, де стояв.

Меррі та Пін допленталися до осокора і вляглися під його корінням. Шпарини у стовбурі, здавалося, розкрилися ще ширше, готові поглинути їх; дерево скрипіло й хиталося. Листя, темне зверху та сріблясте знизу, тремтіло у сонячному промінні і тихо-тихесенько співало. Якщо заплющити очі, можна було навіть розрізнити слова – про полуденну знемогу, про прохолодну воду, про солодку дрімоту. Пін та Меррі підкорилися чарам і міцно заснули, притулившись до стовбура старого сірого осокора.

Фродо полежав трохи, змагаючись зі сном, але все ж таки спромігся підвестися на рівні нога. Тепер він жадав швидше пірнути у прохолодну воду. «Почекай-но, Семе, – пробурмотів він, – я тільки на хвилинку умочу ноги...»

Напівсонний, він дошкандибав до берега. Над ним нависли могутні корені старого осокора, які звивалися, мов дракони, що повзуть до водопою. Фродо заліз на один такий корінь і сунув розгарячені ноги до брунатної води. І не встиг він торкнутися спиною сірого стовбура, як сон нарешті здолав його.

Сем сів, почував Потилицю і широко позіхнув. Йому було чогось млосно. Вечір тільки надходить, а він заснув – кепська справа! «Сонце, задуха, все гаразд, – подумав він. Ось тільки не подобається мені це здоровезне дерево. Не вірю я йому. Ти дивись, співа колисанки серед ясного дня! Де це бачено!»

Він підвівся, кречучи та хитаючись, і пішов поглянути, що там роблять поні. Конячки розбрелись по стежці, він наздогнав їх і привів назад, але раптом почув два різних звуки: один гучний – впало щось важке, а другий – тихий, але виразний, немов клацання замка на дверях, які хтось зачинив.

Сем метнувся прожогом до річки і побачив Фродо у воді під берегом; товстий корінь пригас його, а Фродо й не пробував пручатися. Сем ухопив хазяїна за куртку, висмикнув з-під кореня і з великим зусиллям витяг на суходіл. Майже відразу Фродо опритомнів, закашлявся й почав відпльовуватися.

– Уяви собі, Семе, – сказав він нарешті, – це бридке дерево мене ледве не втопило! Коренем підчепило і штовхнуло у воду!

– Приснилося вам, пане, – відповів Сем. – Не варто було спати у такому місці.

– А де молодші? – спитав Фродо. – Хотів би я знати, що їм сниться!

Вони обійшли осокір, і тоді Сем збагнув, що то було за клацання: Пін зник, шпарина, біля якої він лежав, замкнулась. Меррі теж потрапив до пастки: його затисло, мов обценьками, в іншій шпарині, назовні стирчали тільки ноги, а все інше зникло у темній щілині.

Фродо й Сем закалатали по стовбуру там, де раніше лежав Пін; потім стали відчайдушно бити по краях шпарини, що затисла Меррі, але все даремно.

– Та що ж це за підступ такий! – гірко скрикнув Фродо. – За яким лихом ми сунулися у цей клятий Ліс! Чом не повернулися до Струмкової Яруги? – Він щосили штурхнув осокір ногою, не відчуваючи болю. Стовбур і гілки ледь помітно затремтіли, листя затріпотіло й зашепотіло з відвертою насмішкою.

– А чи ми взяли з собою сокиру, пане? – спитав Сем.

– Є невеличка, хмизу на багаття нарубати, та ж для цього велетня вона навряд чи згодиться...

– Постривайте! – При згадці про багаття Сем щось пригадав. – Ми можемо його підпалити!

– Можемо, мабуть, – з сумнівом сказав Фродо. – Але ж, скоріш за все, ми тільки підсмажимо Піна живцем там, усередині.

– Ну, хоч спробуємо налякати це дубище, – сказав Сем суворо. – Якщо не відпустить їх, я його звалю, хоч би й зубами довелося гризти!

Він підбіг до поні, що паслися поблизу, дістав з торби дві коробочки з трупом та сокирку. Поквапом набравши сухої трави, листя, шматочків кори, наламавши суччя, вони навалили все це навколо осокора, під замкненими шпаринами. Сем висік іскру, суха трава відразу ж запалала, спалахнуло яскраве полум'я, заklubочився дим. Гілки затріщали. Вогняні язики лизнули зморшкувату кору старого дерева. Осокір здригнувся до самої верхівки. Листя засичало понад їхніми головами від гніву та болю. Меррі заволав, а зсередини долинав приглушений зойк Піна.

– Геть з цим! Геть! – благав Меррі. – Він мене навпіл переріже, якщо не розкидаєте це! То він так каже!

– Що? – закричав Фродо, метнувшись прожогом на другий бік дерева. – Що розкидати?

– Вогонь! Вогонь!

Гілки осокора несамовито гойдалися. Хтозна звідки налетів вихор, зігнув сусідні дерева, все закружляло, немов хтось кинув камінь у стоячий вир, і збаламучена вода пішла колами.

Сем затоптав запалений хмиз. А Фродо, цілком безтямно, не розуміючи, для чого він так чинить, на що сподівається, помчав наосліп по стежці, лементуючи: «Допоможіть! Допоможіть!» Він ледь міг чути власний голос – так гуло все навкруги під вітром. Він був у відчаї, він наче збожеволів...

Раптом він зупинився. Йому здалося, ніби звідкись, здалека, з лісової глибочині позаду нього пролунав відгук. Він обернувся й прислухався: так, без сумніву, у лісі хтось наспівував, глибокий, веселий голос співав безжурно й радісно, ось тільки слова були зовсім чудернацькі:

Дінь-день, світлий день!

Дзелень-дiнь-дiлло,
Том, бом, славний Том,
Том Бомбадилло.

Сподiваючись на краще i побоюючись нового лиха, Фродо й Сем зацмерли. Аж ось з потоку незрозумiлих нiсенiтниць вилилася дивовижна пiсня:

Гей, день, дiнь-делень.
Де ти моя мила?!
Свiте мiй, вiтровiй, пташка легкокрила.
Дiнь-делень, скiк-поскiк, з гiрки у долину.
Том додому спiшить – дзвiнко пiсня лине.
На рiцi – промiнцi, водянi лiлeї
Том несе у руцi для жони своєї.
Дзелень-гай, поспiшай – сонечко сiдає.
Ген кохана моя пiд вiкном чекає.
Золотинка – нiжний цвiт, сонячна iскринка!
Том додому спiшить, ллеться пiсня дзвiнка.
Осокорє, сивий дiд, не хились додолу!
Геть корiння з-попiд нiг! Том спiшить додому.
Дiнь-делень, гасне день, сонечко сiдає.
Том додому йде – пiсеньку спiває.

Фродо i Сем стояли, немов зачарованi. Вiтер вгамувався. Дерева заццурхли, листя їхнє вже не шурхотiло. Знов залунала пiсня, i незабаром понад очеретами з'явився, пританцьовуючи та пiдплигуючи, старий потертий капелюх з високим наголовком i довгим блакитним пером.

Ще кiлька стрибкiв, i гобiти побачили незнайомого чоловiка – принаймнi, як на гобiта вiн був занадто великий та важкий, хоч, може, й нижче Рослого Народу. Але галасу вiн наробив, як справжня людина – щосили тупав товстими ногами у чималих жовтих черевиках i ломився крiзь чагарник та очерети, мов буйвiл, що йде до водопою. Одяг та очi його були ясно-блакитнi, а борода брунатна; обличчя рум'яне, як стигле яблучко, у тонких зморшках вiд смiху. В руках вiн нiс купку бiлого латаття на широкiм, як таця, листi.

– Поможiть! – закричали Фродо з Семом, кидаючись до нього з простягнутими руками.

– Гей-гей! Малюки! Постiйте-но! – вигукнув бородань, змахнув рукою, i гобiти зупинилися, як укопанi. – Що за гомiн над рiкою, куди поспiшаєте? Диви, ще й дихають обоє важко, нiби вiд когось втiкають! Розповiдайте, що скоiлось, бо я не перший-лiпший перехожий. Я – Том Бомбадил, здавна

мешкаю у цьому краю, а зараз додому поспішаю. Кажіть, що за біда, та не зволікайте, та у запалі латаття моє не ламайте!

– Старий осокір викрав моїх друзів! – ледве дихаючи, промовив Фродо.

– Панича Меррі затисло! – додав Сем.

– Що? – скрикнув Том Бомбадил і високо підстрибнув. – Старий осокір? Оце й усе? Він здібний на такі витівки, ще й на гірші. Бач, дуплястий, з малюками надумав воювати. Ось я його швиденько здолаю. Як не хоче він поводитись чемно – хай спить, як усім деревам належить! Я заспіваю йому такої суворої пісеньки, що він до самої серцевини застигне, бо здійметься така хуртовина – не те що листя з нього позриває, ай гілки! Чуєш, старий корче?

Бомбадил обережно опустив свої квіти на траву, підбіг до осокора і помітив ступні Меррі – все, що залишилось назовні. Том приклав уста до шпарини і проспівав щось низьким голосом. Слів гобіти не розібрали, але Меррі раптом заворушився, задригав ногами. Том відскочив і, відламавши одну з гілок, хльоснув нею по стовбуру.

– Відпусти їх, старигане! – звелів він. – Час уже вгамуватись! Не годиться зараз злитися, краще тобі спати! Плоть землі оплітай! Корінням глибоко сягай! Пий води досхочу та відразу засинай! Чуєш, що тобі звелів? Чуєш, тут я – Бомбадил!

Щілина у стовбурі несподівано поширшала. Бомбадил відразу схопив Меррі за ноги та смикнув. З сухим тріскотінням розкрилася ще й друга шпарина, з неї вивалився Пін, ніби його добряче стусонули. У ту ж мить обидві щілини з глухим стукотом закрилися знов. Осокір здригнувся від коріння до верхівки й завмер.

– Спасибі, спасибі! – навперебій загомоніли гобіти. Том Бомбадил схилився, глянув їм в очі і розсміявся:

– Тепер, малючки, ходімо зі мною! Вдома стіл уже накритий, там знайдете вершки і хліб, свіже масло і сотовий мед, а на мене, Бомбадила, жіночка чекає. За вечерею ми поговоримо досхочу. Поспішайте за Томом, щоб до Тома дійти!

З цими словами він підібрав своє латаття, помахав заклично рукою і покрокував, пританцьовуючи та підплигуючи, по траві на схід, співаючи голосно й без усякого ладу.

Гобіти, що оніміли від подиву й радості, щосили поспішили за ним. Але сил у них вже бракувало. Том швидко зник з їхніх очей, і його спів лунав усе тихіше, але потім знову став голоснішим, і вони розібрали слова:

Навпрошки, малюки, через ліс додому.

Поспішіть залюбки за веселим Томом.

Дінь-делень, гасне день, проминає літо.
Ну ж ходім, добрий дім вогниками світить.
Сонце в Західні моря кане до світання,
Нам стежинку осія променем останнім.
Пломенить в каміні жар, – не лякайтесь бору.
Ані лісу, ані чар злого Осокора.
Дінь-делень, гасне день, проминає літо.
Ну ж ходім, добрий дім вогниками світить.

Майже відразу ж сонце сховалося за лісом позаду них. їм згадалось, як західне проміння навскіс освітлює Брендівину, як у вікнах Брендітропу загоряється безліч вогників. Глибокі сутінки накрили їх; стовбури й гілки погрозливо нависали над стежкою. Білі струмені туману підіймались, колихаючись, понад річкою і заливали коріння дерев, що торкалися води. Від землі, прямо з-під ніг, підіймалася пара, прискорюючи наступ вечора. Стежка губилася у темряві.

Гобіти дуже втомилися. Ноги немов чавуном налились. Дивні, приглушені вигуки лунали в очеретах обабіч стежки; а глянувши вгору, на бліде небо, вони бачили зморшкуваті, гулясті пики, що вирячувалися на них з високих лісистих берегів. Усе це не могло бути наяву; мабуть, їм снився зловісний, безпробудний сон. Ще трохи, і ноги відмовилися б нести їх, аж ось земля пішла угору. У темряві забелькотіла вода. Майнуло пір'я білої піни там, де річка падала з невисокого порожка. Нарешті дерева розступилися, туман залишився позаду. Гобіти вийшли з лісу. Перед ними лежала широка трависта лука. Річка, тепер вузька і швидка, весело неслась їм назустріч, і вода її грала та іскрилася у світлі зорь, що вже всипали небо.

Трава була м'яка і низенька, немов підстрижена. Останні дерева лісу стояли рівно на зразок огорожі. Добре помітна біла доріжка, дбайливо розчищена та обкладена камінням, вилась до верхівки невеличкого пригорка, осяяного зоряним світлом, і там, високо, вони побачили будинок з освітленими вікнами. Ще один спуск, ще підйом по гладкому зеленому схилу, й несподівано широка смуга світла лягла на траву – то відкрилися двері дому. Гобіти наблизилися до Бомбадилової оселі. За нею височіли оголені сірі скелі, а далі здіймалися темні верхівки Могильної Гряди.

Гобіти й поні – усі заквапились. Втому та страх як рукою зняло. А назустріч їм лилася пісня:

Дінь-дінь, добрий дім, поспішіть, малята!
Поні, гобіти – усім час відпочивати.
Ну ж бо весело гуртом заспіваєм пісню...

Потім ще один голос, юний та віковичний, як весна, задзвенів, вітаючи їх, немов гірський потік, що тече з гір серед тихої ночі:

Дінь-делень, гасне день, починаймо пісню
Про гілля молоде, про зелене листя,
Про озерця малі, про глибоке море,
Про туманні горби і могутні гори,
Про зірок ніжний дзвін, роси на світанні, –
Де живе Бомбадил і його кохана.

Під цей спів гобіти ступили на поріг і замружились від яскравого золотого світла.

Розділ 7. ГОСТЮВАННЯ У БОМБАДИЛА

Четвірко гобітів переступили широкий кам'яний поріг і застигли, кліпаючи очима. Вони опинилися у довгій низькій кімнаті, освітленій лампами, що висіли на сволиці попід стелею; на столі з темного блискучого дерева яскраво горіли високі свічки жовтого воску.

У кріслі на протилежному кінці кімнати сиділа прекрасна жінка. Її довге золотаве волосся струменіло по плечах; її вбрання, ніжно-зелене, як молодий очерет зі сріблястими краплями роси, прикрашав пояс із золотих ірисів, переплетених з незабудками. Біля її ніг у плоских посудинах з сірої та рудої глини плавало біле латаття, і здавалося, немов крісло її – це трон посеред чудового озера.

– Заходьте ж, добрі гості! – сказала вона, і гобіти відразу впізнали той голос, який щойно співав уночі.

Вони зробили кілька несмілих кроків уперед і почали низько вклонятися, відчуваючи себе ніяково, немов прохаючи напитися під дверима сільської хатинки, зустріли королеву ельфів, убрану у живі квіти.

Але перш ніж до них повернулася мова, жінка легко підвелася, перескочила через посудини з квітами і, сміючись, підбігла до них. Вбрання її шелестіло, мов трава понад струмком.

– Заходьте ж, друзі! – повторила вона, узявши Фродо за руку. – Смійтеся, веселіться! Я – Золотинка, дочка Ріки.

Вона зачинила за ними двері і, широко розкинувши білосніжні руки, промовила:

– Ніч сюди не пустимо! Може, ви ще боїтесь туманів, і темряви, і глибокої води, і диких істот? Нічого не бійтесь: сьогодні вас захистить Том Бомбадил!

Очманілі гобіти дивилися на неї. А вона скинула на них оком і посміхнулась.

– Прекрасна пані! – промовив нарешті Фродо. Серце його несподівано виповнила незбагненна радість, як при зустрічі з ельфами; хоч зараз чари були не такі піднесені, але глибші та ближчі до серця смертного, чудові, але не чужі.

– Прекрасна пані! – повторив він. – Тепер я зрозумів ту радість, що бриніла у Бомбадилових піснях!

Тонка галузочка вербова, ранкова росяна трава,
Води живої срібна мова, – прекрасна Доня річкова!
Минуть літа, весняні дні, пролинуть осені злотисті, –
Вовік дзвенять її пісні дощем у радісному листі.

Він зам'явся й замовк, вражений, звідки узялися в нього ці рядки. Золотинка розсміялась:

– Ласкаво просимо! Мені не доводилось чути, щоб мешканці Гобітанії були такі красномовні. Але я бачу, ти – друг ельфів, бо очі твої блищать, а голос дзвенить. Приємна зустріч! Сідайте ж та подождіть господаря цього дому. Він зараз прийде, тільки улаштує ваших поні.

Гобіти охоче всілися на низьких стільчиках з плетеними сидіннями, а Золотинка заходилася клопотати коло столу; і рухалася вона так легко та спритно, що годі й уявити. Звідкись з-за дому долинув спів; серед нескінченних «там-па-рам, бампа-рам, тинда-тин» можна було уловити:

Бомбадил – молодець, веселун великий.

Синій в нього каптанець, жовті черевики.

– Прекрасна пані! – втретє сказав Фродо по хвилині роздуму. – Можливо, моє запитання здасться тобі безглуздим, але скажи нам, будь ласка: хто такий Том Бомбадил?

Вона зупинилась і відповіла з посмішкою:

– Він – Бомбадил!

Фродо здивовано глянув на неї.

– Він такий, яким ви бачите його, – пояснила Золотинка. – Господар пагорбів, лісів та вод.

– Отже, весь цей дивовижний край належить йому? Ні, ні! – трохи спохмурніла вона і додала тихо, мов

для себе: – Це було б занадто важко. Дерева та трави, все, що росте на землі, не належить нікому. Але Том – господар. Ніхто ще не наслідювався завадити йому, коли він гуляє по лісі, плюскотить у воді чи стрибає по схилах під сонцем і місяцем. Він нічого не боїться. Том Бомбадил – господар.

Саме у цю мить двері відхилилися і увійшов Том Бомбадил. Замість капелюха на його густих кучерях лежав тепер вінок з осіннього листя. Він засміявся і, наблизившись до Золотинки, узяв її за руку.

– Ось моя пречудова пані! – сказав він, вклонившись до гобітів. – Золота моя ягідка у зелені та сріблі, з квітами на поясі! Бачу, що стіл вже накритий! Ось вершки, мед і хліб. Бачу ще сир та свіжий салат, тарілки й келихи поряд стоять. Масло, та ягоди, та молоко – чи цього нам досить? Чи вечеря готова?

– Вечеря готова, – сказала Золотинка, – а ось гості – ще ні!

Том поплескав у долоні й вигукнув:

– Даруйте, Тому все балачки, а гості ж втомилися! Гаразд, ідть-но зі мною, проведу вас, відразу полегшає. Вмийтеся, друзі мої, освіжіть обличчя, скиньте брудну одежину, розчешіть волосся!

Він відкрив двері і провів їх коротким коридором, а потім до кімнати з нахиленою стелею у північному куточку дому. Гладкі кам'яні стіни були вкриті зеленими килимами та жовтими завісками. По підлозі, викладеній плитками, був розсипаний свіжий очерет. Біля стіни рядком лежали чотири м'яких матраци, кожен з купкою ковдр, а напроти, на довгім ослоні, стояли глиняні тази й глечики з холодною та гарячою водою. А ще біля кожної постелі були приготовані зелені пантофлі.

Незабаром, умиті й свіжі, гобіти посідали до столу, по двоє з кожного боку, а на кінцях його сиділи Золотинка та Господар. Трапезували довго та весело. Хоч гості їли, як здатні їсти тільки зголоднілі гобіти, частування не бідніло; їм підливали у келихи звичайну холодну воду, але вона бадьорила як вино та розв'язувала язики. Вони й не помітили, коли вдалися до співу, ніби співати було для них так само просто та звично, як розмовляти.

Нарешті Том з Золотинкою підвелися й спритно прибрали зі столу. Гостей посадили у крісла з ослінчиками для втомлених ніг і звеліли сидіти тихо. У широкому вогнищі жеврів вогонь, кімнату заповнювали приємні пахощі яблуневої деревини. Коли все прибрали, світло загасили, крім одного світильника та пари свічок у кутках камінної полиці. Золотинка зі свічкою у руці підійшла до них і побажала доброї ночі та міцного сну.

– Хай ніщо не бентежить вас, – сказала вона. – Не зважайте на нічний гомін! Не зайде до наших дверей та вікон ніщо, крім місячного сяйва, та зоряного світла, та вітру з гірських верхів. На добраніч!

І вона, оточена мерехтінням і шелестом, вийшла з кімнати, неначе струмінь продзюркотів по прохолодному камінню у нічній тиші.

Том мовчки присів поряд з гобітами, а вони, осоловілі, ніяк не наважувалися задати хоча б одне з багатьох запитань, котрі дошкуляли їм під час вечері. Нарешті Фродо заговорив:

– О Господарю, скажи: чи ти почув мій поклик, чи ми спіткали тебе випадково?

Том поворушився, неначе розбуджений від приємного сну.

– Що-що? – перепитав він. – Чи почув я тебе? Ні, не чув, бо ж я співав. Не назвав би випадковою таку зустріч, але шукати вас навмисне навіть думки я не мав. Вас очікував, щоправда. Чутка-бо до нас дійшла, що блукаєте ви лісом, стомлені та без доріг. А куди вас занесе, було зрозуміло – всі стежини приведуть вас до Осокорки. Старий сірий осокір – чарівник відомий, і нелегко малюкам опиратись йому. Ну, а Том поспішав у своїй справі, був він дуже зайнятий... – Том опустил голову, немов збираючись заснути, але замість того тихо проспівав:

Я у тому кінці мав собі заняття,
Позбирав на ріці водяне латаття,
Щоби квіти ясні холоди не били,
Щоб всміхалась мені радість моя мила.

Кожен раз – лиш пора літу відлітати,

Я приходжу зібрать водяне латаття.

Я в краях стрів колись Золотнику милу.

Там пісні її лились, серце тріпотіло...

Він глянув на гобітів несподівано ясними блакитними очима:

Щастя маєте, малі, – буду я нескоро

Там, де сталася у вас сварка з Осокором.

Він чаклун-дідуган все обплів корінням...

І коли ще весна забуває зіллям...

І кохана моя – зіронька небесна.

Побіжіть босоніж до ясного плеса.

Тут уже Фродо не втримався й задав запитання, яке особливо займало його:

– Скажи, Господарю, хто такий Старий Осокір? Я про нього нічого раніш не чув.

– Ні-ні, не треба! – разом стрепенулися Пін та Меррі. – Не зараз! Краще вранці!

– Це вірно, – згодився Том. – Усім тепер час відпочити. Говорити про зле не варто, коли ніч стоїть над світом. Спіть солодко на подушках, спочивайте

до світанку! Не жахайтесь, як щось гримне, – крізь ці стіни не пролізе навіть старий осокір!

Він загасив світильник і, взявши по свічці у кожную руку, повів гостей до спальні.

Матраци й подушки були м'які як пух, а ковдри – з білої вовни. Не встигли вони полягати та загорнутися пощільніше, як уже всі міцно спали.

Пізно уночі Фродо приснився страшний сон. Молодий місяць плив по небу; в його слабкім світлі похмуро чорніла стіна з ворітьми під темною аркою. Фродо у якийсь дивний спосіб злетів над нею і побачив, що скелі кільцем охопили рівнину, а посеред рівнини здіймається чи то величезна скеля, чи кам'яна вежа. На верху її хтось ворухнувся. Місяць, підіймаючись над вежею, освітив білосніжне волосся незнайомої людини, що тріпотіло у повітрі. У п'яті внизу хтось злобливо волав і вила вовча згряя. Раптом тінь великих крил закрила місяць. Чоловік на вежі здійняв руки, змахнув патерицею, і білий спалах вдарив у небо. Величезний орел спустився з небес і підхопив того чоловіка. Волання не вщухало, вовки скиглили. Щось зашуміло, може вітер, і з ним долетів дрібний стукіт копит. Коні, коні, коні неслися зі сходу... «Чорні Вершники!» – подумав Фродо й прокинувся. Грім копит ще віддавався у вухах. Він полежав не рухаючись, прислуховувався та думав, що не знайде у собі сил покинути ці надійні стіни; але все було тихо. Нарешті Фродо перевернувся на другий бік і знову заснув; якщо його й відвідали тепер інші сни, то він вже нічого не запам'ятав.

Поруч з ним солодко спав Пін. Аж ось він теж заворушився і застогнав. Йому примарилося, немов він прокинувся від якогось звуку, що тривожив його уві сні. Шур-шур-хрип... якісь дерева терлися об стіни будинку, дряпали дах та вікно: шур-шур-хрип... Він подумав, чи не ростуть десь поблизу верби чи осокори, і у цю ж мить йому здалося, що він зовсім не у будинку під дахом, а усередині стовбура, і жахливе дерево знов скрипить, знущаючись з нього... Він сів; м'які перини зім'ялися під його рукою, він отямився і знов ліг, втішений. «Хай ніщо не бентежить вас! Не зважайте на нічний гомін!» – пригадав він і знову заснув.

Спокій Меррі порушив плюскіт води; тихо розливалася вона довкола будинку темним безберегим озером, вирувала попід стінами і повільно, невпинно підіймалася. «Потону, – подумав він. – Вода геть усе залле, і я потону!» Він уявив, ніби лежить у слизькій та рідкій багнюці, підскочив – і відчув під ногами прохолоду твердих плиток підлоги. Меррі збагнув, де знаходиться, й опустився на постіль. Чи пригадав він тихі слова, чи насправді почув? «Не зайде до наших дверей та вікон ніщо, крім місячного сяйва, та

зоряного світла, та вітру з гірських вершин». Легкий подих свіжого повітря ворухнув завіски; Меррі глибоко зітхнув і знову поринув у сон.

А Сем, скільки міг потім пригадати, проспав усю ніч у глибокому задоволенні, якщо тільки колоди здатні відчувати задоволення.

Вранці вони прокинулися усі разом. Вже розвиднилось. Том походжав по кімнаті, посвистуючи, як дрізд. Почувши, що гобіти заворушилися, він заплескав у долоні й гукнув: «Гей! Там-пара-рам! Талі-рам! Ось і ранок настав, малюків застав!» Він розкрив жовті завіски, і з-за них показалися вікна – одне на схід, друге на захід.

Гості попідводилися, бадьорі та відпочилі. Фродо відразу підбіг до східного вікна і побачив город, увесь у срібній росі. А він думав, що побачить луку, геть потоптану копитами! Прямо перед ним тягнулася грядка бобів, підпертих кілками, а за ними на світанковому небі вимальовувалась сіра верхівка пагорба. Ранок був похмурий, зоря ледь золотіла поза довгими пасмами хмар, схожих на розкуйовджене ключчя з багряним підбосом. Усе передвіщало дощ; але зоря швидко розжеврїлась, і червоні бобові квіточки весело заблищали серед вологого зеленого листя.

Пін виглянув із західного вікна, але за туманом не побачив лісу, немов ціла хмара впала до землі і сповила краєвид. Там, де мала бути річка, туман клубочився і звивався, мов пір'я. Потік, що збігав по схилу зліва, зникав десь на середині пагорба у молочно-білій стіні. Ближче, уздовж підстриженої огорожі, затканої срібним павутинням, рясніли квіти, а далі – лужок, мокрий від роси. І ніде ніяких осокорів!

– Доброго ранку, веселі друзі мої! – вигукнув Том і широко розчинив східне вікно. У кімнату полилось прохолодне повітря із запахом дощу. – Сонце сьогодні завітало ненадовго. Ще досвіту я походив, побігав по пагорбах: волога й трава під ногами, вологий і вітер. Розбудив я Золотинку, пісню проспівав під її віконцем. Розбудити також і вас хотів я, але з вами це складніше. Якщо малюки побачать погані сни, то, звичайно, рано-вранці не прокинуться вони! Дін-ділі-дон! Підіймайтесь, друзі! Сни забудьте. Вам не можна зволікати. Дін-ділі-дол, хлоп'ята, дін-діл! На вас чекає накритий стіл. Хто спритніший – той одержить смачну їжу, а копунам – тільки травка та водиця з калюжі!

Ясна річ, гобіти поквапилися зайняти свої місця при столі (хоч у загрозу Тома вони не дуже й повірили); але покидати стіл не поспішали, аж поки він майже не спорожнів. Снідали без господарів. Тома можна було почути: він носився туди й сюди, чимось стукотів на кухні, бігав по східцях, наспівував на городі. Розкриті вікна кімнати виходили на захід, на сповиту туманом

долину. З очеретяного даху падали краплі. Гобіти ще не довершили сніданку, коли хмари закрили геть усе небо і пішов тихий, упертий дощ. За його завісою зникли і ліс, і пагорби.

Поки вони дивилися у вікно, звідкись зверху долинув до них голос Золотинки, немов він лився разом з дощем. Навіть не розібравши слів, вони зрозуміли, що це – дощова пісня. В ній була радість висохлої землі, що п'є довгоочікувану вологу, в ній була вся ріка, від гірського джерела до берегів далекого Моря. Гобіти слухали у захваті, а Фродо подумки дякував небесам за дощовиту погоду – це віддаляло годину розставання. Прокинувшись вранці, він відразу пригадав, що треба буде йти далі, і ця думка муляла йому серце; але тепер він не мав сумніву, що сьогодні нікуди вони не підуть.

Верховий вітер пригнав з заходу нові набряклі хмари, і тепер вони зливою впали на голі верхівки Могильних горбів. Навколо дому здійнялась водяна стіна. Фродо, стоячи біля відкритих дверей, спостерігав, як біла крейдяна доріжка обертається на молочну річку і тече, вся у бульбашках, униз, до долини. З-за рогу дому вибіг підтюпцем Бомбадил – він розмахував руками, ніби відганяючи дощ; і справді, коли він скочив на ганок, то був зовсім сухий, тільки черевики зняв та і засунув у куточок біля вогнища. Потім він всівся у найбільше крісло і покликав до себе гобітів.

– Сьогодні у Золотинки день прибирання, – сказав він, – осіннього прибирання. Як на вас, гобітів, занадто мокро – отже, поки що відпочивайте. Нині добрий день для довгої бесіди, для докладних розпитувань. І починати, на мою думку, краще Томові.

Багато чудових історій розповів тоді гобітам Бомбадил. То він говорив ледь чутно, немов сам до себе, то зненацька кидав на них погляд ясно-блакитних очей з-під густих брів. Часто мова його перетворювалася на спів, він схоплювався з крісла і пускався у танок. Він розповідав про квіти та бджіл, про звичаї дерев, про дивовижних мешканців лісу, лихих і добрих, дружніх і ворожих, про таємниці колючих хащ.

Слухаючи, гобіти поволі осягали життя лісу: він жив сам по собі, а вони дійсно були там чужинцями. Усі розповіді так чи інакше торкалися Старого Осокора; Фродо вгамував свою цікавість, навіть з лихвою, щоправда, ті відомості йому не сподобались. Том розкрив перед ними глибоко приховані думки дерев, часто темні й чужі, їхню ненависть до всього, що рухається на своїх ногах, гризе, ламає, кусає, рубає та палить – до тих, хто руйнує і захоплює. Ліс не дарма звався Старим, він був і справді дуже давній – останній клопоть просторих споконвічних лісів; у ньому ще жили, старіючи повільно, як сама земля, прабатьки дерев, що пам'ятають часи свого верховенства. За

довгі віки вони сповнились гордині, глибокої мудрості та злоби. Але найпідступніший та найнебезпечніший був Старий Осокір; серцевина його прогнила, а невитраченої сили залишилось чимало. Він умів керувати вітрами, й ті розносили його пісні та думи по всьому лісу, по обох берегах річки. Він жадібно висмоктував силу з землі та надсилав свої повеління по тонких корінцях під землею та по гілках, що тремтять у повітрі, поки його владі не підкорилися майже всі дерева, від Переплетені до Могил.

Несподівано Том облишив ліси й пішов, пішов – по молодих струмочках, по пінних водоспадах, де галька та валуни, де ущелини та рясні квіти у вологій траві – до самих Могил. Гобіти почули про Великі Кургани, про гробниці, що заросли травою, про кам'яні кола. Мекали вівці на пасовиськах. Підіймалися земляні вали та білі стіни. Фортеці вінчали вершини гір. Князі вели запеклі битви між собою, ковалі гартували нові мечі, й полум'яні виблиски юного сонця сяяли на ненаситних клинках. Перемоги змінювались поразками, башти руйнувались, фортеці палали, і вогонь здіймався до небес. Золото сипали купами на поховальні лежа королів та королев, і насипали над ними кургани, і замурували кам'яні двері; а потім усе заростало бур'янами. Знову паслись вівці, пощипуючи травичку, але невдовзі пустка знову запанувувала на горбах. З далекої далечини підіймалась тінь, і кістки ворушилися у могилах. Мерці бродили по курганах, брязкаючи намистом і перснями на пальцях, холодних, мов крига. Місячними ночами каміння прадавніх курганів стриміло з землі, мов зламані зуби.

Гобіти здригалися. До Гобітанії доходили чутки про мерців з Могил за Лісом. Але навіть біля мирного вогнища у безпечній далині слухати таке згодився б не будь-який гобіт. Затишно було в оселі Тома Бомбадила, але тепер четверо друзів мимоволі згадали, що дім його стоїть на підступах до тих жахливих горбів. Вони вже не стежили за розповіддю, неспокійно совались, обмінювались збентеженими поглядами. Коли ж вони знов почали слухати, Бомбадил вже залетів у думках до країн, невідомих та недосяжних їхньому не дуже розвиненому розуму; до тих часів, коли світ був просторіший і по Морю можна було допливти прямо до берегів Заходу; Том співав, як під зоряним небом прокинулися до життя прабатьки ельфів. Потім він раптом принишк, опустив голову, ніби захотів спати. Гобіти сиділи тихо, зачаровані; їм здавалось, ніби від пісні Тома вгамувався вітер, розтанули хмари, а день змінився на ніч і все небо всіяли білі зірки.

Чи день так минув, чи багато днів, Фродо не міг би відповісти. Він не відчував ні голоду, ні втоми, саме тільки безмежне здивування. Зірки сяяли у

вікні, небесна тиша, здавалося, огорнула дім. Нарешті Фродо, чогось наляканий тією тишею, обережно спитав:

– Хто ж ти, пане?

– Що-що? – перепитав Том, випростуючись у кріслі, і очі його зблиснули у напівтемряві. – Чи ти ще не запам’ятав, як мене звать? Чого ж тобі ще треба? Скажи, чи ти можеш бути сам собою – без імені? Втім, ти молодий, а я старий. Я – Старійшина, ось хто я. Запам’ятайте, друзі: Том старіший за ріки та ліси, Том пам’ятає перший дощ і перший жолудь. Він проклав стежки раніше, ніж з’явився Рослий Народ, він бачив, як прийшов малий народець. Він був тут до королів і до мерців. Коли ельфи, почувши клич, вирушили на Захід, Том уже був тут, задовго до того, як моря, що оточують світ, зімкнулись у кільце. Том пам’ятає сутінки під зоряним небом, коли світ ще не відав страху, світ до пришествя Чорного Володаря...

Легка тінь майнула за вікном, але гобіти не встигли придивитися; коли вони обернулись, у дверях вже стояла Золотинка, осяяна світлом: вона тримала свічку, заступивши її від протягу, і долоня її здавалася прозорою, немов біла мушля у сонячному промінні.

– Дощ скінчився! – сказала вона. – Свіжа вода тече з пагорбів у зоряному світлі. Тож давайте тепер сміятися і веселитися!

– А ще давайте їсти та пити! – вигукнув Том. – Після довгої розповіді горлянка геть пересохла, а хто слухав цілий день, напевне зголоднів!

Скочивши зі свого крісла, він схопив свічку з камінної полицки і засвітив її від тої, яку тримала Золотинка. Потім протанцював коло столу, стрибнув за двері і зник.

Повернувся він швидко з великою, добре навантаженою тацею. Том із Золотинкою удвох накрили стіл, а гобіти милувалися на них, сміючись: такі чудові були всі рухи Золотинки, такі смішні були витівки Тома. Але, виходячи та входячи до кімнати, рухаючись біля столу, вони не заважали одне одному, ніби разом виконували якийсь танець. Вмить їжа, посуд і свічники були розставлені як слід. Запалили свічки, білі та жовті, і Том уклонився до гостей.

– Вечеря готова, – сказала Золотинка, і тільки тоді гобіти помітили, що на ній сріблясте вбрання з білим поясом, а черевички мерехтять, мов риб’яча луска. А Том був у каптані, блакитному, як умиті дощем незабудки, і в зелених панчохах.

Той вечір був ще кращим, ніж вчорашній. Гобіти, зачаровані розповідями Тома, забули і про обід, і про вечерю, але, побачивши їжу, відчули такий апетит, немов голодували з тиждень. Які там співи чи розмови! Вони

зайнялись найповажнішою справою, але невдовзі повеселішали і радісно загомоніли.

Після вечері Золотинка співала їм свої пісні, ті, що весело починаються у височині та тихо сходять до мовчазних глибин, і перед гобітами зримо з'являлися безкраї озера та могутні ріки неозорої ширини; вдивляючись у них, вони бачили небо під ногами і відбитки зірок на дні, схожі на самоцвіти. Потім Золотинка побажала їм на добраніч і залишила їх біля вогнища. Але тепер Том, забувши про дрімоту, почав розпитувати гостей.

Виявилося, що він чимало знає про них, про їхні родини та й про всю історію Гобітанії, починаючи з таких давніх днів, що й самі гобіти не пам'ятали. Така обізнаність їх вже не здивувала; але як же вони вразилися, коли почули, що останні новини повідомив Бомбадилові не хто інший, як Чудернак; Бомбадил вважав його більш значною особою, ніж вони самі. – «Він міцно ногами стоїть на землі, а руки його натруджені, – сказав Том. – Він обдарований природною мудрістю, очі в нього гострі». Очевидно, Том спілкувався з ельфами теж – Гілдор у якийсь спосіб зумів передати йому звістку про втечу Фродо.

Том багато чого знав, а ще дуже спритно випитував, тому Фродо й не помітив, як відкрив йому свої думки про Більбо, свої страхи та надії відвертіше, ніж раніше Гандальфові. Том покивав головою, а коли почув про Чорних Вершників, очі його дивно заблищали.

– Покажи-но мені свій скарб! – раптом сказав він, перервавши його розповідь; Фродо, як не дивно, слухняно витяг з-під коміра ланцюжок, зняв Перстень і відразу подав Томові.

Здавалося, він побільшав, поки лежав на широкій засмаглій долоні Бомбадила. А той підніс його до ока і засміявся. На мить перед гобітами постало видовище разом страшнувате й безглузде: яскраве синє око у золотому колі. Потім Бомбадил надів його на палець і наблизив до свічки. Гобіти спершу нічого не втямили, а потім зойкнули: Том нікуди не зник!

Том розсміявся знов, підкинув Перстень – і той, блиснувши, щез! Фродо скрикнув, але Том уже простяг йому Перстень, посміхаючись, як фокусник, що позичив у глядача дрібничку, щоб показати фокус.

Фродо з підозрою оглянув Перстень. Він ніяк не змінився, у всякому разі на вигляд, і важив стільки ж – Фродо завжди здавалось, що для своїх розмірів він занадто важкий. Але хтось немов нашіптував йому переконатися, чи це той самий Перстень. Йому не дуже сподобалося, як легковажно Том поводить з Перснем, який, навіть на думку Гандальфа, був такий могутній.

А Бомбадил вже розповідав забавну баєчку про чудернацькі звичаї борсуків. Фродо скористався нагодою – і надів Перстень.

Меррі звернувся до нього з якимось запитанням, підскочив і приглушено скрикнув. Фродо відразу заспокоївся: отже, Перстень той самий, бо Меррі явно не бачив родича і витріщався, переляканий, на крісло. Фродо підвівся й став обережно пробиратися від каміна до дверей.

– Гей, друже! – у цю ж мить покликав Том, дивлячись прямо на нього своїми блискучими очима. – Фродо! Гей! Ходи сюди! Чи ти далеко зібрався? Я ж бо ще не сліпий. Скидай-но свій перстеник! Без нього ти маєш кращий вигляд. Покинь вже ту дурну гру, сідай поближче до мене. Ми ще не обговорили, що вам робити завтра вранці. Старий Бомбадил має показати вам, яким шляхом ви мусите йти, щоб не заблукати!

Фродо засміявся (намагаючись приховати ніяковість), зняв Перстень і повернувся на своє місце.

Тоді Том сказав їм, що можна розраховувати на сонячний ранок, добрий для мандрівників. Але прокинутись доведеться дуже рано: тутешня погода така ненадійна, що навіть Том не міг щось передбачити наперед – вона змінювалась швидше, ніж він встигав надіти куртку. «Над погодою нема господаря на землі», – сказав він.

Він порадив іти майже точно на північ по західних, низьких схилах пагорбів; тоді вони можуть дістатися до Східного Тракту протягом одного дня, не заходячи до Могильників. Боятися нема чого, треба тільки не забувати, куди та для чого подорожуєш.

– Тримайтеся зеленої трави. Не торкайтеся до старих каменюк, не лізьте до оселі холодних мерців, бо навряд чи вистачить вам на те сили й відваги!

Він повторив цю пораду кілька разів і додав, що Могильники краще обходити з заходу, коли вже доведеться їм туди потрапити. Потім він проспівав віршика на той випадок, якщо завтра з ними скоїться якась біда чи взагалі знадобиться допомога, і примусив гобітів завчити його напам'ять:

Томе, Томе Бомбадил, радістю у серці,
Чистим пломенем вогню, лісовим джерельцем,
Вітром, квітами весни, листям осокорів,
Нам надію поверни, поможи у горі!

Коли гобіти запам'ятали слова і проспівали разом з ним, він, сміючись, поплескав кожного з них по плечах та, узявши свічки, провів їх до дверей спальні.

Розділ 8. ІМЛЯ НАД МОГИЛЬНИКАМИ

Тієї ночі ніякі шуми не порушили їхнього спокою. Але Фродо чув, чи уві сні, чи наяву, тихий спів; пісня розливалася, немов вранішнє світло, приховане завісою дощу, повільно зростала, аж поки завіса стала сріблястою, прозорою, як скло, а потім розсунулась, і відкрилася далека зелена країна, осяяна сонцем на сході.

Видіння зникло, і Фродо прокинувся; Том походжав по кімнаті, насвистуючи, схожий на дерево, де знайшла притулок зграйка птахів, і сонце простягало перші навкісні промені крізь відкрите вікно. Надворі все було зелене та золоте.

Поснідали, як і вчора, без господарів. Настав час прощатися, і на серці у гобітів стало важко, хоча ранок вродився ясний, прохолодний, під чисто вмитим блідо-блакитним наметом осіннього неба. Віяв свіжий вітерець; поні, забувши про звичну незворушність, басували, нетерпляче переступали ногами та пирскали. Том вийшов на ганок, помахав капелюхом і, пританцьовуючи, порадив гобітам поквапитися та вирушати якнайшвидше.

Вони посідали верхи на поні і поїхали по доріжці, що йшла під укіс північним боком пагорба. Щоб піднятися на перший крутий уступ, вони мусли спішитися, і тут Фродо зупинився.

– Золотинка! – вигукнув він. – Прекрасна пані у зелені й сріблі! Ми не бачили її з учорашнього вечора і не попрощалися!

Він так засмутився, що ладен був повернутися, але раптом чистий голос покликав його зверху. Там, на вершині пагорба, вони побачили Золотнику. Її волосся, вільно розмаяне по вітру, мерехтіло блискітками проти сонця. Вона танцювала, і навкруги неї розливалася сяйво, подібне до блиску роси на траві.

Гобіти кинулися бігцем до вершини, зупинились перед нею, захекані, і вклонилися. Золотинка, махнувши рукою, вказала їм на землі, залиті вранішнім світлом. Тепер від туманного серпанку не було й сліду, і добре виднівся той лисий верх, де вони вчора спробували роздивитися, зелений в оточенні темних дерев. Туди, на захід, тяглася низка лісистих горбів, зелених, жовтих та рудих, а за ними ховалась долина Брендівіни – далі на південь її закрут ледь лиснів поза стрічкою Осокорки – місця, гобітам зовсім невідомі. На північ, за горбами, що поступово нижчали, стелилась низина, сіро-зелена та брунатна; вона танула у неясній далечині. На сході один за одним підносились Могильники, зникаючи з виду, і тільки білий виблиск на крайнебі ворухив у пам'яті розповіді про високі й далекі гори.

Дихнувши на повні груди свіжим повітрям, друзі відчули, що їм не страшні ніякі перешкоди: два чи три стрімких кидки, і вони досягнуть мети. Для чого ж боягузливо трястися по нерівному краю пасма горбів, коли можна було б стрибати безжурно, як Том, по кам'янистих схилах прямо до Тракту!

Але Золотинка повернула їх до дійсності. «Поспішайте, добрі друзі! – сказала вона. – Та не забувайте про свою мету! Йдіть на північ, тримаючи вітер на лівому плечі, та хай будуть благословенні сліди ваші! Поспішайте, поки світить сонце!» Звернувшись до Фродо, вона додала: «Прощавай, друже ельфів! Я радію, що зустрілася з тобою!»

Фродо не знайшов, що відповісти. Він низько вклонився, скочив у сідло і повільно поїхав униз по спадистому схилу; всі інші попрямували за ним. Дому Бомбадила, долини Лісу вже не було видно. Поміж горбами повітря зігрілося, від землі йшли сильні й пряні пахощі трави. Діставшись до низу лощини» вони обернулись і знов побачили Золотинку -. маленьку тонку постать, ніби квітку під небом; здійнявши руки вгору, вона дивилася їм услід. Коли вони озирнулись, вона оклинула їх, помахала рукою і зникла за пагорбом.

Спочатку вони обійшли той зелений пагорб, проминули другу долину, глибшу та ширшу» а далі горби пішли низкою, і мандрівникам доводилося то залазити на пагорки, то спускатися з довгих схилів. Не було там ні дерев, ні води, тільки кучерявий, пружний дерен і тиша, лише вітер посвистував десь високо, та звідкись з неба лунали зрідка крики самотніх незнайомих птахів. Сонце піднялося вище, зробилося спекотно. Долаючи черговий схил, вони раз у раз відчували, як слабшає вітер; Коли далеко на заході промайнув ліс, його немов димом оповило – з кожного листочка й кореня знову випаровувалась волога. Небосхил тепер огортав серпанок, а над ним небо стало ніби твердим, густо-синім.

Опівдні гобіти опинилися на горбі з широким пласким верхом, на зразок тарілки з валом по краю. Повітря там застигло нерухомо, небо нависло прямо над головами. Подорожани перетнули заглибину і, подивившись на північ, з радістю визначили, що їм залишилося йти менше, ніж очікували. Зрозуміло, у спекотному мареві легко помилитися, вимірюючи відстань, але ряд пагорбів, поза сумнівом, уже наближався до кінця. Понизу тяглась на північ довга долина, за нею вигулькнули два стрімких узгір'я, переділені вузьким виярком, а далі починався низькоділ, обмежений якоюсь темною смугою.

– Це дерева, – сказав Меррі. – А за ними має бути Тракт. Від самого мосту він обтиканий з обох боків деревами. Кажуть, ніби у давні часи хтось їх посадив.

– Гарзд! – сказав Фродо. – Якщо й далі так піде, то ми пройдемо повз Могильники ще засвітла. Там уже й знайдемо місце, де ночувати.

Щоправда, обернувшись на схід, він дещо засмутився: там пагорби були високі і грізно нависали над головами; кожний з них вінчали зелені кургани, а де-не-де стриміло ще й могильне каміння, немов ошцурені ікла.

Вони поспішили відвернутися від того смутного видовища і повернулися до круглої улоговини. Самотній камінь посередині майже не давав тіні. Звичайний, необроблений камінь, але він все ж здавався поважним, немов позначав якусь межу чи попереджав про таємну погрозу. Але гобіти сильно зголодніли, а сонце в полуденну годину сяяло щосили – чого ж їм було боятися? Отже, вони притулилися відпочити під каменем. Він був прохолодний, сонце його чомусь не нагріло; але у таку спеку це було навіть приємно. Попили, поїли – кращого обіду на свіжій повітрі й не забажаєш: бо ж Том щедрою рукою забезпечив їх харчами. Розвантажені поні походжали неподалік, поскубуючи травичку.

Довго їхали того дня верхи, забагато з'їли, а ще сонечко гріло, та пахтіли трави, та довгенько лежали вони, дивлячись у небо, – ось так і ускочили у халепу. Спати вони не збиралися, але поснули, а потім їх ніби підкинуло від неясної тривоги. Камінь, все ще холодний, відкидав довгу бліду тінь, що накрила гобітів. Бліде й водянисте сонце ледь помітно світило понад західним краєм улоговини, де вони лежали; а з інших боків стіною стояв густий, білий і студений туман. Повітря застигло й гнітило серце. Поні збилися до купи, головами одне до одного.

Налякані гобіти погідскакували і метнулися до західного краю. Але й там було те ж саме: сонце швидко поринуло у туманне море, залишивши після себе лише сірі сутінки. А туман все підіймався, поки не злився у купол над головами мандрівників: вони тепер були замкнуті у напівтемній залі, що спиралася, мов на стовп, на могильний камінь посередині.

Вони відчули, що потрапили в пастку, але все ж таки не зовсім занепали духом. Дорога була недалеко, вони пам'ятали, як її знайти. У всякому разі, улоговина з тим каменем їм настільки не сподобалась, що вони й хвилинки зайвої не хотіли там залишатися. Хоч руки в них змерзли, вони зібралися у подальшу путь дуже хутко.

Невдовзі вони вже спускалися вервечкою довгим північним схилом крізь туман, ведучи за собою поні. Чим нижче, тим холоднішим та вогкішим ставав туман, волосся гобітів змокло і прилипло до чола. У самому долі стало так холодно, що вони мусили дістати плащі з каптурами, і на них відразу почали осідати великі сиві краплини. Гобіти знов сіли верхи на поні і поволі рушили

уперед, визначаючи напрямок по вигинах ґрунту. Якби їм пощастило знайти той виярок на північному кінці долини, що його вони вранці бачили зверху, далі можна було б уже не дбати про напрямок – йдучи приблизно прямо, рано чи пізно вони б надібали Тракт. Що робити потім, вони поки що не думали, але сподівались, що, може бути, за межами Могильників туман розійдеться.

Посувалися дуже повільно. Щоб не заблукати та не розійтись на різні боки, вони їхали один за одним – Фродо попереду, Сем відразу за ним, а потім вже Пін та Меррі. Долина тяглась без кінця. Раптом Фродо побачив щось обнадійливе: крізь туман ввижалася темна пляма, отже, північний кінець Могильників уже близько. Тепер здолати ворота, й вони вільні.

– Вперед! За мною! – крикнув він не обертаючись і прискорив ходу. Та надія його швидко змінилася на подив і тривогу: темні плями стали виразнішими, але якось скоротилися, аж ось над ним нависли величезні зловісні камені, що хилилися один до одного, немов опори невидимих дверей. Нічого схожого на це вони вранці не бачили.

Фродо вже майже проїхав повз ті камені, аж раптом збагнув це; у ту ж мить його оточив густий морок. Поні позадкував і захрипів. Фродо звалився з сідла, підвівся на ноги, роздивився довкола – і нікого не побачив[^]

– Сем! – покликав він. – Пін, Меррі! Йдіть-но сюди! Де ж ви плентаєтесь?

Відповіді не було. Фродо злякався і побіг назад, відчайдушно волаючи: «Сем! Сем! Меррі! Пін!» Поні підстрибнув і щез у тумані.

Фродо стояв під великими каменями, напружено вдивляючись у морок. Звідкись здаля, зліва, вчувався йому – може, тільки в уяві – поклик: «Фродо! Еге-гей! Фродо!» Він кинувся туди крізь імлу і відразу попав на крутий підйом.

Дряпаючись угору, він кричав і кликав дедалі розпачливіше, але довго не чув відповіді, поки, нарешті, зверху не долинуло слабке: «Фродо! Сюди!», а потім: «Допоможи!», та ще, та ще раз, поки останнє «Допоможі-і-іть!» не скінчилося довгим стогоном, та й той раптом увірвався. Фродо поспішав щодуху, але у нічній імлі неможливо було точно визначити, де саме кричали. Він міг тільки лізти та лізти далі вгору.

Нарешті він намацав ногою рівну землю і зрозумів, що дістався до вершини. Він страшенно втомився, весь упрів, але тремтів, ніби змерз. Було зовсім темно.

– Та де ж ви? – жалібно вигукнув він.

Ніхто не відповів. Фродо прислухався даремно. Зненацька його пройняло сильним холодом – піднявся крижаний вітер. Погода змінилася. Туман почав розриватися на клоччя та клапті. Подих з вуст виходив парою, ніч немов повітлішала. Поглянувши вгору, Фродо з подивом побачив, що хмари

швидко летять небом, і зірки зазирають у розриви між ними. Вітер посилювався і почав посвистувати у траві.

Раптом Фродо почув приглушений крик і знову кинувся шукати друзів; у ту ж мить туман розкрився, немов завіса, відкривши чисте зоряне небо. З першого ж погляду Фродо зрозумів, що стоїть на південному краї тієї вершини, на яку він заліз з півночі. Пронизливий вітер дув зі сходу. Справа темною брилою проступала на небосхилі, закриваючи зірки, кругляста покрівля прадавньої гробниці.

– Де ж ви? – знову скрикнув Фродо сердито і перелякано водночас.

– Тут! – промовив утробний голос, немов з-під землі, – Я чекаю на тебе!

– Ні! – вигукнув Фродо, але не ворухнувся. Коліна під ним підігнулися, він припав до землі, але нічого не вдіялось йому і тиша не порушилась. Тремтячи, Фродо підвів очі: над ним нахилилась висока чорна тінь. Очі, бліді, як далекі вогні, немиготно вирячилися на нього. Потім рука, міцна, як залізо, але ще холодніша, схопила Фродо. Все тіло його пронизав крижаний холод, і більше він нічого не відчував.

Опритомнівши, Фродо спершу пригадав лише ту останню жахливу мить. Потім збагнув, що потрапив до Могил. Мерці, що не зазнали упокоєння, схопили його; скутий злими чарами, про які вдома ледь насмілювались оповідати пошепки, він не міг визволитися. Навіть поворухнутися він не відважився і лежав, як його поклали: спиною на холодному камінні, з руками, схрещеними на грудях.

Але хоч який великий був той страх, що ним була пройнята підземна пільма, він раптом пригадав Більбо, його історії, прогулянки дорогами Краю, бесіди про походи та пригоди. В серцях навіть найогрядніших та найбоязкіших гобітів прихована (щоправда, дуже глибоко) іскра мужності, і спалахує вона, коли настає остання, безвихідна крайність. А Фродо ж не був ані занадто огрядним, ані боязким – правду кажучи, і Більбо, й Гандальф вважали його (хоч він того й не знав) кращим гобітом Краю. Він подумав, що пригода підійшла до кінця, до жахливого кінця, але ця думка лише надала йому жорсткості. Фродо весь напружився, мов для рішучого стрибка; він більше не відчував себе безпорадною жертвою.

Поки він лежав так, мізкуючи та переборюючи власну слабкість, навколишня пільма почала змінюватися на мертвотне зеленувате світло. Спочатку Фродо нічого не міг розібрати, світло йшло ніби від нього самого, від підлоги, і ще не досягло ані стелі, ані стін. Він повернув голову і в тім холоднім сьйві побачив поряд Сема, Піна та Меррі. Вони лежали, розпрямившись, на спині, одягнені в біле, з блідими, аж синіми лицами.

Навколо них розсипані були речі, видно, золоті, але у неживому світлі позбавлені гарячого блиску й краси. На головах гобітів були віночки, на грудях – золоті ланцюги, пальці унизані перснями. Меч лежав при стегні у кожного і щит біля ніг. А до горла всіх трьох був приставлений один довгий оголений меч.

Несподівано звідкись з невимірної далечини долинуло нерозбірливе бурмотіння. Незмінно похмуре, воно звучало то голосніше, то тихіше, тягнулося тонкою ниткою зверху, глухим стогоном неслося з-під землі. З суцільного потоку сумовитих; але жахливих звуків раз у раз вибивалися пасма слів, тужливих, жорстоких та нещадних. Ніч, позбавлена ранку, холод, що тужить за теплом, проклинали те, що втратили. Фродо до кісток пройняв озноб. Потім пісня стала виразнішою, і Фродо, замираючи від жаху, розібрав заклинття:

Мерзне серце, мерзнуть кості,
Кам'яна готова постіль,
Спать лягайте на віки.
Не прокинетесь, аж згасне
Сонце й місяць в небі яснім,
Чорний вихор вб'є зірки.
Засинайте тут на златі,
Прийде тьма владарювати,
Руку простягне над світом усім,
Над землею зів'ялою й морем мертвим. *(Переклад А.Немірової)*

Фродо почув позаду шурхіт і шкрябання. Він підвівся на лікті й побачив, що широка галерея, де всі вони опинились, майже відразу звертає за ріг. З-за рогу тяглась, намацуючи дорогу, довга рука; пальці її перебирали підлогу, підкрадаючись до Сема, що лежав скраю, – до руків'я меча у нього на грудях.

Спершу Фродо справді ледь не скам'янів, але потім його охопило шалене прагнення врятуватись. Якщо надіти Перстень, мертв'як, може, й не здолає його, й-він якось вибереться звідси. Він уявив собі, як бігтиме, оплакуючи Меррі, Піна та Сема, зате сам вільний і живий. Гандальф згодиться, що нічого іншого йому не залишилося...

Але заклинття ще не настільки відняло в нього відвагу, щоб покинути друзів просто так. Вагаючись, борючись із самим собою, він почав був мацати у кишені, а тим часом рука підкрадалася все ближче. Раптом рішучість Фродо зміцніла, він схопив короткого меча, що лежав поруч, перегнувся якомога далі через тіла своїх супутників і щосили рубонув по зап'ястку повзучої руки. Та зламалася, але в ту ж мить меч також тріснув навпіл біля рукоятки. Пролунав

зойк, світло згасло. У темряві прокотився глухий рик. Фродо впав просто на Меррі і торкнувся його заледенілого обличчя. І відразу ж в думках його промайнув спомин, що згас, коли він потрапив до імлі, про будиночок на схилі пагорка та про пісні Тома. Пригадав він ще й віршик, якого навчив їх Бомбадил. Ледь чутно, задихаючись, почав він: «Томе, Томе Бомбадил...», і тоді голос його залунав живо й сильно, і відбився від темного склепіння, немов луна сурм та барабанів:

Томе, Томе Бомбадил, радістю у серці,
Чистим пломенем вогню, лісовим джерельцем,
Вітром, квітами весни, листям осокорів,
Нам надію поверни, поможи у горі!

Запала глибока тиша – Фродо чув, як каната його серце. Миттєвість перетворилася на вічність, аж нарешті він почув далеку, мов крізь стіни і товщу землі, але ясну відповідь:

Бомбадил – молодець, веселун великий.
Синій в нього каптанець, жовті черевики.
Пісенькам його дана сила чарівнича.
Згине мороку мана – лиш його покличте.

Загриміло, падаючи, якесь каміння, і промінь світла – справжнього денного світла – впав на Фродо. В кінці галереї, біля ніг Фродо з'явилась діра, а в ній, як у рамі, – голова Тома Бомбадила, з пір'ям на капелюсі, все як слід. День освітив також обличчя трьох нерухомих гобітів, і вони відразу порожевіли. Тепер вони, здавалося, просто міцно сплять.

Том зняв капелюха, зігнувся і проліз крізь діру, наспівуючи:
Згинь, мертвото, геть з очей в сонячній промінні!
Геть, маро, розсійся вщент, мов туман осінній!
Згинь, забудься, розточись, розлетись за вітром!
Не являйся із могил, доки й сонця світу!

Хтось заскиглив у глибині підземелля, і дальній кінець галереї з гуркотом завалився. Здійнялося довге волаання, замерло у невідомій далечині, і все стихло.

– Агов, друже мій Фродо, – сказав Том, – час вибиратися до сонечка, на травичку! Допоможи-но мені витягти їх!

Удвох вони винесли Меррі, Піна та Сема. Виходячи з підземелля востаннє, Фродо помітив у завалі розсипаної землі відрубану кисть руки – вона ще смикалась, як недобитий павук. Том наслідок увійшов туди сам, довго щось топтав, швиргав і нарешті з'явився з величезним оберемком скарбів – золотих, срібних, спижевих та мідних. Були там і ланцюжки, і

намиста, і пряжки з дорогоцінним камінням. Він видерся на верхівку кургану, кинув усе це на траву і застиг з капелюхом у руці; вітер куйовдив його волосся, а він, поглянувши униз, на непритомних гобітів, сказав виразно і владно:

Прокидайтесь, малюки, сонця ясне коло
Хай зігріє залюбки тільця захололі!
Потупцюйте по траві босими ногами –
Розточилась ночі тінь, впала темна брама.

Як же зрадів Фродо, коли друзі його заворушилися, стали потягатися, протирати очі і нарешті звелися на ноги. Очманіло озируючись, вони побачили спершу Фродо, потім Бомбадила на покрівлі могильника, потім почали придивлятися до себе – в білому лахмітті, з віночками на головах, в поясах ясного золота, в дзвінких підвісках...

– Та що ж це таке насправді? – почав було Меррі, коли намацав рукою золотий обруч, що впав йому на лоба. Але відразу ж затнувсь, тінь майнула по його обличчю, і він заплющив очі. – О; пам'ятаю, все пам'ятаю! – глухо промовив він. – Військо з Карн-Думу напало на нас вночі, і ми не встояли... О! Спис вп'явся у моє серце! – Він притис руки до грудей і потряс головою. – Ні, ні! Що це я таке верзу? Я спав? Куди ми потрапили, Фродо?

– Ми трохи не потрапили до могили, – сказав Фродо, – але зараз не хочу говорити про це. Поміркуймо краще, що тепер робити. Нам треба йти далі!

– У такому вбранні, пане? – сказав Сем. – А куди моя одежина поділася? – Він скинув віночок, пояс і персні на траву й розгублено озирався, бо не бачив поблизу свого плаща, штанів та куртки.

– Можеш не шукати, – сказав Том, зіскочивши з гробниці, і пішов танцювати коло гобітів. Так весело витанцьовував він, мовби нічого страшного не слалось, і вони, подивившись на нього, відразу заспокоїлися.

– Що ти маєш на увазі? – спантеличено спитав Пін. – Чом би нам не пошукати?

– Ви зуміли повернутися до сонця з-під землі, – відповів Том. – Тож не сумуйте за шматтям, це вже ніяка не біда! Краще радійте, що живі, та скоріше дайте сонцю зігріти й ваші душі, й змерзлі тіла! Геть могильне лахміття! Побігайте голяка, поки я погуляю довкола, може, що й принесу!

Він застрибав униз, голосно свистячи і щось вигукуючи. Фродо бачив, як він побіг по зеленому видолинку між горбів, насвистуючи та наспівуючи:

Гайда! Поні де? Де ви заблудили?
Непосиди-малюки, коні норовливі.
Гостровух і Мудроніс, Пишнохвіст, Брикливий,
Мій маленький Білоніг і Товстунчик милий!

Так співав він, бігаючи, та ще й підкидав і ловив свій капелюх, аж нарешті зник за горбиком; але ще довго вітер, що тепер завернув на південь, приносив вигуки: «Егей-да! Гей-да-да!».

Сонце знов пригрівало. Гобіти побігали по траві, як звелів Том, потім полягали відпочити з тією насолодою, яку зрозуміє кожен, хто в одну мить перелетів від суворої зими у теплі краї чи після довгої хвороби піднявся з постелі й відчув, що день знову повен надії.

Коли Том повернувся, помітно пожвавішали і гобіти, і їхній апетит. По-перше, над краєм горба виріс знайомий капелюх, потім сам Бомбадил, а за ним слухняною вервечкою – шестірка поні: п'ятеро їхніх власних, а шостий – без сумніву, Товстунчик – він був більший, гладкіший і старший за всіх інших. Зрозуміло, що Меррі, коли купував їх, дав їм зовсім інші Прізвиська, але вони охоче відкликалися й на нові, Томові, так воно й залишилося.

Том покликав конячок, одну за одною, і вони, перейшовши через гребінь, ставали рядком перед своїми господарями. Том поклонився гобітам:

– Ось вам ваші поні! Вони набагато розумніші (у свій спосіб), ніж ви, непутящі гобіти – глузд здоровий мають в носі, і здаля небезпеку чують та відразу ж утікають, а ви прямісінько до пастки влізли. Даруйте їм, що втекли, бо найвірніші з поні неспроможні витерпіти жах Мерців. Але вони вас не забули – погляньте, в'юки цілі!

Тепер Меррі, Сем та Пін могли перевдягнутися, – щоправда, в запасі вони мали лише теплий одяг на зиму, і їм скоро стало жарко.

– А Товстунчик звідки узявся? – спитав Фродо.

– Він мій, – відповів Том. — Мій малий четвероногий друг. Втім, я рідко їжджу верхи, тож він блукає всюди, де хоче. Поки ви у нас гостювали, ваші поні з ним заприятелювали. І коли їм стало страшно вночі, вони до друга й примчали, віднайшли його чуттям. Він зумів їх заспокоїти. Але тепер, друже Брикинс, на тобі поїде Том. Бо ж до Тракту шлях ще довгий, малючки, бач, всі верхи, що ж то буде за бесіда, якщо пішки піду я!

Гобіти зраділи і стали дякувати Томові, а він, сміючись, відповідав, що не матиме спокою, доки на власні очі не впевниться, що великі майстри блукання по нетрях щасливо перейшли за межі його земель. «Справи чекають на мене, – сказав він, – там пісень заспівати, там попрацювати, та ще побалакати, погуляти, доглянути, щоб був порядок у лісі. Том не може завжди бути наготові, щоб стовбури розкривати чи кургани руйнувати. Велике господарство у Тома, а ще й Золотинка жде вдома!»

Судячи з сонця, було ще зовсім рано, не більше десятої, і гобіти відчули, що хочуть снідати. Востаннє вони підживлювались під тим клятим каменем

на кургані учора вдень. Тепер потрошили всі запаси, що відкладали до вечері, та разом з тим і усе, що Том привіз з собою. Щодо Обставин та гобітанських звичок те снідання не назвали б розкішним, але все ж таки їм значно покращало. Поки гобіти їли, Том повернувся до кургану і розібрав купу скарбів. Більшу частину він склав блискучою купкою і сказав: «Хай лежить. Хто перший знайде, той нехай і володіє – птах чи звір, людина чи ельф, чи будь-яка добра душа». Тільки у такий спосіб можна було зняти закляття з могили та навіки вигнати мерців. Собі він узяв лише брошку з синіми камінчиками, що переливалася, мов крила метелика. Довго дивився він на неї, ніби щось пригадуючи, хитав головою, нарешті сказав:

– Та, що носила її на плечі, була напрочуд гарна... Чудовий дарунок цей буде до вподоби моїй дорогій господині! Довго лежала ця іграшка під сирою землею – тепер її буде носити Золотинка на пам'ять про минуле життя та красу!

Для гобітів він вибрав кинджали майстерної роботи; довгі, мов вузькі листки, клинки прикрашав візерунок з червоно-золотистих змійок, а піхви з якогось невідомого металу, легкого й міцного, вкривали вогнисті самоцвіти. Чи то від якихось невідомих властивостей тих піхов, чи від чар могильних, клинки блищали, не торкнуті часом, не притупилися, не поіржавіли.

– Для гобітів ці довгі ножі стануть за мечі, – сказав Том. – Коли ви покидаєте Край, то чи на північ підете, на схід чи південь, гострий клинок в небезпечних мандрах буде вам найвірнішим другом!

Потім він пояснив їм, що ці кинджали кували багато років тому майстри-нуменорці, вороги Чорного Володаря, але їх здолав злий правитель Карн-Думу із землі Ангмарської.

– Мало хто нині пам'ятає про них, – промурмотів Том, – про нащадків вождів забутих, але ще блукають по світі самотні слідопити. Не відає безжурне мале плем'я, хто береже його спокій...

Гобіти не зрозуміли його, але поки він говорив, їм ввижалася, немов крізь далечінь віків, простора й похмура площина, і по ній рухалися люди, високі, засмучені, з ясними мечами, а в останнього з них над головою сяяла зірка. Потім видіння зникло, і знову вони зраділи, що сонечко їх зігріває.

Час було збиратися. Мандрівники спакували торби, навантажили поні; нову зброю причепили до поясів під куртками; вона заважала і здавалася зовсім зайвою: на початку походу гобіти й уявити собі не могли, що діло дійде до битв...

Нарешті вирушили. Поні звели з горба, тримаючи за вуздечку, а потім, сівши верхи, швидко поїхали долиною. Озирнувшись, вони побачили, як

горить жовтогарячим полум'ям купа золота на вершині покинутого кургану. Але невдовзі сусідній горб заступив його.

Скільки Фродо не озирався на всі боки, так і не знайшов тих страхітливих чорних каменів; незабаром вони доїхали до північного проходу і повз нього виїхали на розлогу рівнину. Як же приємно було їхати, коли Бомбадил весело трюхав поруч на своєму Товстунчику, котрий виявився набагато прудкішим, ніж можна було припустити з його гладкості. Том співав не вгаваючи, але все якісь нісенітниці, а може, то була якась давня, невідома гобітам мова, створена, щоб висловлювати радість і захват?..

Посувалися хутко, але незабаром з'ясували, що шлях до Тракту набагато довший, ніж здавалося. Краще б їм було вчора не спати удень, бо навіть без пригод і за гарної погоди не встигли б дістатися туди раніше, ніж опівночі. Темна смуга, що її вони бачили зверху, – то були не дерева, а чагарник. Він ріс густо уздовж глибокого рову з крутим валом на другому боці. Том пояснив, що колись, дуже давно, рів той служив кордоном королівства; щось смутне, мабуть, було пов'язане з тим місцем у його пам'яті, бо він принишк і більше нічого не додав.

Спустившись у рів, видряпалися по насипу, що просідав під ногами, до валу, а далі Том звернув на північ. Місцевість тепер тягнулась широка, рівна, подорожани прискорили ходу, але сонце вже висіло зовсім низько, коли гобіти нарешті помітили попереду ряд високих дерев і збагнули, що після стількох несподіваних пригод незабаром досягнуть довгоочікуваного Тракту. Пустили поні клусом ще на півмилі – і ось вони вже зупинилися у затінку під деревами край дороги. Тракт ледве виднівся у сутінках попід високим схилом. Тут він ішов майже точно з південного заходу на північний схід, а праворуч круто спускався до чималого видолинка. Глибокі колії геть поорали дорогу, а ще вкривали її сліди нещодавньої зливи – великі калюжі та вимоїни.

Подорожні спустилися по схилу і озирнулися. Ніде нікого.

– Ось вже ми й на місці, – сказав Фродо. – Виходить, що, йдучи навпростець через Ліс, ми згаяли лише два дні, та, може, це й на краще – Ті могли загубити слід!

Друзі злякано вирячилися на нього. Вони зовсім забули про Чорних Вершників, поки йшли Лісом – думали тільки, аби дістатися до Тракту; а тепер Тракт лежав перед ними, але саме тут на них чигала небезпека. Збентежені, вони ще раз озирнулись, але дорога була, як і раніше, темна й безлюдна.

– То ти вважаєш... вважаєш, – нерішуче спитав Пін, – що ті поганяться за нами сьогодні ввечері?

– Ні, мабуть, не сьогодні, – відповів Том Бомбадил, – може, й не завтра. Але точніше не скажу. Що діється на схід звідси, я погано знаю. А вже вершникам з далекої Чорної землі Том тим паче не хазяїн.

А все ж таки гобітам хотілося, щоб він ще й далі їхав з ними. Якщо взагалі хтось здатний здолати Чорних Вершників, то це Бомбадил – вони це добре відчували. Вони мали покинути свої землі і пройти по країні зовсім незнаній, про яку лише натякали легенди Краю, і туга за рідним домом охопила їх. Глибоке відчуття самотності та втрати стисло їхні серця. Вони мовчали, щоб хоч на хвилинку віддалити розставання, і не відразу почули, як Том бажає їм бадьорості, доброї вдачі та радить їхати без перерви до самого смерку.

– Том дає вам добру пораду, до ранку цього вистачить, а вже далі хай вам щастить! Десь за чотири милі звідси на горі стоїть селище, зветься воно Бригора. Там знайдете старий заїзд, «Грайливий Поні», заночуйте, а вранці негайно вирушайте. Будьте хоробрі, але обережні! Носа не вішайте у нещастях і сміливо йдіть назустріч долі!

Як вони не прохали його проїхати з ними хоча б до того заїзду, щоб випити на прощання, він сміявся і відмовлявся:

– Землі Тома кінчаються тут, він межі не перейде. Том має дім і чимало справ, Золотинка вже його жде!

З тими словами він крутнувся, підкинув у повітря свій капелюх, скочив на Брикинса і поскакав геть, виспівуючи щось серед наступаючої темряви.

Гобіти піднялися на укiс і дивилися йому услід, поки він не зник з їхніх очей.

– Шкода, що довелося розстатися з майстром Бомбадиллом, – сказав Сем, – Оце вже дивак з диваків! Навряд чи ми скоро зустрінемо кого-небудь ще кращого, вже не сказати – дивнішого. Але, щиро кажучи, я б до того, як він назвав, «Грайливого Поні» залюбки навідався. Може, це щось схоже на нашого «Зеленого Дракона»? А що за народ мешкає в Бригорі?

– Є й гобіти, і здоровили, – відказав Меррі. – Вважаю, що там буде майже як вдома. «Поні» – у всіх відношеннях порядний заклад. Наші туди час від часу заїжджають.

– Отож, кращого й не пожадаєш, – сказав Фродо. – А все ж таки це вже не Край. Не забувайте, що ви не вдома! І, будь ласка, запам'ятайте всі до одного: прізвисько Торбинс вживати не можна! Якщо вже прийдеться якось назватися, то я... скажімо, Підкопай.

Вони знов сіли на поні і мовчки поїхали по Тракті, що вже вечорів. Швидко споночило, а вони то обережно спускались по схилу, то підіймалися знов на гору, поки не помітили попереду мерехтіння вогників.

Чорним трикутником стриміла проти неба висока гора, заступаючи їм цілях, а на західному схилі її гніздилося велике селище, притулене до схилу. Мандрівники відразу поспішили туди, і ні до чого вони у той час не поривалися, крім тепла вогнища та міцних дверей, щоб зачинити їх, залишивши ніч надворі.

Розділ 9. ПІД ВИВІСКОЮ «ГРАЙЛИВОГО ПОНІ»

Бригора – то головне селище невеличкої населеної області, що лежить, немов острів, посеред лісової пустелі. Були там ще Загай по той бік гори Бри, від якої власне здобуло назву селище, Балок у глибокій долині дещо далі на схід і Далекі Дуги на окраїні Дужого Лісу. Поля і розчищені діброви оточували Бригору та села смугою завширшки лише кілька миль.

Мешканці цієї області мали темне волосся, кремезну статуру, були життєрадісні й свавільні, нікому не підвладні, але при тому краще знали гобітів, гномів, ельфів та більше приятелювали з ними, ніж бувало (та й нині є) у звичаях Рослого Народу. Якщо вірити їхнім власним переказам, вони жили тут споконвіку і походили безпосередньо від перших людей, що прийшли у прадавні часи на захід Середзем'я. Лише купка їх спромоглася вижити у важкі часи Лихоліття; але коли королі повернулися з-за Моря, вони знайшли бригорян на тому ж місці; там вони й залишались, коли вже й пам'ять про королів хмелем заросла.

У ті дні ніхто з людей не селився так далеко на захід, лише за сто ліг від Гобітанії. Але у глухомані довкола Бригори можна було зустріти таємничих блукальців. Не знаючи, звідки вони взялися, бригоряни звали їх Слідопитами. Слідопити мали темніше волосся та більший зріст, ніж мешканці Бригори, славилися на диво гострим зором і слухом; подекували, ніби вони також вміли розуміти пташину й звірячу мову. Вони заходили ген далеко на південь та схід, навіть до Імлистих Гір, але ставало їх все менше, і бачили їх рідко. Вони приносили до Бригори новини здалека та розповідали дивні забуті історії; до них охоче прислухалися, але ніхто у Бригорі не дружив з ними.

Навколо Бригори мешкало також чимало гобітанських родин. Вони вважали, що саме там і було найдавніше на землі селище гобітів, засноване задовго до того, як вони перейшли Брендівину та заселили Край. Жили вони здебільшого у Затаї, але й у самій Бригорі теж, – вище на схилі, над людськими будівлями. Рослий Народ та Малий народець (як вони величали одне одного) жили дружно, кожний займався власними справами, але слушно вважали, що

обидва вони є невід'ємною частиною Бригори. Ніде більше в світі не бачили такої незвичної та чудової злагоди.

Ані ті, ані другі не любили мандрувати; лише справи своїх чотирьох сіл здавались їм важливими. Щоправда, зрідка бригорські гобіти добиралися до Забоччя та Східної чверті, але гобіти з Краю тепер рідко провідували їх, хоча від Брендівінського мосту туди тільки день кінної дорога.

Бувало, який-небудь гобіт із Забоччя чи непосидько-Тук зупинялися у заїзді на день чи два, але навіть це траплялось дедалі рідше. Гобіти Краю мали бригорян, як і всіх, хто живе поза кордоном, за чужинців, нудних і нетесаних. А втім, по західних землях мешкало там і тут набагато більше «чужинців», ніж уявлялося в Краї. Декотрі, безперечно, були звичайними забродами, що ладні рити нору та покидати її, коли заманеться; але принаймні в Бригорі мешкали гобіти порядні й заможні, аж ніяк не більше «селюки», ніж їхні далекі родичі «усередині». Колишні близькі стосунки між Бригорою та Гобітанією ще не зовсім забулись – наприклад, у жилах Брендібоків без сумніву текла частка бригорської крові.

У Бригорі налічувалося близько сотні кам'яних будинків Рослого Народу. Всі вони ліпилися понад дорогою, на схилі гори, вікнами на захід. Їх огорожував напівкруглий глибокий рів з міцним тином. Там, де до тину підходив Тракт, а також у південному кутку, де він виходив із селища, поставили великі ворота, а поряд з ними у будинках-сторожках жили брамники, бо на ніч ворота замикали.

У самому селищі дорога йшла дугою навколо гори, й на закруті стояв великий заїзд. Збудували його дуже давно, коли рух по Тракті був набагато жвавішим – бо Бригора виникла на старовинному перехресті шляхів: друга дорога зливалась зі Східним Трактом зразу ж поза ровом на захід від селища, і колись люди, та й інші племена, часто користувалися нею. У Східній чверті навіть збереглася приказка: «Це дивно, як новини з Бригори», що склалася у ті часи, коли вісті з півночі, півдня та сходу збирались у тамтешньому заїзді, а гобіти з Краю частіше туди навідувались. Але північні землі давно вже світили пусткою, Північним шляхом ходили рідко, він поріс травою, і місцеві мешканці тепер звали його Зеленим.

Однак заїзд стояв собі та стояв, і власника його вважали поважною особою. Його дім став місцем, де збиралися всі гультаї, цікаві й балакучі, незалежно від зросту, з усіх чотирьох сіл, притулком для Слідопитів та всіляких блукальців, ночівлею для порядних подорожніх – здебільшого гномів, які ще й досі походжали Трактом до гір і назад.

Було темно, і на небі сяяли зорі, коли Фродо з супутниками проминули нарешті роздоріжжя та під'їхали до Західних воріт. Вони були вже замкнені, але на порозі сторожки сидів чоловік. Він звівся, схопив ліхтаря із подивом оглянув їх поверх воріт.

– Чого вам треба і звідки ви взялися? – непривітно буркнув він.

– Нам потрібен тутешній заїзд, – сказав Фродо. – Ми прямуємо на схід і не можемо сьогодні їхати далі.

– Гобіти! Четверо гобітів! Та ще, судячи з вимови, з самого Краю! – пробурмотів брамник, вирячившись на них мутними баньками, а потім спроквола відчинив ворота, впускаючи їх.

– Нечасто можна бачити товариство з Краю на Тракті уночі, – сказав він, коли приїжджі проходили повз його хату. – Даруйте мені за цікавість, але що ж примушує вас їхати далі за Бригору? І як вас звать, дозвольте спитати?

– Як нас звать, це наша власна справа, і, як на мене, тут не місце про це розп'якувати, – відрізав Фродо. Йому не сподобався ані вигляд, ані мова брамника.

– Ваші справи, ясна річ, при вас же й залишаться, – заперечив брамник, – тільки моє діло – саме задавати запитання після заходу сонця!

– Ми – гобіти з Забоччя, – сказав Меррі, – і нам спало на думку прогулятися й заночувати у заїзді. Я маю прізвисько Брендібок. Досить тобі цього? Раніше, якщо вірити розповідям, тут чемніше зустрічали приїжджих!

– Гаразд, гаразд! – залопотів брамник, – Я ж не хотів вас образити. Але заждіть-но, не один старий Харрі, інші теж будуть допитуватися. До нас всілякий народ заходить. У «Поні» теж різні гості сидять!

Він побажав їм на добраніч, і вони рушили далі; але Фродо помітив у світлі ліхтаря, що брамник пильно придивляється до них. Ворота за ними зачинилися зі скреготом, і той звук було приємно чути, але чого цей Харрі такий наполегливий? Чи не розпитував його хтось про подорожуючу четвірку гобітів? Може, Гандальф? Адже він міг прийти, поки вони вешталися по Лісу та на Могилах? Щось у погляді й голосі брамника стурбувало Фродо.

А той повидивлявся на них ще хвилюку і пішов до своєї хати. І тільки-но він зник, як темна фігура спритно залізла на ворота, зістрибнула і ніби розчинилась у темряві сільської вулиці.

Гобіти проїхали розлогим узвозом, повз кілька безладно розкиданих будинків – незвично великих і дивних на вигляд, а коли вони угледіли триповерхову, багатовіконну будівлю заїзду, серце Семове аж захололо. Він був готовий зустріти у поході велетнів чи чудовиськ ще страшніших, але для початку з нього було досить, навіть з гаком, першої зустрічі з Рослим Народом

та їхніми здоровезними будівлями; днина і без того випала нелегкою. Він відразу ж уявив собі, як чорні, вже осідлані коні стоять у дворі заїзду, а Чорні Вершники виглядають з верхніх темних вікон.

– Ми, певно, тут не заночуємо, еге ж, пане? – вигукнув він. – Якщо десь тут є гобіти, чом би не пошукати, хто дасть нам притулок на ніч? Так було б звичніше...

– А чим тобі не подобається заїзд? – спитав Фродо. – Том Бомбадил радив ночувати тут. Думаю, усередині буде затишно.

Як на звичне око, заїзд і назовні був непоганий. Його фасад височів над дорогою, а два бічних флігелі зливались зі схилом гори, так що вікна другого поверху були на одному рівні з землею. За широкою аркою між тими флігелями лежав двір, а зліва під аркою кілька широких сходинок вели до великих дверей, прочинених навстіж. Над аркою висів ліхтар, а під ним – велика вивіска: опасистий білий поні, що став дибки, Над дверима білів напис: «Грайливий Поні» Барила Барбариса». Вікна нижнього поверху за щільними фіранками світилися.

Поки вони стояли потемки під аркою, не знаючи, на що зважитися; хтось усередині завів веселої пісні, і бадьорий хор гучно підхопив її. Прислухавшись, гобіти заспокоїлись і зішли з поні. Пісня змінилась вибухом сміху та оплесків.

Подорожні завели своїх поні до двору, залишили їх там і піднялись на ганок. Фродо, що йшов попереду, мало не зіткнувся з низькорослим череванем: лисий, з червоною пикою, у білім фартусі, він біг з одних дверей до других з тацею, повною налитих доверху кухлів з пивом.

– Чи не можемо ми... – почав Фродо, але черевань вигукнув через плече:

– Хвилиночку, даруйте! – І щез у димовій хмарі, що гула різноманітними голосами. По хвилі він прискочив на-‘ зад, витираючи фартухом руки.

– Добрий вечір, мій маленький пане! Чим можу допомогти? Чого бажаєте?

– Постелі для чотирьох і стайню для п’яти поні, якщо є. Ви – пан Барбарис?

– Авжеж! Звати мене Барил. Барил Барбарис, до ваших послуг. Ви прямо з Краю, еге ж? – сказав він і раптом ляснув себе рукою по лобі, немов згадав щось забуте. – Гобіти! – гукнув він. – Що ж це мені нагадує? А дозвольте спитати, як вас звати, панове?

– Це – пан Тук, пан Бревдібок, – сказав Фродо, – а це Сем Гемджі. Мене звуть Підкопай.

– Ну ось! – сказав Барбарис, ляскаючи пальцями. – Знову забув! Але як випадє вільна хвилинка – помізкую і пригадаю. Я прямо з ніг збився; але подивимось, що я можу для вас зробити. У наш час великі товариства з Краю рідко приходять, тож постараюся привітати вас як слід. Тільки, бач, такого

натовпу, як сьогодні, в мене давно вже не було! Після посухи – повінь, так у нас кажуть. Гей! Нобе! – гаркнув він раптом. – Де ти, копуне хутроногий? Но-о-об!

– Йду, пане! Біжу! – спритний гобіт вискочив із дверей і, вгледівши приїжджих, застиг на місці, вирячившись на них з великою зацікавленістю.

– Де Боб? – спитав хазяїн. – Не знаєш? Тоді знайди його! Терміново! Негайно! В мене тільки дві ноги та двоє очей, а не шість! Скажи Бобу, щоб прилаштував п'ятірку поні. Вже хай як-небудь умудриться!

Ноб осміхнувся, підморгнув і щез. Господар знов неухважливо потер лоба:

– Ну, що ж я намагався сказати? Справи, бачите, лізуть одна до одної. До того заклопотався – голова обертом йде! З учорашнього дня як понеслося: раптом під'їхав загін з півдня, Зеленим шляхом, чи то не диво? Потім нині у присмерку прибула компанія гномів, ці – до гір, на захід. А тепер ось ви. Добре, що ви гобіти, інакше б я вас і прийняти не здатен був. Адже у нас у північному флігелі кілька кімнат влаштовано спеціально для гобітів – здавна, ще як будували цей будинок. На першому поверсі, на гобітанський смак, вікна круглі, взагалі, все як слід. Сподіваюсь, вам сподобається. Вечеряти ви, звісно, теж бажаєте? Тоді прошу пройти сюди – обслугуємо вмент!

Він провів їх коротким коридором і прочинив двері:

– Непогана вітальня, га? Вам сподобається. А тепер, даруйте, біжу, біжу – заклопотаний неймовірно. Розбалакувати нема коли. Працюю тяжко, з ранку бігаю – а чогось ніяк не схудну! Трохи згодом ще до вас завітаю. Якщо чого-забажаєте, дзвоніть – ось дзвоник. Ноб зразу примчить, а не примчить – дзвоніть і кричіть!

Він, зрештою, пішов, залишивши гостей перевести подих. Надзвичайна заклопотаність не заважала йому балакати без упину. Але вітальня й справді була затишна: в каміні жеврів вогонь, поряд стояли низькі зручні крісла. Стояв там ще круглий стіл, вже покритий бідою скатертиною, а на ньому – великий дзвоник з ручкою. Щоправда, Ноб, гобіт-служник, увалився до них раніше, ніж вони подумали його викликати. Він приніс свічки і тацю, навантажену тарілками.

– Чи бажають панове чого-небудь випити? – спитав він. – А може, показати вам спальні, поки вечерю готують?

Вони вмилися та встигли сьорбнути пива з добрих містких кухлів, коли Ноб з'явився удруге разом з хазяїном. Миттю стіл був накритий. Гаряча юшка, холодне м'ясо, пиріг з ожиною, солодкі булочки, брусок масла та півкруга стиглого сиру – добрячі прості страви, як у Гобітанії; це остаточно розвіяло

Семові побоювання (що значно пригасли вже після першого ж ковтка чудового пива).

Хазяїн попорався коло столу і попрохав дозволу піти.

– Чи не бажаєте приєднатися до товариства по вечері? – спитав він, стоячи при дверях. – Якщо волієте зразу лягати, – будь ласка. Але люди будуть раді познайомитися. Чужинці – ох, вибачте, гості з Краю – рідкі птахи у нас. А ми завжди готові послухати новин, чи оповідань, чи пісень, що знайдеться. Але це як вам буде до вподоби! Якщо чогось забажаєте – дзвоніть!

Наприкінці вечері (що забрала в них не менш як годину впертої праці без сторонніх розмов) вони відчули себе такими бадьорими та свіжими, що Фродо, Пін та Сем вирішили навідатись до спільної зали. Меррі відмовився, бо, мовляв, там буде занадто душно.

– Я тут посиджу тихесенько біля вогню, а потім, може, вийду подихати свіжим повітрям, – сказав він. – А ви там поведітьесь обережніше! Ми все ж таки таємні втікачі на великому шляху, та зовсім недалеко від Краю!

– Гарзд! – сказав Пін, – ти сам за собою постеж! Не загубись ще та не забувай: під дахом спокійніше!

У великій спільній залі заїзду зібрались майже всі постояльці, різнобарвне та багатолюдне товариство. Подробиці Фродо роздивився не відразу: світло давали тільки колоди, що палали у каміні, а лампи, почеплені до стелі, тонули у клубках тютюнового диму. Барил Барбарис бесідував біля каміна з парою гномів та кількома здоровилами дещо дикунського вигляду. На ослонах сиділи впереміжку місцеві мешканці, люди й гобіти, що гомоніли між собою, кілька гномів та ще хтось по темних кутках, де годі було щось побачити.

Коли увійшли нові гості, бригоряни дружньо привіталися до них, а чужоземці, особливо прибульці з Зеленого шляху, зацікавлено озирнулись. Хазяїн познайомив їх з усіма тубільцями, але так побіжно, що ніхто з прибулих не взяв до тями, кому яке прізвище належить. Люди в Бригорі мали якісь незвичайні, рослинні прізвища: Конвалій, Конопліс, Верес, Папаротт, Реп'яхоу та навіть один Терник (не кажучи вже про самого Барбариса). У гобітів було те ж саме, наприклад, кілька Полинків, але здебільшого імення звучали зовсім звичні: Крутосхил, Лисонор, Глибокоп, Піскорит, Тунеллі – такі зустрічалися й у Гобітанії. Знайшовся й справжній Підкопай з Загаю, а оскільки вважалося, що однакове ім'я означає родинні зв'язки, то приїжджих прийняли привітно, як несподівано віднайдених родичів.

Бригорські гобіти виявилися жвавими та цікавими до всього, і Фродо швидко збагнув, що прийдеться якось пояснити, для чого вони сюди приїхали.

Він додумався сказати, ніби цікавиться історією та землеписом (на що бригоряни відповіли розуміючими кивками, хоч ці слова були їм майже незнайомі) і займається науковою розвідкою, щоб написати книгу (що викликало мовчазний подив), для чого, власне, й розшукує разом з друзями відомості про гобітів, що живуть поза межами Краю, особливо у східному напрямку.

Тоді всі загомоніли разом. Якби Фродо дійсно намагався писати таку книгу та мав десять вух, він по кількох хвилинах набрав би відомостей на кілька розділів. А якщо цього буде замало, йому видали цілий список осіб, починаючи із «старого Барилка, осьдечки там», до кого він мав звернутися за подробицями. Але зачекавши трохи й второпавши, що Фродо не має наміру розпочати свою творчу працю негайно, гобіти самі почали розпитувати про життя Краю. Фродо відповідав не дуже охоче, і незабаром його залишили у спокої. Він присів у куточку, прислухаючись та придивляючись довкола.

Люди й гобіти обговорювали здебільшого події у далеких країнах; лунали новини того штибу, що останнім часом ставав звичним: на півдні неспокійно, і люди, що прийшли Зеленим шляхом, здається, покинули рідні землі у пошуках мирного життя. Бригоряни співчували, але явно не намагались прийняти до громади зразу стільки нових мешканців. Один з прибульців, косокий та неприємний, передрікав, що народу буде надходити все більше й більше, «і якщо їм не дадуть простору, вони його знайдуть самі. Вони мають таке ж право на життя, як інші!» – голосно промовив він. Місцевим мешканцям такі плани на майбутнє не дуже сподобались.

Гобіти не зважали на все це – їх ті суперечки поки що не торкалися. Здоровилам навряд чи знадобились би гобітанські нори. Набагато цікавіше було слухати Піна та Сема, котрі вже почували себе як вдома і весело балакали про гобітанські справи. Пін викликав одностайний вибух сміху своєю оповідкою про те, як обвалилась стеля у ратуші Великих Нор та як Вілла Білонога, бурмістра та найдебелішого з громадян Західної чверті, геть засипало вапном, і як він виліз, весь білий, мов цукрова голова. Але серед іншого зачепили вони в розмові такі випадки, що Фродо занепокоївся: один з бригорських гобітів, якому доводилось відвідувати Край, поцікавився, де живуть Підкопаї та з ким родичаються.

Несподівано Фродо помітив якогось чоловіка під стіною, дивного вигляду, у поношеній одежині – він напружено прислухався до гобітанських балачок. Перед ним стояв великий кухоль з пивом; він сидів, простягнувши ноги у високих чоботах, добре пошитих, з м'якої шкіри, але помітно пошарпаних і вимазаних у багнуку. Все інше вкривав важкий вицвілий темно-

зелений плащ – незважаючи на задуху, піднятий каптур зовсім затіняв обличчя, дозволяючи бачити тільки довгу, мистецьки вирізьблену люльку, та очі виблискували.

– Хто це? – пошепки спитав Фродо, обравши хвилинку, коли Барил Барбарис біг повз нього. – З ним нас, здається, не знайомили?

– З цим? – відповів хазяїн теж пошепки, скинувши очима на чоловіка у плащі. – Та я й сам його майже не знаю. Він з тих заброд, із Слідопитів, як ми їх зємо. Небалакучий, хоч під настрій здатен видати якусь рідкісну історію. Він то зникає на місяць або й на рік, то знову вискочить звідкись. Навесні цього року часто тут походжав, потім запропав десь. Як його насправді звать, я й не чув ніколи, а ми прозвали Блукачем. Ноги в нього довгі, ходить швидко, а куди – нікому не скаже. Але з чужого світу не вимагай звіту, як у нас кажуть – про Слідопитів та про ваш, вибачте, Край. Дивно, що саме ви про нього спитали... – Але тут хтось замовив у пана Барбариса ще пива, і він помчав, так і не пояснивши свого останнього зауваження.

Фродо відчув на собі погляд Блукача – той ніби почув чи вгадав, що йдеться про нього. Потім він змахнув рукою, запрошуючи Фродо сісти поряд. Коли Фродо підійшов, він відкинув каптур, відкривши скуйовджене волосся, темне з сивиною, бліде суворе обличчя та уважні сірі очі.

– Мене звать Блукачем, – сказав він стиха. – Дуже радий познайомитися, пане Підкопаю, – якщо тільки старий Барбарис не переплутав ваше ім'я.

– Не переплутав, – сухо сказав Фродо. Йому було якось ніяково під цим проникливим поглядом.

– Ну, пане Підкопаю, я на вашому місці попередив би своїх молодих друзів, щоб уникали зайвої балаканини. Питво, камін та нові знайомства – це вельми приємно, але все ж гаки тут не Гобітанія. Тут різні перехожі бувають. Хоч, можливо, не мені про це говорити, – додав він, криво осміхнувшись і дивлячись просто у вічі Фродо. – А нещодавно у Бригорі побували вже й зовсім дивні особи...

Він не зводив очей з Фродо. Гобіт відповів тим же, але промовчав. А Блукач раптом, забувши про нього, обернувся до Піна: нерозумний Тук, задоволений успіхом баєчки про товстого бурмістра, тепер робив комічну доповідь про прощальний бенкет Більбо. Він вже зображував, мов лицедій, його Прому та наближався до таємничого зникнення.

Фродо стрепенувся. Звісно, для тутешніх гобітів ця історія – просто забавна картинка з життя чудного люду за Рікою; але дехто (хоч би й сам Барил Барбарис) дещо знав, міг чути про зникнення Більбо, і ось-ось могло пролунати ім'я Торбинсів. А якщо тут вже про них розпитували...

Фродо заметушився, не знаючи, що вдіяти. Пінові відверто лестила увага публіки, і він зовсім втратив обачність. Фродо злякався, аби він в ударі не згадав про Перстень – це була б катастрофа.

– Зупини його! Мерщій! – шепнув Блукач на вухо Фродо.

Фродо ні з того ні з сього скочив на стіл і заговорив. Слухачі обернулися до нього. Дехто заплескав у долоні й засміявся, вважаючи, що пан Підкопай хильнув забагато пива.

Оце так справа! Вдатися до такої дурниці! Фродо мимоволі сунув руку до кишені й намацав Перстень. Йому відразу ж закортіло надіти його та позбутися глузувань. Але це бажання прийшло ззовні, чиясь воля явно намагалася примусити його, і Фродо, рішуче відкинувши спокусу, міцно затиснув Перстень у кулаці, немов сподівався втримати його від нових злих витівок. Все одно він його ніяк не обдарував натхненням, і Фродо мусив ухопитися за перші-ліпші слова, що «годяться на випадок», як висловились би в Гобітанії.

– Ми вельми вдячні вам за теплий прийом, – почав він, – і я смію сподіватися, що мій короткий візит допоможе зав'язати такі ж дружні зв'язки між Бригорою та Краєм, які існували раніш, – тут він зам'явся й кахикнув. Тепер увесь зал дивився на нього.

– Пісню! – крикнув хтось з гобітів.

– Пісню! Пісню! – підхопили всі інші. – Ану, пане добродію, давайте щонебудь новеньке!

На мить Фродо застиг з напіврозтуленим ротом, а потім з відчаю заспівав дурної пісеньки, що її Більбо дуже любляв (і дуже нею пишався – адже слова склав він сам). У ній ішлося про шинок, мабуть, тому-то Фродо її й пригадав. Нині збереглися лише окремі уривки, але ми можемо навести її повний текст:

Під пагорбом стояв шинок
Старий та гамірливий.
Сам Дядько-з-Місяця, дивак,
Надвечір, проломивши дах,
Зайшов попиту пива.
Гостям там танців вигравав
Кіт – музикант відомий.
Він скрипочку у лапи брав,
Туди-сюди смичком пиляв,
Що хоч тікай із дому.
Ще в шинкаря було щеня,

До жартів дуже ласе.
Той песик лиш смішне вчував, –
Мов навіжений реготав
І по столу качався...
Корова у шинку жила, –
Препишна пані наче...
Та де й подінеться пиха:
Гарцює і хвостом маха,
Під скрипочку котячу!
Там срібні ложка і таріль
Були для свят і для неділь –
То ж мали всі роботу
Шкребти до блиску їх поспіль
Щовечора в суботу.
Лиш Дядько пива пригубив,
А кіт заграв щосили, –
Пес, і корова за вікном,
Таріль із ложкою, – содом
І гамір учинили...
Корова – нумо танцювать,
А пес – скажено реготать,
Таріль із ложкою – скакать,
Аж у вухах дзвеніло.
Таке-то, братці, діло...
А Дядько-з-Місяця пивце
Допив собі любенько, –
Зваливсь як сніп,
І там захріп
На всі ті витребеньки.
Поблідли зорі у вікні,
А Дядько спить, мов скам'янів.
Шинкар сказав: ну годі!
Вже коні місяця тримтять
В ранковій прохолоді...
– Давай-но, кіт, заграй як слід,
Щоб аж шибки дзвеніли!
Нам треба гостя розбудить,
І ти, корово, не сиди –

Берись мерщій за діло. –
Тут кіт на скрипці завищав,
Так, що і мертвий би устав!
Господар сонного тріпав
І тяг з корчми на ганок:
– Вставайте, вже ж бо ранок! –
Корова, з музики хмільна,
Крутилась, ніби навісна,
Вони удвох з веселим псом
Вчинили немалий погром,
Що гість проснувсь і втік притьмом,
Схопивши шапку і батіг.
Стояв шинкар ні в сих ні в тих...
А Дядько тільки-но устиг
На Місячну підводу,
Як коні в небо – ходу!
А Діва-Сонечко зі сну
Чистенько умивалась
І дивом дивувалась:
Що день настав, а у шинку
Всі спати повкладались.

Товариство відповіло Фродо довгими й гучними оплесками. Голос у нього був непоганий, а пісня прийшлася якраз до смаку громаді. «Де забарився старий Барилко? – кричали вони. – Йому треба послухати! Боб, навчи свою кицьку грати на скрипочці, а ми потанцюємо!» Почулися нові замовлення на пиво та заклики: «Нумо ще по одній, пане! Ану ж, поїхали! Ще раз!»

Фродо піднесли кухоль, і він повторив, на цей раз йому вже підспівували: наспів був старий, знайомий, а слова запам'яталися легко. Тепер вже у Фродо голова пішла обертом від такого відгуку публіки. Він почав стрибати по столу, і коли повторив «...Кіт на скрипці завищав...», високо підскочив – трошки занадто жваво; приземлився він прямо на тацю з порожніми кухлями, підсковзнувся, проїхав по столу, з гуркотом, галасом та тріском, і – бабах! – впав на підлогу. Люди порозтуляли рота, щоб посміятися, та отак і завмерли, бо співак раптом зник. Просто-таки зник, немов пролетів крізь стіну, не залишивши дірки!

Бригорські гобіти, витріщивши очі, підхопились і стали кликати Барбариса. Від Сема та Піна всі разом відсахнулися – вони залишились самі

за столом, і на них здаля кидали криві, недовірливі погляди. Тепер вони стали для всіх поплічниками мандрики-чародія, і хто зна, що там у них на думці! Тільки один дуже засмаглий бригорянин дивився на них з такою розуміючою посмішкою, що їм стало страшно. Невдовзі він вислизнув за двері, а за ним пішов косоокий південець (вони весь вечір перешіптувались). Харрі, брамник, вийшов із зали невовдзі перед ними.

Фродо, нажаханий, не знаючи, що ще вигадати, проповз під столами до далекого кутка, де сидів Блукач – той навіть не ворухнувся і нічим не виказав своїх думок. Фродо притулився до стіни, зняв Перстень. Як він надівся на палець, гобіт збагнути не міг. Мабуть, весь час тримав ланцюжок, поки співав, а коли падав, випадково смикнув рукою... А може, Перстень сам утнув таку штуку, намагаючись виказати себе за наказом когось з тих, хто сидів у залі... Йому не сподобалися обличчя тих двох, що пішли після його падіння.

– Ну, то нащо ж ви це зробили? – спитав Блукач, побачивши його. – Та це гірше за будь-які балачки ваших друзів! Полізли прямо ногою до пастки... чи, вірніш, рукою?

– Не розумію, про що це ви? – роздратовано відказав Фродо.

– Дуже добре розумієте. Але краще помовчимо, поки веремія не вщухне. А тоді, пане ТОРБИНС, я хотів би перемовитись з вами без перешкод.

– Про що? – спитав Фродо, ніби не чув свого справжнього імені.

– Про щось дуже важливе для нас обох, – сказав Блукач, дивлячись Фродо просто у вічі. – Можете почути щось корисне.

– Гаразд, – сказав Фродо, намагаючись зберегти зовнішню незворушність. – Перегодом поговоримо.

Тим часом біля каміна вирувала палка суперечка. Барбарис, що примчав на поклик, тепер мав вислухати відразу кілька суперечних розповідей про подію.

– Я бачив, Барилку, бачив, – запевняв один гобіт, – тобто якраз не побачив, зовсім, розумієте? Він розчинився у повітрі!

– Та що ви, пане Полинку! – дивувався хазяїн.

– Так-так! – наполягав Полинок. – Саме не я й хотів сказати.

– Щось тут не теє, – покачав головою Барил Барбарис. – Пан Підкопай – досить огрядна особа, щоб просто узяти й розтанути у прозорому повітрі... Щоправда, у нас повітря скоріш густе.

– Гаразд, тоді де ж він? – закричало разом кілька голосів.

– Звідки мені знати? Він має право йти куди хоче, тільки б уранці заплатив. От же ж пан Тук не зник!

– Ну, я що бачив, те бачив, – уперто повторював Полинок.

– А я кажу: ви помиляєтесь, – повторив Барбарис, підібрав тацю з підлоги і заходився збирати в неї скалки розбитого посуду.

– Звісно, помиляєтесь! – сказав Фродо, наблизившись до них. – Нікуди я не зникав, ось він я! Просто треба було перекинутися парою слів з Блукачем ондечки в тім кутку.

Він ступив до освітленого кола біля каміна, але від нього всі посунулися назад з переляком ще більшим, ніж коли він зникав. Їх зовсім не задовольнило пояснення, що Фродо, впавши, швидко проповз під столами. Розлючені відвідувачі почали розходитися. Розвагу було зіпсовано. Дехто, виходячи, скося позирав на Фродо і бурмотів недобрі побажання. Гноми й ті нечисленні люди, які ще залишилися, теж попідіймалися з-за столів; вони бажали на добраніч хазяїнові, а Фродо та його друзів наче не помічали. Незабаром у залі не залишилось нікого, крім Блукача, що, як і раніш, скромно сидів під стіною.

Барбарис не дуже засмутився. Він розумів, що подія вимагає всебічного обговорення, отже, в його закладі буде ніде й яблуку впасти ще багато вечорів.

– Та й наробили ж ви галасу, пане Підкопаю! – тільки й сказав він. – Відвідувачів налякали, посуд порозбивали!

– Даруйте, я не хотів завдавати вам такого клопоту, – сказав Фродо. – Це склалося зовсім випадково, повірте. Нещасний випадок!

– Та що ж тепер вдієш? Але коли наступного разу зберетесь падати чи там ворожити, краще попереджайте заздалегідь гостей і, головне, – мене. Бо, щоб ви знали, ми не любляємо такого, незвичного, якщо дозволите так сказати. Ми погано почуваємося при несподіванках!

– Та я й не збираюсь більш нічого такого робити, слово честі! Нам уже час спати. Завтра ми мусимо вирушити рано. Подбайте, будь ласка, щоб поні були готові о восьмій ранку!

– Зробимо. Однак дозвольте ще вас затримати на хвилинку, пане Підкопаю! Я зараз пригадав, що маю вам віддати. Будь ласка, не сердьтесь! Мені тут ще треба попоратися» а потім я прийду до вас, якщо не заперечуєте.

– Добре, – сказав Фродо, але настрої у нього зовсім зіпсувався: скільки ще на нього чекає бесід віч-на-віч, поки можна буде лягти спати, і що в них відкриється? Невже всі тут у змові проти нього? Він уже почав підозрювати, що навіть лискуча пика старого Барбариса приховує підступні задуми.

Якщо вам сподобалися пригоди Більбо і його друзів, радимо взяти у бібліотеці або знайти в інтернеті повну версію книги і прочитати.